

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Biblický humanismus Jana Blahoslava

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Autor:	Mgr. Jiří Just
Katedra:	Katedra církevních dějin
Vedoucí práce:	Doc. ThDr. Martin Wernisch
Studijní program:	P6141 Teologie
Studijní obor:	Historická teologie a teologie náboženství
Rok odevzdání:	2007

Prohlášení:

1. Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci s názvem „Biblický humanismus Jana Blahoslava“ napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.
2. Souhlasím s tím, aby byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 27.4.2007

Jiří Just

„Zákon Páně (...) ne k tomu vyložen jest do češtiny aby jej sobě toliko pohůnkové na pastvišti čtli, v něm sobě obyčejné mluvení majíce, ale více k tomu, aby v společném shromáždění lidí Boha bojících, rozličných stavův, s mnohou vážností jako nejvyššího císaře a pána všeho stvoření, vůle nebo práva, čten byl a důstojně v uších jejich vzněl.“

Jan Blahoslav, *Gramatika česká*, f. 120b

„Ne nás, Hospodine, ne nás, ale svoje jméno oslav!“

Ž 115,1a

Obsah

Úvod	1
1. Přehled vývoje bádání o Blahoslavově překladu Nového zákona	
1.1. Předkritické bádání a první fáze národního obrození	3
1.2. Počátky textově-kritického průzkumu a biblické studie Jaroslava Konopáska	9
1.3. Blahoslavův překlad ve 20. století	19
2. Jan Blahoslav a jeho překlad	
2.1. Curriculum vitae a zahraniční studia	27
2.2. Dobové překladatelské teorie a biblický humanismus Jana Blahoslava	54
2.3. Blahoslavův překlad Nového zákona	76
3. Blahoslavovy předlohy	98
3.1. Otázka řeckého textu a Erasmus	103
3.2. Latinské překlady	112
3.3. Překlady do národních jazyků	123
Závěr	137
Bibliografie	139
Příloha I.1. Formální popis prvního i druhého vydání Blahoslavova překladu Nového zákona	151
Příloha II.2. Přehled typografických odlišností zkoumaných exemplářů prvního vydání Nového zákona 1564	154
II. Obrazová příloha	155

Úvod

Když ve třicátých letech zveřejnil klasický filolog Jaroslav Konopásek své kritické jazykové studie o Bibli kralické a zvláště novozákonním překladu Jana Blahoslava, patrně ani netušil, jak hlubokou a zároveň osamocenou brázdu na poli bádání o biblistických snahách Jednoty bratrské vyoral. O desetiletí později se v souvislosti s oslavami 350 let uplynulých od vydání Šestidílkky vyjádřil o zanedbaném stavu tohoto směru vědecké práce J. Daňhelka: „Připomínat výročí třistapadesáti let od dotištění Šestidílkky nelze jen novým oslavným článkem, v němž se budou znova opakovat tolikrát uváděná jména a data. Je nutno sáhnout konečně k dílu samému. Nemáme dosud monografické práce o předlohách kralických překladatelů, nemáme zachycen slovní poklad díla, nemáme ani, jak svrchu řečeno, kromě původních výtisků spolehlivého nového nebo novějšího vydání.“¹ Potvrdil tím jen žalostný stav skutečnosti, že náš zájem o naši slavnou či méně slavnou minulost vzrůstá (a vzápětí opadá) jen v době, kdy se halasnými a vznešenými slovy při oslavách různých „jubileí“ velebí dávné činy našich předků nebo slovy hněvivými naříká nad zákeřnými úklady našich nepřátel. Tento zvyk, mající své kořeny v době okázalých demonstrací vzedmutých vášní národního obrození druhé poloviny 19. století, které tak zásadním a nezřídka žel i neblahým způsobem ovlivnilo mentalitu českého protestanta, přetrval v poněkud zmírněné podobě prakticky do dnešních dnů. Naštěstí jsme na druhé straně i svědky toho, jak pomalu vzrůstá vědecký zájem o české církevní dějiny. O řadě prací, zacílených do oblasti historie naší biblistiky, bude v následujících kapitolách řeč.

Tato práce je široce pojatým pokusem o vhled do překladatelské dílny Jana Blahoslava, svého času jedné z nejvýznamnějších postav Jednoty bratrské, která zásadním způsobem ovlivnila její kulturní orientaci. Dílo ivančického biskupa, na základě původního textu pořízený překlad Nového zákona, bylo po určitých úpravách přejato do vydání známé Bible kralické. V následujících řádcích chceme vylíčit vznik prvně uvedeného překladu od připravenosti autora k takovému podniku, jeho teoretických východisek, přes metodu samotné práce až k jeho výsledné podobě. Zcela záměrně opustíme cestu filologických rozborů, jichž byla podniknuta celá řada a jejich zhodnocení provedeme v kapitole 1.3. Naše studie, kterou je možné stručně charakterizovat jako kulturně-historickou se zaměřením na některé speciální

1 DAÑHELKA, Jiří: *Tlumočnické dílo Kralických*, in: *Věda a život* 10 (1944), s. 105.

otázky bibliistiky, bude sledovat několik různých aspektů. Zevrubným pohledem na místa Blahoslavových studií a činnost osob, s nimiž se zde setkal a jež jej ovlivnily, chceme blíže poznat jeho odborné zájmy. Poté se zaměříme na jím dosažené znalosti jazyků, kterými musel být pro úspěšné zvládnutí svého translátologického díla nutně vybaven. Na pozadí výkladu o dobové teorii a metodách překladu se pokusíme odhalit Blahoslavův specifický způsob práce s textem. Pozornost zaměříme i na jeho výslednou podobu a dokonce i na samotná obě vydání z formální stránky, zvláště ikonografické. To je postup, který již náleží do oblasti knihovědné. Výsledky získané z těchto sond budeme konfrontovat se svědectvím dalších pramenů – výběrem z jiných Blahoslavových spisů. Jedním z očekávaných výsledků je bližší poznání předloh, jež měl Blahoslav k dispozici, zejména novozákonního řeckého textu, což nutně povede k revizi některých dosavadních názorů. Konkrétní metodické postupy budou v případě potřeby blíže vysvětleny během postupu práce.

Na úvod je nutné předeslat některá bližší vysvětlení spíše technického rázu. Velmi často budeme pracovat s Blahoslavovou *Gramatikou* podle jejího druhého vydání.² Proč je pro nás pramenem tak zásadním, vysvětluje v její závěrce Blahoslav sám: „Nebo v té knize po místech a při příčinách, rationes interpretationis difficiliorum quorundam in Novo Testamento locorum reddidi.“³ Na místech, kde budeme v poznámkovém aparátu odkazovat na jednotlivá vydání Blahoslavova překladu Nového zákona, učiníme tak zkratkami Bl¹ nebo Bl², případně Bl¹⁻². Tituly a vydavatelské údaje starých tisků transliterujeme. Přidržíme se tak zvyklostí, platných v knihovědném oboru.

2 ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana: *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991. Veškeré překlady Blahoslavových latinských textů, jež zde budeme uvádět, jsou dílem editorky prof. Jany Nechutové. V některých případech jsme oproti edici přistoupili k mírné úpravě interpunkce. Nepojednáváme totiž její text jako materiál jazykovědný, ale jako „důkazní“, což spolu vždy nutně nemusí souviset. Z důvodu preciznějšího členění jejího textu odkazujeme na folia, nikoliv na stránky.

3 vyložil jsem důvody překladu některých obtížnějších míst v Novém zákoně; *Gramatika*, f. 363a.

1. Přehled vývoje bádání o Blahoslavově překladu Nového zákona

1.1. Předkritické bádání a první fáze národního obrození

Vznik bratrského novozákonního překladu, vydaného v letech 1564 a 1568, nebyl zahalen anonymitou, tak jako velké dílo Bible kralické, jejíž tvůrce nám představuje teprve o tři generace později Andreas Węgierski (Regenvolscius). Jan Blahoslav se k svému počínu veřejně přihlásil již v obou předmluvách. Pod jeho jménem byl překlad Nového zákona v bratrském prostředí také znám.⁴ Proto Regenvolscius píše v roce 1652 o Blahoslavovi s úplnou samozřejmostí: „Exstat Novum Testamentum, e Graecis fontibus, in Bohemicum Sermonem ab eo translatum. Scripsit idem Grammat. Bohemicam.“⁵

Pařížský učenec a knihovník Jacques le Long (1665–1721) uvádí obě vydání Blahoslavova překladu ve svém katalogu biblických tisků, ovšem anonymně: „Novum Testamentum Bohemicè, in 8°. absque loco 1564. In 4° 1568.“⁶

Zdroje prvních určitějších informací o Blahoslavově překladu pochází až z 18. století. Můžeme je podle svého původu rozdělit na dvě značně rozdílné oblasti. Jsou to na jedné straně předmluva k exulantským vydáním Bible kralické a práce s nimi spojené a na straně druhé seznamy určené k identifikaci kacířských knih.

První skupinu těchto pramenů zahajuje předmluva Nového zákona, vydaného Václavem Klejchem v roce 1720 v Žitavě.⁷ Vydavatel v ní podal chronologicky řazený

4 K rozšíření Blahoslavova překladu srv. kap. 2.3.

5 SYSTEMA | HISTORICO- | CHRONOLOGICVM, | Ecclesiarum Slavonicarum per | PROVINCIAS varias, | Praecipuè, | POLONIAE, | BOHEMIAE, | LITVANIAE, | RVSSIAE, | PRVSSIAE, | MORAVIAE, & c. | Distinctarum. | LIBRIS IV. ADORNATUM; | Continens Historiam Ecclesiasticam, à Christo & Apostolo- rum tempore, ad An. Dom. M DC L. | OPERA | ADRIANI REGENVOLSCII E. P. | TRAJECTI ad RHENUM, | Ex Officina Johannis à Waesberge, Bibliopolae. | Anno M. DC. LII. Utrecht (Johann Waesberg) 1652. Praha: ETF (I M 232). Uvedený text se nachází na s. 319. Slova o *Grammatice* se na dlouhou dobu stala jediným zdrojem vědomostí o tomto Blahoslavově díle.

6 BIBLIOTHECA | SACRA | SEU | SYLLABUS | OMNIUM FERMÈ | SACRAE SCRIPTURAE | EDITIONUM AC VERSIONUM. | PARS ALTERA | (...) | PARISIIS, | Apud ANDRAEAM PRALARD, via(m) Jacobea(m) sub signo Occasionis. | M. DCC. IX. | CUM APPROBATIONE ET PRIVILEGIO REGIO. Praha: NK (A VIII 3); uvedená citace na s. 287. Beze změny také ve druhém vydání: BIBLIOTHECA | SACRA | IN BINOS SYLLABOS | DISTINCTA, | (...) TOMUS PRIMUS. | PARISIIS, | Apud F. MONTALANT, Bibliopolam, ad Ripam PP. Augustinianorum, | prope Pontem sancti Michaëlis. | M. DCC. XXIII. Praha: NK (3 A 2); příslušné místo na s. 439.

7 Nowý | Zákon | Pána a Spasytele | nasseho | Gežjsse Krysta | nynj w nowe | Léta Páne 1720. | wytissteny. b.m. [Zittau] (Michal Hartmann) 1720. Knihopis 17.121. Praha: ETF (1 T 42). Václav Klejch (1678–1737) byl sedlákem v Lažanech u Litomyšle, který se z náboženských důvodů v roce 1705 odebral se svou rodinou do exilu. Usadil se v Žitavě, naučil se německy a latinsky, vydával a kolportoval českou

seznam všech dosavadních tištěných biblí a Nových zákonů a tím vlastně i položil základ k dějinám českého biblického překladu. Jeho metoda, kterou lze označit za formálně deskriptivní, ovlivnila na dlouhá léta práce podobného druhu. Klejch vychází z vnějšího popisu samotných exemplářů včetně typografické výbavy, zvláštní pozornost věnuje předmluvám. Je zřejmé, že měl k dispozici obě Blahoslavova vydání: „Léta 1564. na malém 12° v nově z řeckého do češtiny přeložen byl od Jana Blahoslava z jednoty bratrské bez poznamenání místa, kdež imprimován byl.“⁸ a „Léta 1568. in 4° téhož Jana Blahoslava *secunda Editio diligenter recognita*“.⁹ Všimá si marginálních poznámek, které tvoří „starých vykladačův slova“, a konkordancí, hojnějších než v předešlých vydáních biblického textu. Z předmluvy prvního vydání cituje část z věnování „Kněžím a zprávcům lidu Páně“ včetně slov, jimiž Blahoslav vysvětluje důvod uskutečnění tohoto překladatelského počínu.¹⁰

Klejchova předmluva k vydání Nového zákona z roku 1720 se stala základem obdobné, ale již samostatně vydané studie Jana Theofila Elsnera.¹¹ Konečnou podobu dostala po dlouhém autorově otálení s jejím vydáním v roce 1765 a je podobně jako práce předcházející založena na autopsii jednotlivých biblických vydání, k nimž se podle slov Elsnerových, nebylo vždy snadné dostat.¹² Svým charakterem se od Klejchova pokusu zásadně neliší, větší pozornost autor věnoval, na základě tiskařských údajů a předmluv, okolnostem tisku. Při popisu jednotlivých bratrských vydání upozorňuje na textové změny a tím předjímá budoucí směr bádání. V souvislosti se starší českou překladatelskou tradicí si všimá některých míst Blahoslavova překladu v prvním vydání: Mt 1,25 („i nazval“ místo „i nazvala“), 1 K 15,29 (dvakrát „křtí se za mrtvé“), L 11,15 (ke slovům „v Belzebubu“ poznamenává: „da es in den neuern Ausgaben „skrze Beelzebuba“, heisset. Nirgends recht

náboženskou literaturu. Nový zákon z r. 1720 vydal vlastním nákladem podle textu kralického z roku 1613, byť s některými opravami. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Exulantská vydání Kralické bible*, in: Česká bible v dějinách evropské kultury, usp. Helena Pavlincová a Dalibor Papoušek, Brno 1994, s. 31–32. Srv. také ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha 2005, s. 61.

8 Nový zákon 1720, předmluva, s. 42.

9 Nový zákon 1720, předmluva, s. 43.

10 Tamtéž.

11 Versuch | einer | boehmischen | Bibel=Geschichte, | entworfen | von | Johann Theophilus Elsner, | V. D. M. Senior der B. Br. Unitaet in Groß=Pohlen und poln. Preussen, | koenigl. Curator der polnischen Stipendiaten, und Pastor der | B. Br. Gemeinde zu Berlin. | Nebst einem | historischen Anhang | von verschiedenen | absonderlich gedruckten | boehmischen Neuen Testamenten. | Halle, gedruckt im Waeyenshause 1765. Praha: KNM (44 C 24). Jan Theofil Elsner (1717–1782), původem z pobělohorské exulantské rodiny, se narodil v Polsku a od 5 let byl vychováván v Lešně. Studoval teologii v Berlíně, Frankfurtu nad Odrou a Leydenu. V roce 1747 se stal pastorem českého bratrského sboru v Berlíně a později berlínským seniorem Jednoty bratrské ve Velkopolsku a polském Prusku. Jeho dějinám českého biblického překladu se věnuje BOHATCOVÁ, *Exulantská vydání*, s. 35–37.

12 ELSNER, *Versuch*, s. 5.

nach dem Grundtexte, ἐν Βεελζεβούλ, in (der Kraft des) Beelzebuls, durch seine Mitwirkung.“).¹³ Zdůrazňuje, že jde v české tradici o první případ, kdy se stal základem překladu původní text a ne Vulgáta.

Již v následujícím roce byla v Halle opět vytištěna Kralická bible.¹⁴ Předchází ji předmluva Jana Th. Elsnera, která je poněkud zkrácenou verzí jeho pokusu o dějiny českého biblického překladu. Pouze s nepatrnými změnami byla tato předmluva otištěna i v následujícím vydání bible z r. 1787¹⁵ a opět, s drobnými opravami a dodatky, i ve vydání z r. 1807.¹⁶ K oběma vydáním Blahoslavova překladu již nic nového nepřináší.

Jinou osobou, která věnovala Blahoslavovu dílu velkou pozornost, i když ze zcela jiných důvodů než předchozí vydavatelé biblických textů, byl jezuita Antonín Koniáš († 27.10.1760). Během svého misijního působení zejména mezi venkovským obyvatelstvem Čech se zaměřil na vyhledávání kacířských knih a pro tyto účely připravil svým spolupracovníkům i nástupcům dvě vydání systematicky řazených soupisů „závadné“ literatury, nesoucí název *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající*. První z nich, z roku 1729,¹⁷ zaznamenává krátce i tisk Blahoslavova překladu z roku 1564. Úsporný popis, mající za cíl pouze identifikaci tohoto exempláře mezi jinými biblickými tisky, obsahuje i přesné znění titulu, dovolující určit konkrétní variantu prvního vydání, již měl Koniáš k dispozici.¹⁸

13 ELSNER, *Versuch*, s. 79–80, pozn. pod čarou. Ve třetím uvedeném případě, kdy se Elsner obrací i k samotné řecké předloze, jde vůbec o první pokus hodnocení přesnosti Blahoslavova překladu v konfrontaci s původním textem. V tomto směru jej hodnotí velmi přejně: „und alles genau nach dem Grundtexte da stehe“. O druhém vydání poznamenevává, že jej neměl po ruce. (Byl v tomto případě odkázán pouze na Klejchovy informace.)

14 BIBLIA SACRA, | To gest | Biblj Swatá, | a neb | wssecka Swatá Pjsma, | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, na mnohých mjstech | podlé starých wydánj bratrských | ponaprawena y w nowě wydána. | W Hále Magdeburské, nákladem syrotčjho domu. | Léta Páně MDCCLXVI. Knihopis 1116. Praha: ETF (1 T 141). Její text se od kralické předlohy liší mnohem více, nežli první halské vydání z r. 1722. Stojí pod výrazným vlivem překladu Lutherova. Srv. BOHATCOVÁ, *Exulantská vydání*, s. 35.

15 BIBLIA SACRA, | To gest | Biblj Swatá, | a neb | wssecka Swatá Pjsma, | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, | podlé starých wydánj bratrských | w nowě wydána. | Léta Páně 1787. | Nákladem Cýs. Král. priw. Knihtřačitele Frant. August. Patzko, | w Presspürku. Knihopis 1117. Praha: ETF (II K 14 807). Biblický text je otištěn podle vydání z r. 1766, nepozorností editorů a korektorů však došlo k řadě omylů. BOHATCOVÁ, *Exulantská vydání*, s. 37.

16 BIBLIA SACRA | To gest | Biblj Swatá, | aneb | wssecka Swatá Pjsma | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, na mnohých mjstech | podlé Textu půwodnjho y starých Wydánj bratrských | ponaprawena y w nowě wydána. | Nemůže zrussenno býti Pjsmo. Jan.10,35. | Ptegte se na Pjsma. Jan.5,39. | Léta Páně MDCCCVII. | (1807.). b.m. [Berlin]. Praha: KNM (95 E 370).

17 CLAVIS | Haeresim claudens & aperiens. | Kljč | Kacýřské Bľudy | K rozeznánj otwjragicý / | K wykořenenj zamjkagicý. | Aneb | Registřjk | Některých bludných / po-|horsšliwých / podezřelých / neb zapo=|wěděných Kněh / s předcházegicými aučiniwý=|mi prostředky / s kterými pohorssľiwé / a sskodli=|wé Knjhy wyskaumati / a wykořenjti se | mohau. Na swětlo wydaný | S Dowolenjm Duchownj Wrchnosti. | Wytisstěný w Hradcy Králowe / v Wáclawa | Jana Tybély / Léta 1729. Knihopis 4286. Praha: KNM (Dušek 152).

18 KLÍČ 1729, s. 20–21. Srv. též Přílohu I.1.

Další podobný soupis, Index, jenž vyšel deset let po Koniášově smrti, uvádí již obě Blahoslava vydání.¹⁹ Údaje o prvním rozšiřuje o upozornění na ‘porušené’ místo ve v. 2 Pt 1,10 a ačkoliv má překlad ve v. L 1,28 „milosti plná“, má být z důvodu velkého množství ‘porušených’ míst zničen. Stejně doporučení se týká i druhého vydání.²⁰

Počátky českého národního obrození s sebou přinesly i nový zájem o starší českou literaturu. Karel R. Ungar v soupise českých biblických tisků zaznamenává obě vydání Blahoslavova překladu.²¹ Informace čerpá, podobně jako jeho předchůdci, z předmluv exulantských vydání Bible kralické, ale i z předmluvy Blahoslavovy. Životopisné údaje o překladateli přebírá z Regenvolscia a tak uvádí, že napsal i „eine böhmische Sprachlehre“.²² Zajímavější jsou postřehy, týkající se vlastního textu. Všimá si místa zvaného Comma Johanneum (1 J 5,7), u verše Ř 5,12 zaznamenává: „u slov: ‘v němž všickni zhřešili (*in quo omnes peccaverunt*)’ jest na kraji poznamenáno: ‘Erazmus: jelikož všickni zhřešili’.“²³ Uvádí tak jediné místo, kde Blahoslav přímo vedle biblického textu jmenuje jednu ze svých předloh. Zachycuje i vysvětlení rozdílu mezi slovy „věječka“ a „vějička“ v poznámce u verše Mt 3,12. Porovnání textu obou vydání ovšem zjevně nebylo jeho záměrem.²⁴ Zajímavý je Ungarův pokus o lokalizaci tiskárny. Z nápisu, skrytého v ornamentu na poslední straně odvozuje, že jde o Ostrov u Strážnice v Hradištském kraji.²⁵

O několik let později věnoval Blahoslavovu překladu pozornost Josef Dobrovský. Zatímco v prvním vydání *Dějiny české řeči* pouze úsporně konstatuje, že brzy po překladu B.

19 INDEX | BOHEMICORUM | LIBRORUM | PROHIBITORUM, ET CORRIGENDORUM | ORDINE | ALPHABETI | DIGESTUS, | REVERENDISSIMI, CELSISSIMI | S. R. I. | PRINCIPIIS | DOMINI DOMINI | ANTONII | PETRI | DEI GRATIA, | ET | SEDIS APOSTOLICÆ | ARCHI-EPISCOPI | PRAGENSIS | JUSSU COLLECTUS, ATQUE EDITUS. | VETERO=PRAGÆ | TYPIS JOANNIS CAROLI HRABA, INCLYTI BOHEMIÆ | REGNI D. D. STATUUM TYPOGRAPHI. Praha (Jan Karel Hraba) 1770. Knihopis 4298. Praha: KNM (26 C 3). Stručný záznam obou vydání na s. 21.

20 INDEX, s. 302.

21 UNGAR, Karel Rafael: *Allgemeine böhmische Bibliothek*, Prag 1786, s. 104–107, č. 39 (vydání z r. 1564) a s. 107–112, č. 40 (vydání z r. 1568). K. R. Ungar (12.4.1743 – 14.7.1807), správce knihovny královské kanonie premonstrátů na Strahově a od roku 1780 až do své smrti správce univerzitní knihovny v Praze, tedy v době, kdy byly její fondy doplňovány konfiskáty i knihovnamí zrušených klášterů, v bibliografické studii *Allgemeine böhmische Bibliothek* hodlal na základě autopsie podat soupis všech česky tištěných knih do roku 1786. Velký projekt skončil po vydání prvního dílu, který zaznamenával bible a jejich části. HANUŠ, Josef, in: OSN XXVI.181–183.

22 UNGAR, *Bibliothek*, s. 105.

23 UNGAR, *Bibliothek*, s. 108–109.

24 „Der biblische Text kommt mit der ersten Auflage gänzlich überein.“ UNGAR, *Bibliothek*, s. 108.

25 UNGAR, *Bibliothek*, s. 109–110. V této souvislosti odkazuje na Schwoye a jeho Topografii Moravy, kde si autor všimá tohoto místa v souvislosti s tábority. Schwoyovy informace o Jednotě jsou ostatně vesměs dosti zmatené, i když u Blahoslava – patrně podle Regenvolscia – poznamenává, že se stal v r. 1557 starším Jednoty a zemřel r. 1571 v Moravském Krumlově.

Optáta a P. Gzela zhotovil Jan Blahoslav překlad z původního textu,²⁶ v následujícím rozšířeném vydání datuje již tento počín do roku 1564 a upozorňuje i na Blahoslavovu *Gramatiku*, „die zwar nie gedruckt worden, aber gewiß in den Schulen der Brüdergemeinen in Mähren gebraucht worden ist.“²⁷

Dílo obrozeneckého kněze Františka Novotného z Luže (1768–1826) je dalším příspěvkem k dějinám české biblistiky.²⁸ V roce 1810 vychází první část jeho novozákonního překladu²⁹ a současně pod názvem *Biblioteka českých Biblí etc. od třináctého věku až do léta 1810*. další pokus o dějiny českého překladu bible.³⁰ Spis vznikl pilným studiem a rozborem rukopisů a starých tisků, jejich předmluv (také Elsnerovy z halského vydání bible z r. 1766), ale hlavně formální a jazykové stránky textu. Stranou Novotného zájmu nezůstala ani grafická úprava tištěných exemplářů. V oddíle, pojednávajícím o českém překladu, uvádí všechna známá bratrská vydání bible i Nového zákona. Nás pochopitelně nejvíce zajímají informace, vztahující se k Blahoslavově překladu. Bez nových poznatků oproti dřívějším zprávám a poměrně stručně uvádí první vydání z roku 1564,³¹ větší pozornost věnuje druhému vydání.³² Intenzitu a úroveň textových změn ve druhém vydání charakterizuje prostým

26 DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der böhmischen Sprache*, Prag 1791. Novější vydání, na něž zde odkazujeme, pořídil JEDLIČKA, Benjamin (ed.): *Spisy a projevy Josefa Dobrovského. Sv. VII. Dějiny české řeči a literatury*, Praha 1936, s. 51.

27 DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur*, Prag 1792. Ed. JEDLIČKA, Benjamin: *Spisy a projevy Josefa Dobrovského. Sv. VII. Dějiny české řeči a literatury*, Praha 1936, s. 153–155. Následující redakce Dobrovského díla (DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und ältern Literatur*, Prag 1818) je časově ohraničena nástupem Habsburků na český trůn.

28 K jeho životopisu JENÍČEK, V. V.: *Fr. Novotný z Luže. Historik a linguista český*, Košumberk 1936; stručně KUSÁKOVÁ, Lenka: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, díl 3. M–Ř*, Praha 2000, s. 611–612. František Novotný pocházel z rodiny učitele městske školy v Luži. Studoval na gymnáziu v Hradci Králové a filozofii a teologii na generálním semináři v Praze. Na začátku srpna 1792 byl vysvěcen na kněze. V roce následujícím nastoupil jako druhý kaplan v Chotusicích u Čáslavi, ale již v listopadu se odebral do Mladé Boleslavi, kde se stal na čtyři léta administrátorem děkanství. V listopadu 1798 byl ustaven administrátorem v nedalekých Luštěnicích a o rok později definitivně uveden v duchovní správu zdejší farnosti. Ovládal klasické jazyky, věnoval se regionální a literární historii a bohemistice. Z dopisu z ledna 1814, adresovaného Josefovi Dobrovskému, je zřejmé, že pracoval na bližšie nespécifikovaných dějinách Jednoty bratrské.

29 Pjsma Swatého | Nowé Vmluwy | Ewangelium | aneb | Blažené Zwěstowánj | od | Swatého Matausse. | Přeložil | a | Variantes Lectiones textus graeci, aneb | Řeckého textu rozličné čtenj způsoby | weskrz | přiložil | Frantissek Nowotný z Luže, | kněz cýrkewnj, w Lusstěnicých Farář. | W Praze a w Mladé Boleslawi, 1810 | V Frantisska Geřábka, cýs. král. knihlačitele w kragi | Boleslawském. V Praze dostupné exempláře: KNM (86 H 295), NK (65 E 2153) a Strahov (BF II 121). JENÍČEK, *Fr. Novotný z Luže*, s. 29–31.

30 V Praze dostupné exempláře: KNM (69 F 35), NK (54 C 13) a (Pres. 54 G 2474), Strahov (FK II 43). JENÍČEK, *Fr. Novotný z Luže*, s. 23–29.

31 NOVOTNÝ, *Biblioteka*, s. 76, č. 42

32 NOVOTNÝ, *Biblioteka*, s. 77–78, č. 42. Patrně pod vlivem moravských piaristů Adolfa Pilaře a Františka Moravce a jejich díla *Moraviae historia politica et ecclesiastica* z r. 1785–1787 komolí jméno na „Jana Bohuslava“, ačkoliv u prvního vydání uvádí jméno správně.

konstatováním „text se srovnává veskrz s prvním vydáním“, přejatým s opatrnou úpravou z Ungara.³³ Také všechny textové ukázky jsou téměř mechanicky převzaty z Ungarova soupisu a dokonce i mylná lokalizace tisku na Ostrov „blíž Strážnice“. Novotný alespoň stručně charakterizuje postavení Blahoslavova překladu v rámci českého biblistického díla. Jeho vydáním prý klesla „vážnost“ překladu Beneše Optáta a Petra Gzela z roku 1533.³⁴ Správně poznamenává, že text Blahoslavova překladu byl s úpravami přejat do následujících bratrských vydání bible.³⁵ V poslední části svého spisu věnuje Novotný poměrně velkou pozornost i genezi tzv. textu receptu, počínaje Complutenskou polyglotou. Dokládá jeho malou spolehlivost oproti pozdějším vydáním řeckého Nového zákona, která připravili John Millius (1726), Johann J. Wettstein (1751) a Johann J. Griesbach (1796–1806). Hojně čerpá z nejnovějších poznatků překotně se rozvíjejícího novozákonního bádání. Pozastavuje se nad nekritickou úctou ke kralickému překladu v prostředí českých evangelíků a vřele jim doporučuje, aby si pořídili překlad nový na základě věrnějšího řeckého textu.³⁶ Postava Františka Novotného tuto první fázi bádání uzavírá.

33 NOVOTNÝ, *Biblioteka*, s. 77.

34 NOVOTNÝ, *Biblioteka*, s. 70.

35 NOVOTNÝ, *Biblioteka*, s. 79–80.

36 Z textu na s. 123–124 *Biblioteky* je zřejmé, že jde o polemiku s vydavatelem kralického překladu v roce 1807, jimž Novotný nejspíše v dobré vůli sdělil výše uvedené námitky, nebo jim snad přímo nabídl svoje služby, ale v řadách vydavatelů nenašel pochopení. Tuto domněnku by podporovalo i příkré hodnocení vydavatelského počínu evangelíků ve zmíněném roce: „Poněvadž pak cena, kteráž se vydání některému dává, nic jiného není, než dobré zdání jakés a usouzení vůbec o dobrotě čtení, kteráž vydání klade, snadnoť se srozumívá, že cena, kteráž jest pochybná, není žádná. Aniž zajisté přijato býti může, že dobré jest vydání, o jehožto pramenu se neví, ale vyšetřiti se musí na všech místech a posouditi, zdali dobré jest čtení toho vydání čili nic.“ Ti, kdo připravovali biblický text k vydání v roce 1807, totiž podle Novotného naprosto postrádali potřebné odborné kompetence. V této souvislosti se konečně dovídáme, že „Bohuslav následoval vydání Bézových“ (s. 127), což může budít dojem, že se Novotný věnoval i otázce Blahoslavových předloh. Zde ovšem nejde o výsledek příslušného textově-kritického rozboru, ale o pouhou dedukci, vyplývající z jím sestavené chronologie vzniku textu receptu. O vydání kralického překladu v roce 1807 pojednal zvláště [KARAFIÁT, Jan:] *Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu. S historií našeho biblického textu*, Praha 1878, s. 30–33, jeho kvalitu ohodnotil slovy: „nazývám tuto bibli z r. 1807 tou nejhorší bibli českou, kterou sem kdy v rukou měl.“

1.2. Počátky textově-kritického průzkumu a biblické studie Jaroslava Konopáska

Slibně vyhlížející náběh ke studiu starých českých biblických překladů se po prvních pokusech z počátků obrození na půlstoletí zastavil, téměř bez povšimnutí zůstaly po dlouhou dobu i jeho výsledky. Teprve po padesáti letech vydává Hermenegild Jireček studii o vzniku Bible kralické a jejích překladatelích.³⁷ Čerpá z nedávno objevené a vydané Blahoslavovy *Gramatiky*³⁸ a z četných zpráv bratrského archivu *Acta Unitatis fratrum*, od roku 1840 deponovaných v Herrnhutu a přístupných badatelům. V první části se zaměřuje na vznik a pozadí Blahoslavova překladu, z *Gramatiky* cituje jeho slova o nutnosti překládat „ex graeco textu“,³⁹ na základě jiného jejího údaje určuje místem tisku Ivančice a opravuje tak Novotného mylnou lokaci. Z dopisu Blahoslava Cratonovi, psaného 5. října 1568,⁴⁰ soudí, že druhé vydání bylo dotištěno nejspíš v srpnu téhož roku. Dle Jirečka to byl také Blahoslav, kdo zaval podnět k překladu celé bible, jeho překlad byl prý „bez proměny“ přejat do závěrečného dílu Šestidílký.⁴¹

I přes určitý pokrok v bádání, vykonaný v počátcích národního obrození se v následujících letech objevují i práce, které dosavadní výsledky více či méně ignorují. Anton Gindely podává ještě v roce 1865 o vydání Blahoslavova překladu dosti nepřesné informace, klade je mylně do let 1565 a 1569, ale je si vědom hodnoty díla: „Jest to snad nejvzácnější práce Blahoslavova, poklad drahocenný jazyka českého.“⁴² Josef Růžička, duchovní správce německého evangelického sboru v Praze a vydavatel tzv. „jubilejní bible“,⁴³

37 JIREČEK, Hermenegild: *Bibli kralická a překladatelé její*, in: *Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury* 1, vyd. Hermenegild Jireček a Josef Jireček, Vídeň 1860, s. 9–19.

38 HRADIL, Ignác – JIREČEK, Josef (ed.): *Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná l. 1571, do níž vložen text grammatiky Beneše Optáta z Telče, Petra Gzella z Prahy a Václava Philomatesa z Jindřichova Hradce podle vydání Normberského 1543*, b.m. [Vídeň] 1857.

39 JIREČEK, *Bibli kralická*, s. 10. Uvedená pasáž se nachází na f. 144a.

40 AUF 10, ff. 366b–368a.

41 JIREČEK, *Bibli kralická*, s. 11. Na s. 14 Jireček rozhojňuje doposud známé zprávy o Blahoslavovi o svědectví Izajáše Cibulky, informace ze zmíněného listu Cratonovi a jiných pramenů, zaznamenaných v Aktech.

42 GINDELY, Anton: *Životopis Jana Blahoslava*, in: *ČČM* 30 (1856), II.21–22, č. 13. Také Josef Jireček ve svých dějinách české literatury klade první vydání Blahoslavova překladu do roku 1565; JIREČEK, Josef: *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, I. A–L, Praha 1875, s. 78 a s. 84, č. 18. Ještě F. A. Slavík v Blahoslavově značně nespolehlivém životopise, psaném pro Ottův slovník naučný, datuje obě vydání do r. 1561 a 1569; OSN IV.127.

43 BIBLIA SACRA. To jest Bibli Svatá aneb všecka Svatá Písma Starého i Nového Zákona dle původního vydání kralického k tisícileté jubilejní slavnosti obrácení Slovanův na víru křesťanskou Léta Páně MDCCCLXIII opět věrně vytištěná, Praha 1863. Růžička otiskl knihy Gn–Ester podle Šestidílký, ostatek dle vydání z r. 1613.

častuje v její obšírné předmluvě, datované „v svatvečer narození Páně jubilejního Léta 1863.“, Blahoslava v souvislosti s jeho překladem Nového zákona přívlastky „velezasloužilý“ a „ne dosti oceněný“, avšak stále trvá „na Ostrově blíž Strážnice na Moravě“ jako místu, kde byl jeho překlad vytištěn.⁴⁴

Větší pozornost věnoval Blahoslavovu překladu teprve v roce 1878 Jan Karafiát v anonymně vydaném *Rozboru kralického Nového zákona*.⁴⁵ V úvodní části popisuje nejdůležitější vydání bratrského překladu včetně přetisků halských a přešpurských, počínaje překladem Jana Blahoslava.⁴⁶ Čerpá informace i z jiných Blahoslavových spisů, také z jeho *Gramatiky*. Karafiát měl k dispozici pouze první vydání Nového zákona z roku 1564. Nejvíce jej zaujala jeho grafická podoba, podstatnou část kapitoly věnuje popisu některých výjevů, s nimiž si nevěděl příliš rady.⁴⁷ Druhé vydání z roku 1568 neměl Karafiát po ruce, ve věci jeho textové závislosti na vydání předchozím se odvolává na zjištění Františka Novotného, byť s opatrným dodatkem: „Tak on. Já za to neručím.“⁴⁸ V následující kapitole popisuje některé změny, provedené redaktorem Blahoslavova překladu, přejatého do závěrečného dílu Bible kralické a upozorňuje na to, že kraličtí měli k dispozici i jiné řecké předlohy. Z toho vyvozuje některé nápadné rozdíly v textu.⁴⁹ Karafiát se také jako první pokusil o charakteristiku Blahoslavovy metody překladu, čerpaje především z *Gramatiky*. Zdůraznil jeho schopnost kritiky a jazykové nadání, smysl pro ušlechtilost a krásu, majících původ v jeho humanismu. Blahoslavův překlad pokládá za plod této kulturní orientace. Karafiát jako první dokázal ocenit vliv biblického humanismu, i když prozatím pouze v náznacích.⁵⁰

Ve stejném roce vychází i obšírnější pojednání o kralickém překladu z pera Josefa

44 BIBLIA SACRA 1863, s. 12. „Ostrov blíž Strážnice“ jako místo druhého vydání uvádí ještě Jungmann v Historii literatury české IV.1180, i když léta vydání udává správně.

45 [KARAFIÁT, Jan:] *Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu. S historií našeho biblického textu*, Praha 1878. V předmluvě autor směle tvrdí, „že by Jana Blahoslava, blahé paměti, a ty mistry kralické prácička tato nemálo zajímala“ (s. [4]).

46 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 5–7, část A. „Nový Zákon Blahoslavův“.

47 Karafiát na *Rozboru* pracoval zřejmě již v době, kdy vznikal text jeho Broučků. Tak lze zčásti vysvětlit – v tomto typu prací – dosti neobvyklé výrazy: „naše Nové Zákonky, ozdůbka, ptáče, jablíčka, olivky, strůmek“ (KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 6–7), jinde: „postranní slůvka [Karafiát má na mysli marginální poznámky], zajíček s douhanánskýma ušima, Beránek s práporečkem, ba ani ten brouček neschází“ (TÝŽ, s. 8). Řadu výjevů a postav, vycházejících z antické mytologie, pro něž Karafiát nenašel v biblických příbězích oporu, komentuje slovy: „Ti bratří, jak oni při té své opravdové pobožnosti a přehluboké učenosti časem svým uměli se asi znamenitě zasmát!“ (TÝŽ, s. 9).

48 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 7. Novotného názor poopravil o osmnáct let později; srv. [KARAFIÁT, Jan:] *Studie biblické pro učené i neučené*, in: Reformované listy 1 (1896), č. 6, s. 84–85, kde si Karafiát všimá některých textových změn.

49 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 7–11.

50 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 38–41. Blahoslavův důraz na estetickou kvalitu řeči někdy pokládá za škodu pro text samotný. TÝŽ, s. 41.

Šmahy.⁵¹ Ten, patrně jako první, z řady odkazů Blahoslavovy *Gramatiky*⁵² vytěžil stručný seznam latinských předloh, jež Blahoslav navzájem konfrontoval a jmenovitě poukázal na řadu použitých překladů českých.⁵³ Se samozřejmostí mluví i o Lutherově překladu, jehož prý Blahoslav také „ohlédal a rozsuzoval“.⁵⁴ Z faktu, že Blahoslav nevěnoval v *Gramatice* téměř žádnou pozornost hebrejštině, usuzoval, že nepomýšlel na překlad Starého zákona.⁵⁵ Při charakteristice textu a výběru ukázek Šmaha zcela rezignuje na samostatnou práci a vychází ze starších studií. Tak opět opakuje tvrzení, že ve druhém vydání Blahoslavova překladu vyšel vlastní text „neproměněn“.⁵⁶

Dalším literárním historikem, který se věnoval ivančickému Novému zákonu v rámci širšího pojednání byl Václav Flajšhans. Ve studii o Bibli kralické poukázal na několik drobností, jež byly doposud opomíjeny.⁵⁷ Krom toho, že zmínil oslavnou úvodní latinskou báseň a zaznamenal heslo μή ύψηλοφρονής („nevypínej se“) na dřevorezu v závěrečné části tisku,⁵⁸ vyslovil domněnku, že Blahoslav podle Erasmova textu opravil 600 míst ve Vulgátě.⁵⁹ Flajšhans si všímá i kvality textu a soudí, že Blahoslav „víc si hleděl věrnosti překladu, než uhlazenosti mluvy“, konstatuje, že „je to více překlad podle řečtiny než z řečtiny“. Vlivem starších českých předloh prý Blahoslav převádí totéž řecké slovo různými výrazy a používá ozdobnější sloh, než jaký je v původním textu.⁶⁰ Většinu těchto zjištění Flajšhans opakuje i o několik let později v přehledných populárně podaných dějinách české literatury.⁶¹ O jazyku

51 ŠMAHA, Josef: *Kralická bible, vliv a důležitost její v literatuře české*, in: ČČM 52 (1878), s. 252–266, 361–380, 481–499.

52 Označuje ji poněkud neurčitou zkratkou „Blah.“.

53 Z latinských překladů uvádí Erasma, Castelliona, Bezu, Vulgátu, bibli Curyšskou, z českých bibli Benátskou, Kutnohorskou a Pražské [t.j. Melantrichova vydání], mezi něž omylem zařadil dvě „Boleslavské, totiž Klauďyanovu a Lukášovu“, ač se jedná pouze o Nový zákon. Podobným způsobem uvádí plzeňský tisk Nového zákona z r. 1517 [správně 1527], připomíná překlad evangelia podle Matouše, dílo Jana Vartovského z Varty. Všimá si i Blahoslavovy zprávy o rukopisných biblích, psaných na pergamentu.

54 ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 254.

55 ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 253. Na s. 257 ovšem cituje místo, kterým dokládá určení *Gramatiky* jako návodu pro budoucí překladatele Starého zákona.

56 ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 255. Větší pozornost věnuje Šmaha Šestidílce, s jejímž textem porovnává předchozí české překlady.

57 FLAJŠHANS, Václav: *Bible a její překlad kralický. K 300 leté upomínce jejího dokončení*, in: Naše doba (1893–1894), s. 321–328.

58 FLAJŠHANS, *Bible*, s. 325.

59 FLAJŠHANS, *Bible*, s. 323. Učinil tak na základě zprávy *Gramatiky* na f. 144a. Toto tvrzení převzala řada badatelů a k této otázce se ještě vrátíme v souvislosti s textem Vulgáty v kap. 3.2. Latinské překlady a překladatelské pomůcky.

60 TAMTÉŽ.

61 FLAJŠHANS, Václav: *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*, Praha 1901. Autor čtenáře poněkud mate, když na s. 300 a 304 datuje Blahoslavův překlad do r. 1565, zatímco na s. 347 mluví o dvou vydáních z r. 1564 a 1568. Za nejdůležitější dílo Blahoslavovo považuje *Gramatiku*.

však nyní praví, že „jest poněkud drsnější, než v jiných pracích Blahoslavových, hleděť si totiž často věrnosti více nežli [jeho] „plnosti“.“⁶²

V prvních desetiletích 20. století se konečně, byť zatím jen v malých krůčcích, obrací ke studiu bible a jejích překladů i zájem českých protestantských teologů. Výročí posledního předbělohorského vydání Bible kralické podnítilo zvýšený zájem o její vznik. Ten se formou, přizpůsobenou čtenáři církevních periodik, pokusil vyličit Jan L. Hromádka. Jeho studie je zjevně inspirována předešlými pracemi Jirečka a Šmahy a vychází i z Karafiátova *Rozboru*, ale i přes nové superlativy, jimiž zahrnuje autora i dílo samé, zůstává u opakování zjištěných skutečností.⁶³ V podobném duchu je nesena předmluva Jindřicha Hrozného k ukázkám z kralického textu, vydaným ve Světové knihovně J. Otty,⁶⁴ i populárně podaný přehled starých českých biblických překladů, který připravil moravský regionální historik František Slaměník podle exemplářů přerovského muzea i svých vlastních.⁶⁵ Blahoslav ovládá mateřštinu „jako žádný jiný spisovatel 16. věku“. Zná prý i polštinu, chorvatštinu a němčinu a je „neobyčejným znalcem (...) také jazyků klasických“.⁶⁶

Rok 1923, tedy v terminologii českých evangelíků „rok jubilejní“, přinesl ke čtyřstému výročí narození Jana Blahoslava vedle náplavy oslavných spisů, určených nejširším lidovým vrstvám, i sérii studií v tzv. „Sborníku Blahoslavově“.⁶⁷ Našeho tématu se týkají revidovaný soupis Blahoslavova díla, pořízený Františkem Chudobou,⁶⁸ a okrajově i hutná studie o Blahoslavově *Gramatice* z pera Františka Trávníčka.⁶⁹

Opravdový zlom v pohledu na Blahoslavův překlad přinesla teprve druhá polovina dvacátých let, kdy publikoval své hlavní práce, týkající se nejprve kralického a poté

62 FLAJŠHANS, *Pisemnictví české*, s. 347.

63 HROMÁDKA, Jan L.: *Bible kralická 1613-1913*, in: *Českomoravská jednota* 15 (1913), s. 116–123. Za kuriozitu, dosvědčující Hromádkův minimální zájem o prameny samé, lze označit tvrzení, že Blahoslav prý „nade všechny překladatele vychvaloval Beneše Optáta, svého učitele řeči české“ (s. 121).

64 HROZNÝ, Jindřich: *Bible kralická. K třistaleté památce*, Praha 1913, s. 4: Blahoslav svým překladem „daleko předstihl všechny překlady své doby, ba dokonce ani podnes ještě nebyl dostižen žádným překladem“.

65 SLAMĚNÍK, František: *Staré tisky českých biblí*, Přerov 1919.

66 SLAMĚNÍK, *Staré tisky*, s. 43. Na jiném místě jej Slaměník pokládá za „nejlepšího stylistu 16. věku (...) jeví se nám vždy jen mistrem“. *TÝŽ*, s. 53. Slaměník upozorňuje na exemplář prvního vydání Blahoslavova překladu v majetku muzea, jenž je ale ve skutečnosti vydáním Nového zákona z r. 1596. Tento omyl odhalil filolog J. Konopásek. KONOPÁSEK, Jaroslav: *Přerovský Pseudo-Blahoslav*, in: *KJ* 11[14] (1929), č. 32–33, s. 246.

67 NOVOTNÝ, Václav – URBÁNEK, Rudolf (usp.): *Sborník Blahoslavův. 1523–1923*, Přerov 1923.

68 CHUDOBA, František: *Jak přibývalo vědomostí o J. Blahoslavovi od doby obrozenecké*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 1–34. Záznam obou vydání Nového zákona na s. 18.

69 TRÁVNÍČEK, František: *Poznámky o Blahoslavově Grammatice*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 202–216. Autor si podrobně všimá jednotlivých gramatických jevů, jež Blahoslav probírá a charakterizuje jeho estetizující jazykové pojetí.

i Blahoslavova překladu, klasický filolog Jaroslav Konopásek (1883–1934).⁷⁰ Podle Karafiátova vzoru vycházel z textově-kritické metody, kterou rozšířil o důkladnou konfrontaci s původním textem Nového zákona.⁷¹ To jej posléze přivedlo k otázce poměru překladů a samotných předloh. V první větší Konopáskově práci, *Biblických studiích*, vydaných k povzbuzení odborné práce na biblickém textu, tato tendence již vystupuje zcela zřetelně: „Pokud nevíme přesně, jakých předloh kraličtí používali, nemůžeme ani s přibližnou jistotou naznačiti důvody tohoto zvláštního překladu.“⁷² Naprostá většina případů textového rozboru je zaměřena k textu kralickému, překlad Blahoslavův je uváděn pouze sporadicky. Konopásek zde vytváří první opatrné závěry o jeho kvalitě a vztahu k řecké předloze. Blahoslav a kraličtí podle něj „uměli velmi dobře využití bohatství forem českého jazyka a vystihnouti zpravidla dobře smysl řeckého originálu; jistě neměli tehda takového filologického vzdělání a takového přehledu o tom, jak se které slovíčko v řečtině během času ve svém významu měnilo; ale většinou byli vedeni zvláštním jazykovým citem, který jen zřídka vypověděl službu.“⁷³ V závěrečné části píše ještě odvážněji: „Pokud jde o znalost řečtiny u našich Kralických, mám za to, že vykazuje mezery, kterých by u nich (podle dosavadní tradice) nikdo nebyl očekával.“⁷⁴ Ve druhém doslovu *Studii* autor projevuje přání vydat „původní Blahoslavův text Nového zákona ve světle literární kritiky“.⁷⁵ Tím naznačil směr své budoucí práce. V podobné studii, vydané ve stejném roce a věnované některým gramatickým problémům kralického

70 Jeho práce pro nás mají mimořádný význam a osudy neúnavného badatele nás přímo vybízejí k tomu, abychom nejprve věnovali pozornost této osobě. Jaroslav Konopásek vystudoval klasickou filologii a po dovršení třiceti let pod vlivem intenzivního studia biblického textu konvertoval. Vstoupil do pražského sboru Jednoty bratrské a v březnu 1925 se stal na krátký čas kazatelem. Postupně sloužil v Ujkovicích, Železném Brodě, Kunvaldě a vypomáhal i v pražském sboru. Filologické školení a stálý zájem o bibli jej vedl k posilování kontaktů s kruhem profesora Daňka a v roce 1927 i k dalšímu studiu v Glasgow. Od poloviny 20. let publikuje odborné příspěvky o bratrském biblickém překladu, od počátku 30. let připravuje úplný reprint Šestidítky. K tomu již nedošlo, neboť na začátku října 1934 Konopásek náhle umírá. Ze zpráv církevních periodik je patrné, že svým kritickým přístupem, osobní povahou, ale zároveň vždy neutuchajícím úsilím o živou církev často nenacházel v českém evangelickém prostředí pochopení. Základní životopisné údaje uvádějí POPELÁŘ, B.: *Jaroslav Konopásek (1883–1934)*, in: KJ 41 (1956), 29.3., s. 4; VACOVSKÝ, Adolf: *Dr. Jaroslav Konopásek*, in: JB 60[86] (1983), č. 6–7, s. 104–105 a REICHEL, Karel: *Zprávy z našich sborů*, in: JB 12 (1934), č. 10, s. 8.

71 Po prvním nadšení z Karafiátových pokusů, které zaznívá ještě ze seriálu, otiskovaného v r. 1925–1926: „proti tak světlému zjevu [Karafiátově] zůstaneme všichni se svou troškou vědomostí a se svým chvilkovým zájmem na Bibli chabými stíny – epigony“ (KONOPÁSEK, Jaroslav: *Písmář Jednoty bratrské*, in: JB 5 (1925–1926), s. 19–21, 34–35, 52–53; uvedený text na s. 53), se jeho hodnocení Karafiátova díla, a to zvláště v posledních Konopáskových pracích z let 1929–1931, prudce mění.

72 KONOPÁSEK, Jaroslav: *Biblické studie*, Praha 1929. Uvedený text na s. 143 se týká v. 1 J 2,12. Studie vznikla z větší části již v době Konopáskova pobytu ve Skotsku.

73 KONOPÁSEK, *Biblické studie*, s. 105.

74 KONOPÁSEK, *Biblické studie*, s. 175.

75 KONOPÁSEK, *Biblické studie*, s. 189.

překladu, je zvýšený zájem o Blahoslavův překlad již zcela zřejmý.⁷⁶ Autor dokonce cituje řadu míst jeho *Gramatiky*, kde se Blahoslav věnuje stejným nebo podobným jevům. Přináší první konkrétní doklady pro skutečnost, že používal jiné vydání řeckého textu, tedy s jinými textovými variantami, než kraličtí.⁷⁷ Zároveň je dobře patrné, že Konopásek se svým „hloubkovým“ přístupem v širokých řadách čtenářů Kralické narazil. Jeho stupňující se kritika byla reakcí na přehnanou úctu, jež se kolem bratrských překladů za poslední léta nahromadila.⁷⁸

Ve stejném roce, kdy vycházejí dvě předchozí studie, vydává Konopásek sice nepoměrně menší, ale o to důležitější příspěvek, v němž se pokouší o identifikaci samotné řecké předlohy.⁷⁹ Vodítkem mu byl dřevorez z Blahoslavova prvního vydání, jenž znázorňuje výjev z 1 K 3,6, opatřený textem Ř 11,20. Zkoumáním stejných vyobrazení v dobových biblických tiscích dochází k identifikaci předlohy, kterou, snad z důvodu opatrnosti – chystal obšírnější studii k tomuto tématu, čtenáři nesděljuje.⁸⁰ Zjištění Blahoslavovy předlohy vede Konopásek téměř k ironicky laděným úsudkům o jeho schopnostem: „dílo Blahoslavovo se nezrodilo jako Pallas Athene z čela Diova, zázrakem geniovy intuice (...) Jeho překlad není původní překlad z originálu, nýbrž je lepší; kdyby se byl Blahoslav omezil na svoje znalosti řečtiny, byl by jeho překlad dopadl asi velmi špatně.“⁸¹ Podrobná studie, dokládající předešlá tvrzení, vyšla až o tři léta později. Mezi tím Konopásek vydává *Dvě studie o bibli kralické*, které pokračují v řadě textově-kritických rozborů.⁸² V první části věnuje pozornost překladu

76 KONOPÁSEK, Jaroslav: *Bible a jazykozpyt*, Praha 1929.

77 KONOPÁSEK, *Bible a jazykozpyt*, s. 20, pozn. 7; s. 21. Zachází však mnohem dál, když se pokouší charakterizovat i Blahoslavův poměr k českému textu: „Tu nejde o přímý vliv latinských textů na Blahoslava, nýbrž o závislost dřívějších českých překladů. Výsledek je arci týž, jestliže Blahoslav se latinskou předlohou sice neřídil, avšak latinismy staršího data v ní (snad nevědomky) ponechal.“ TÝŽ, s. 26, pozn. 7.

78 KONOPÁSEK, *Bible a jazykozpyt*, s. 51 doslovu: „Chápu, že textovou kritiku Kralické Bible pociťuje mnohý jako ochuzení o romanticko-vlasteneckou illusi, z níž jsme trávili celá století. (...) Celá naše pieta k dílu Kralických spočívala až dosud v tom, že jsme ohřívali tradiční chvalořeči dob minulých. Čím se mělo jejich dílo zhodnotit a doplnit, to zůstávalo rok od roku větším závazkem, který se nedá odbýti planými oslavami jubilejními.“

79 KONOPÁSEK, Jaroslav: *K jubileu Kralické Bible*, in: Český bratr 6 (1929), s. 247–251. „Zjistil jsem s velkou pravděpodobností exemplář řeckého Nového zákona, podle něhož Blahoslav překládal“ hlásí optimisticky na s. 249.

80 KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 250–251. K problému se vrátíme podrobněji v kapitole 2.3. Blahoslavův překlad Nového zákona.

81 KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 249. Na druhé straně se pochvalnými slovy vyjadřuje o jeho metodě: „Blahoslav dal svým pokračovatelům vzorný příklad překladatelské metody“. TÝŽ, s. 248.

82 KONOPÁSEK, Jaroslav: *Dvě studie o Bibli kralické*, in: Sborník filologický 9 (1931), s. 96–133. Autor začíná tvrdou kritikou Karafiátova *Rozboru*, která místy překračuje hranice běžné v tomto žánru. Je pozoruhodné, že překlad Kralických je zde, v porovnání s předcházejícími dvěma analytickými studii, hodnocen příjíměji. Veškerá kritika padá většinou na Karafiátovu hlavu.

kralických i Blahoslavově ve vztahu k dobovým předlohám, i když jak vzápětí uvidíme, většinou pouze jaksi „imaginárně“. Jejich identifikace je pro Konopásku nutným předpokladem pro jakoukoliv práci s textem Kralické. Vzápětí se však on sám dopouští podobné chyby, kterou vytýkal Karafiátovi. Při kritice jeho *Rozboru* pracuje s variantami řecké předlohy, jak je podávají „moderní“ edice,⁸³ předpokládá, že právě ty se často objevují v různých vydáních řeckého textu, jež měli kraličtí překladatelé a Blahoslav k dispozici. Mechanicky aplikovaným klíčem k určení příslušných variant dobových předloh (ať už v samotném řeckém textu nebo podle něj pořízených latinských překladů), je pak často samotný překlad kralických, podle něž Konopásek na tyto varianty usuzuje. Pouze zřídka sáhne k Bezově vydání z r. 1565. Dostává se tak do začarovaného kruhu, což význam celé práce výrazně snižuje. Ve druhé části studie se pokouší zodpovědět otázku, jaký byl vztah Blahoslava k řecké předloze a latinským překladům. Vychází ze zjištění, že Blahoslav se v praxi neřídil svou zásadou překládat „ex graeco textu“, tak jako ji formuloval v *Gramatice*,⁸⁴ ba dokonce „pod vlivem latinských předloh a výkladů nejednou zapomněl, že si umínil překládat z řečtiny“.⁸⁵ Toto tvrzení opírá o skutečnost, že Blahoslav srovnával řadu latinských a českých překladů. Podnikl dokonce pracný, i když – jak sám přiznává – nesystematický, sběr příkladů, jimiž ukázal, že Blahoslav *nepřekládal* z textu receptu.⁸⁶ Naopak zjistil, že řada míst se shoduje s rukopisy a texty jinými.⁸⁷ Vzápětí nepředpokládá, že by Blahoslav (a ani kraličtí), pracovali přímo s rukopisy. V závěru druhé části si všímá několika chybných nebo málo spolehlivých míst Erasmove řeckého vydání a dochází k úsudku, že Blahoslav překládal „z textu Erasmovského“.⁸⁸ V posledních větách této části oznamuje, že v době odevzdávání příspěvku do tisku má po ruce již „Blahoslavovu řeckou předlohu i latinské pomůcky“ a odkazuje na předcházející studii v Českém bratru.⁸⁹ V rozporu s předcházejícími závěry pak v části, věnované starozákonní latinské předloze kralických, konstatuje: „vliv latinských překladů N. Z. na překlad Blahoslavův je tak značný, že hatí všechny naše illuse

83 Myšleny jsou edice, které vycházely v době Konopáskově.

84 *Gramatika*, f. 144a.

85 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 119.

86 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 122.

87 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 121. Zde není zcela jasné, zdali má na mysli pouze rukopisy řeckého textu. Pokud ano, pak zřejmě nebyl dostatečně seznámen se způsobem vydávání novozákonního řeckého textu v době Blahoslavově. Na pozadí způsobu Konopáskovy práce s dobovými předlohami v první části jeho studie je dosažený výsledek celkem pochopitelný.

88 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 124.

89 TAMTÉŽ.

o Blahoslavově znalosti řečtiny“.⁹⁰

Práci, již Konopásek neočekávaně završil své životní dílo i „blahoslavovské“ bádání, byla faksimile druhého vydání Blahoslavova překladu a *Prolegomena*, doprovodný textově-kritický rozbor, ve kterém snesl důkazy, směřující k určení samotné předlohy.⁹¹ Má jí být řecko-latinské vydání Nového zákona, které vyšlo ve třech tiskových variantách v letech 1559 (Basilej, Zürich) a 1560 (Basilej). Konopásek jej nadále nazývá podle Mikuláše Barbiria, jednoho z nakladatelů, *Barbiriana*.⁹² Vzápětí zjišťuje že to není řecký text Barbiriany, podle něhož Blahoslav překládá,⁹³ ale latinský.⁹⁴ Toto tvrzení dokazuje v kapitolách 7–9.⁹⁵ Pro výběr dokladů jsou mu určující místa, kde vykazuje Blahoslavův překlad rozdíly vůči řeckému textu předlohy – Barbirianě. Vychází tedy z předpokladu, že Blahoslavovou předlohou byla právě (ale zároveň pouze) tato edice. Ukazuje, že Blahoslav užíval střídavě latinský text Barbiriany a její text vulgátní, někdy kombinoval obojí. V konečném statistickém přehledu Konopásek opět tvrdí: „Je jisto, že [Blahoslav] nepřekládal přímo z řečtiny.“⁹⁶ Zabývá se také Blahoslavovou znalostí klasických jazyků a přisuzuje mu nedostatečnou znalost řeckého i latinského slovníku i reálií.⁹⁷

Je pochopitelné, že za daných předpokladů a aplikací výše uvedené metody Konopásek ani k jinému výsledku dojít nemohl. Jeho záměrem bylo podat důkaz, že

90 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 126.

91 KONOPÁSEK, Jaroslav: *Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona. Prolegomena textové kritiky kralického textu Nového zákona*, Praha 1932. Jde o nejdůležitější a nejobsažnější studii našeho tématu, která měla zásadní vliv na další bádání.

92 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 19. Titul basilejského exempláře: ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ | ΑΠΙΑΝΤΑ. | NOVVM D. N. IESV | Christi Testamentum, | A Theodoro Beza versum, ad veritatem Graeci sermonis è regione appo-|siti: cum eiusdem annotationibus, in quibus ratio | interpretationis redditur. | Additi sunt indices tres: (...) || BASILEAE | Impensis Nicolai Barbirii, & Thomae Courteau. | M.D.LX. Basel (Barbier – Courteau) 1560. VD16 ZV 1894. Brno: MZK (50.142). Edice je poznamenána tím, že řecký text není vlastní předlohou paralelního latinského Bezova překladu, ale byl připojen mechanicky vydavatelem. Konopásek se domnívá, že Blahoslav tuto skutečnost nepostřehl. Pro Barbirianu dle Konopásky svědčí i její emblém, který si prý Blahoslav do svého překladu překreslil. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 103. K této otázce se vrátíme v kapitole 2.3. Přestože je označení této edice nepřesné, hlavním strůjcem díla byl T. Courteau, jak dosvědčuje jeho signet umístěný v některých vydáních, z důvodu přehlednosti přejímáme a budeme nadále používat toto starší označení.

93 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 29. Dokládá to na dvou (!) vybraných místech.

94 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 36. Výklad, jak překládá Blahoslav slovo ἀπειθεία, uzavírá konstatováním, že „Blahoslav přejímal hotové výrazy latinské, nebádaje o původním významu řeckého slova.“ TAMTÉŽ. Ještě ostřejší soud pronáší na s. 147: „Blahoslav (...) řeckého textu vůbec příliš valně nedbal.“

95 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 57–99.

96 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 101. Vzápětí dodává, že výběr příkladů byl subjektivní a relativní a jeho důkaz je neúplný. Je zajímavé, že ve třinácté kapitole na s. 121–133, v níž Konopásek podává 22 příkladů míst, kde Blahoslav nepřihlížel k latinskému překladu Bezy (a často překládal právě ve shodě s řeckým textem), nedospěl, jak bychom podle jeho postupu očekávali, k formulaci důkazu o překladu z řečtiny, ale pracně hledá důvody, proč Blahoslav podle řeckého textu nepřekládal.

97 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 112–118.

Blahoslav nepřekládal z řečtiny a tím již značně ovlivnil cestu k interpretaci uvedených příkladů. Zůstává záhadou, proč se neopřel o průkazná svědectví *Gramatiky*, která s otázkou předloh neodmyslitelně souvisí.⁹⁸ Při bližším pohledu je zřejmé, že Konopáskův přístup (i jeho závěry) výrazně ovlivnilo také nepochopení metody Blahoslavovy práce,⁹⁹ o níž dostatečně vypovídají právě příklady *Gramatiky*. Blahoslava (a jeho překlad) neustále poměřuje úrovní znalosti řečtiny první poloviny 20. století a někdy v nás vzbuzuje oprávněnou pochybnost, zda si byl vědom významové šíře některých staročeských termínů.¹⁰⁰ Na Konopáskova *Prolegomena* reagoval záhy F. M. Bartoš. Autorovi vytkl především ignoranci *Gramatiky* a omezenou soustředěnost na Barbirianu, ale také „ne vždy vkusné polemické exkursy na nejrůznější strany“.¹⁰¹ Na druhou stranu ocenil přehled textových odchylek prvního a druhého vydání Blahoslavova překladu, jímž Konopásek svoji práci uzavírá a samozřejmě přípravu edice druhého vydání ivančického Nového zákona.

Do období biblistických studií Jaroslava Konopáska spadají i významné pokusy o dějiny české literatury. Jan Jakubec v části věnované Blahoslavovu překladu vychází ze starších prací a opakuje vysoké hodnocení Blahoslavových jazykových znalostí.¹⁰² Oceňuje vlivy humanismu na Blahoslavovu teorii řeči a zdůrazňuje, že mu jde především o její eleganci.¹⁰³ Větší pozornosti se Blahoslavův překlad dočkal v díle Jaroslava Vlčka.¹⁰⁴ Autor si více všímá bohatého jazyka a připojuje několik poznámek k metodě překladu. Řadou ukázek osvěžuje komentář jednotlivých kapitol Blahoslavovy *Gramatiky*.¹⁰⁵

Přehled dějin bádání v tomto období uzavřeme opět jednou studií z církevního prostředí. V roce 1930 vydal Ferdinand Hrejsa další nástin dějin českého biblického překladu,

98 Konopásek sice na s. 109 *Prolegomen* podává malou statistiku citací autorit oboru biblistiky (Erasmus je zde dle jeho zjištění uveden 25krát, Luther 5krát, Beza pouze 12krát), ale vzápětí tvrdí, že z toho nelze „dovozovati prázdných důsledků“. Erasmův překlad Nového zákona a jeho Annotace ostatně prý Blahoslav znal spíše prostřednictvím Bezy. TÝŽ, s. 110.

99 Jak to i sám mimoděkem vyjádřil: „Blahoslav (...) hatí nám už docela ilusi, že bychom v jeho metodě mohli nalézt princip a důslednost“. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 40.

100 Srv. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 93, příklad 26 a význam staročeského „odešel pryč přes pole“.

101 BARTOŠ, František M.: *Konopáskovo vydání Blahoslavova Nového zákona z r. 1568*, in: KJ 14 (1932), č. 10, s. 76–77.

102 JAKUBEC, Jan: *Dějiny literatury české I. Od nejstarších dob do probuzení politického*, Praha 1929, s. 687. Oproti prvnímu vydání z r. 1911 došlo v textu, pojednávajícím překlad Nového zákona, pouze k nepodstatným změnám. Srv. JAKUBEC, Jan: *Dějiny literatury české od nejstarších dob do probuzení politického*, Praha 1911, s. 270. V naší práci odkazujeme vždy na druhé vydání z r. 1929.

103 JAKUBEC, *Dějiny literatury*, s. 690–693.

104 VLČEK, Jaroslav: *Dějiny české literatury I. Od nejstarších dob až po ‚věk zlatý‘*, Praha 1931², s. 368–370. Nové studie J. Konopáska zcela jistě Vlček nevzal v potaz. Blahoslavův překlad je mu dílem „výborné znalosti řeckého originálu“ (s. 369).

105 VLČEK, *Dějiny literatury*, s. 373–380.

zaměřený především na tištěná vydání 15.–17. století. Zvláštní kapitolu vyhradil Blahoslavovu Novému zákonu.¹⁰⁶ Popisuje, doposud nejobširněji, obě vydání po formální stránce. Větší pozornost věnuje prvnímu, u něhož rozlišuje dvě tiskové verze. Stran metody překladu vyslovuje závažnou domněnku: „Blahoslav nepřekládal původní text zcela znova, nýbrž užil plně dosavadních českých novozákonních textů. Ale přihlížeje stále k řeckému textu a k četným tehdejšími jiným překladům Nového zákona do latiny a němčiny, snažil se český text co nejvíce zdokonaliti.“¹⁰⁷ Jeho studii doprovází řada ukázek. Patrně nejvýznamnější novodobý historik Jednoty bratrské, ochranovský archivář Josef Th. Müller, nepřináší ve druhém díle své velké práce o dějinách Jednoty v krátkém odstavci, věnovaném Blahoslavovu překladu, nic nového.¹⁰⁸ Ale to již nastává období, kdy se bádání vlivem Konopáskových kritických závěrů opět ubírá novým směrem.

106 HREJSA, Ferdinand: *Česká bible. K 350. výročí Bible kralické*, Praha 1930. Zmíněná kapitola na s. 27–34.

107 HREJSA, *Česká bible*, s. 29.

108 MÜLLER, Joseph Th.: *Geschichte der Böhmischen Brüder, II. Band. 1528–1576*, Herrnhut 1931, s. 359.

1.3. Blahoslavův překlad ve 20. století

Léta čtyřicátá a následující přinesla, částečně v reakci na Konopáskovu práci, řadu dalších specializovaných studií, pojednávajících Blahoslavův překlad i návazné dílo kralických. Karel Horálek se ve svém příspěvku pozastavil nad nezájmem odborné veřejnosti, když upozornil na nekritické přejímání Konopáskových závěrů literárními historiky.¹⁰⁹ Odmítá celou Konopáskovu metodu a zpochybňuje některé jeho závěry, zejména postavení Bezova latinského překladu, který měl být Blahoslavovi pomůckou spíše textovou a výkladovou než jazykovou. Stejně kriticky se dívá i na hodnocení Blahoslavových znalostí řečtiny.¹¹⁰ V tomtéž roce bohemista a vynikající znalec českého biblického překladu Vladimír Kyas podniká odborný rozbor revize Blahoslavova překladu, provedené Janem Němčanským v šestém dílu Bible kralické a zjišťuje, že intenzita textových změn je mnohem vyšší, než připouštěli dřívější badatelé.¹¹¹ Mirjam Daňková o čtyři léta později zaměřila pozornost na typografickou stránku prvního vydání z roku 1564, když se pokoušela vysvětlit původ několika ilustrací, které se staly předmětem zájmu Konopáska i některých dřívějších badatelů.¹¹²

Na konci let čtyřicátých vydal Oldřich Králík vskutku přelomovou studii o náměšťské gramatice, v níž věnoval velkou pozornost vlivu Erasмова humanismu v moravském prostředí.¹¹³ Upozornil na nezasloužené přehlížení doby první poloviny 16. století a jejích kulturních tendencí. Se sympatiemi se přiklání k většině Konopáskových vývodů, včetně skeptického hodnocení Blahoslavových znalostí řečtiny. Zcela neprávem proti sobě staví Blahoslava jako exponenta „ženevského spoluzakladatele kalvinství Th. Bezy“ a Optáta jako představitele českého erasmovství, „tlumočníka nejvlastnějšího humanismu a humanistické

109 HORÁLEK, Karel: *Jak překládal Blahoslav Nový zákon*, in: KJ 25 (1943), č. 8, s. 2–3. Jedním z dokladů může být i syntetická studie NOVÁK, Jan V. – NOVÁK, Arne: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, Olomouc 1936–1939⁴, kde autoři volně přejímají některé Konopáskovy závěry, byť částečně trvají na starším hodnocení kvality překladu (s. 98).

110 „Mnoho z toho, co Konopásek Blahoslavovu Novému zákonu vytýkal, vyplývá z dobových podmínek a nemůže při historickém oceňování vůbec rozhodovat.“ HORÁLEK, *Jak překládal Blahoslav*, s. 3.

111 KYAS, Vladimír: *Jazykové rozdíly Nového zákona v překladě Blahoslavově a v Bibli kralické z r. 1593*, in: Slovo a slovesnost 9 (1943), s. 193–201. Všimá si gramatické stránky textových změn a pozoruje značnou nedůslednost v jazyce i pravopise Blahoslavova překladu, jdoucí v některých případech proti jeho zásadám v *Gramatice*. Tyto odchylky vysvětluje sledováním předlohy a zvláště chvatnou prací (s. 195).

112 DAŇKOVÁ, Mirjam: *Práce hodná knihovníka. II. Blahoslavův Nový zákon z r. 1564*, in: ČČM 116 (1947), s. 84–89. Jde především o motiv 1 K 3,6 a vyobrazení muže s psíkem za 1 Te. Podrobněji k závěrům této studie v kap. 2.3.

113 KRÁLÍK, Oldřich: *Humanismus a počátky českého písemnictví*, in: Pocta Fr. Trávničkovi a F. Wollmanovi, usp. Antonín Grund, Adolf Kellner a Josef Kurz, Brno 1948, s. 253–275.

humanity“.¹¹⁴ Následující část studie je poté plně zaměřena na charakteristiku obecně pojatého protikladu Erasmus-Beza, tak jak se podle Králíka odrazil v mluvnické teorii. Od konce 40. let přibývá studií, vzešlých z církevního prostředí a zároveň blížících se kritériím vědecké práce. Jedním z takových příkladů je i příspěvek Ludka Brože.¹¹⁵ Obrací se v něm k bratrskému překladu a porovnává jej se staršími českými texty. Jde mu též o smysl staročeských slov, jak je zřejmé z oddílu, kde se zabývá některými ukázkami Konopáskových *Prolegomen*.¹¹⁶

V roce 1951 vydala Mirjam Daňková vynikající práci o dějinách bratrského knihtisku.¹¹⁷ Při popisu jednotlivých titulů postupovala standardní bibliografickou metodou užívanou při popisu starých tisků a zaměřenou zejména na jejich typografickou stránku. V tomto rámci podala doposud nejucelenější popis obou vydání Blahoslavova překladu.¹¹⁸ Zvláštní kapitolu věnovala vzniku Bible kralické, vzdělání jejích překladatelů i užitým dobovým pomůckám. Tato studie je stále nepřekonanou základní pomůckou v přístupu ke studiu produkce bratrských tiskáren v Ivančicích a Kralicích.¹¹⁹ Následujícího roku vydal Vladimír Čapek šířeji pojaté dějiny bible.¹²⁰ V kapitole, věnované vzniku Bible kralické, obrací pozornost i k Blahoslavovu překladu, ale jeho popis, vycházející neočekávaně z již dávno překonaného *Rozboru* Karafiátova, ani zdaleka nedosahuje kvalit podobné práce F. Hrejsy z roku 1930.¹²¹ Církevní historik Rudolf Řičan v syntetické práci o dějinách Jednoty bratrské pouze informativně shrnuje hlavní Konopáskovy závěry,¹²² avšak v recenzi na přípravnou studii Antonína Škarky pro dějiny české literatury se k nim, s odkazem na námítky F. M. Bartoše a K. Horálka, staví kriticky.¹²³

114 KRÁLÍK, *Humanismus*, s. 259. Tuto tezi opírá právě o Konopáskovy „důkazy“ směrodatnosti Bezova latinského textu pro Blahoslavův překlad.

115 BROŽ, Luděk: *K závislosti Kralických na starších verzích české bible*, in: *Theologia evangelica* 2 (1949), s. 162–164. Poněkud zavádějící je Brožem užívaný termín „Kraličtí“, ze kterého není zřejmé, jaké konkrétní vydání má autor studie na mysli.

116 BROŽ, *K závislosti kralických*, s. 163. Konopáskovi při jeho rozboru vytýká ignoranci starších českých překladů, jimiž by bylo lze vysvětlit řadu jím uvedených příkladů, i nezájem o význam staročeských termínů, jehož následkem může být chybný soud.

117 DAŇKOVÁ, Mirjam: *Bratrské tisky ivančické a kralické*, Praha 1951.

118 DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 17–21, č. 1 a 2.

119 Významnou součástí uvedeného popisu je pokus o interpretaci Blahoslavem užitých figurálních výzdoby v prvním vydání.

120 ČAPEK, Vladimír: *Historie bible*, Praha 1952.

121 ČAPEK, *Historie bible*, s. 94–96.

122 ŘIČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957, s. 233.

123 HRABÁK, Josef a kol.: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, Praha 1959, s. 368–369 (autorem oddílu o J. Blahoslavovi je Antonín Škarka). ŘIČAN, Rudolf: *Antonín Škarka: Jan Blahoslav*, in: *TP KR 25* (1958), s. 148–149.

Výrazným přínosem byla naproti tomu další odborná studie Vladimíra Kyase, zaměřená na speciální gramatický jev Blahoslavova překladu: přechodník minulý.¹²⁴ Blahoslava označil za zachránce a obnovitele tohoto tvaru, v jeho době byl přechodník minulý již na ústupu, a vysvětlil důvod jeho poměrně častého užívání. Podrobným textovým rozbořem došel k závěru, že Blahoslav překládal tyto tvary stejnou vazbou českou, nedbaje přitom paralelního textu latinského. Důsledkem tohoto zjištění je pozitivnější ocenění Blahoslavova přístupu k řeckému textu, jehož dílo charakterizuje jako „pečlivou revizi českého tradičního textu.“¹²⁵

Bohatou žeň příspěvků, vzešlých z církevních kruhů, přinesl celkem pochopitelně rok 1964.¹²⁶ Zahájil ji Jindřich Mánek, který se nejprve v populárně laděném pojednání pokusil vymezit místo Jana Blahoslava v rámci dějin českého biblického překladu.¹²⁷ Porovnává několik veršů Blahoslavova překladu s textem Melantrichova vydání bible z roku 1561, jeho význam shledává „v kráse a vytříbenosti češtiny“.¹²⁸ V jiné studii z téže doby se J. Mánek věnuje některým naznačeným problémům podrobněji.¹²⁹ Otázka po předlohách je mu stále otevřena, ale rozhodně nikterak nepřispívá k jejímu řešení, když Blahoslavův termín „výklad“, použitý při osvětlování zásady *ad fontes* naprosto mylně interpretuje: „Blahoslav nemluví o překladu nýbrž o výkladu.“¹³⁰ Při přezkoumání řady míst, uváděných Konopáskem v *Prolegemenech*, dochází ke zcela odlišnému závěru. Blahoslav je do značné míry závislý na české překladatelské tradici, tak jak je zachycena v Melantrichově bibli. Připouští více než dosud kdokoliv jiný vliv Lutherova překladu. Jeho přístup charakterizuje jako „prohlubování dosavadní české biblické práce.“¹³¹ Nejmenší úpravy textu shledává na místech liturgické

124 KYAS, Vladimír: *Přechodník minulý v Blahoslavově Novém zákoně*, in: Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha 1958, s. 249–254.

125 KYAS, *Přechodník minulý*, s. 250. Na s. 251–252 autor podal úplný přehled zkoumaných míst z Mk, J a Sk, přičemž vedle řeckého tvaru Barbiriany a Blahoslavova překladu uvádí i příslušné znění v bibli Melantrichově z r. 1556/57. Již v r. 1870 se věnoval J. Gebauer přechodníku přítomnému v Novém zákoně ve kralického vydání z r. 1601. GEBAUER, Jan: *Přechodník přítomný (budoucí) sloves jednodobých a končících v Novém Zákoně Kralickém*, in: ČČM 44 (1870), s. 247–254.

126 Jistým náběhem byl již příspěvek R. Hobzy, jenž se pokusil na základě Blahoslavových poznámek in margine druhého vydání načrtnout hlavní linie jeho teologického myšlení. HOBZA, Radek: *Teologie Blahoslavova Nového zákona*, in: Český zápas 46 (1963), č. 7, s. 1, 3; č. 8, s. 1, 3.

127 MÁNEK, Jindřich: *Jan Blahoslav a jeho místo v české biblické práci*, in: Blahoslav (1964), s. 21–27. Na s. 23 pronáší o prvním vydání Blahoslavova překladu kuriózní soud: „Byla to knížečka malých rozměrů, které snad souvisely s tím, že byla vydána tajně v Ivančicích, kde byla vytištěna na zahradě. Ukazuje na to skryté označení: In insula hortensi.“

128 MÁNEK, *Jan Blahoslav*, s. 25.

129 MÁNEK, Jindřich: *Překlad či revize?*, in: NR 35 (1964), s. 18–25.

130 MÁNEK, *Překlad či revize?*, s. 19. *Gramatika*, f. 144a.

131 MÁNEK, *Překlad či revize?*, s. 23.

povahy. Kde se Blahoslav od staršího českého překladu odklání, přináší zpravidla překlad přesnější. V celkovém hodnocení se mu Blahoslavův překlad jeví jako „dílo, které nese všechny znaky revize“.¹³² Josef B. Souček vzal Mánkova zjištění opatrně v potaz a dalším průzkumem desítek míst, často těch, která mají poznámku in margine, korigoval některé dosavadní závěry.¹³³ Zejména oslabuje tvrzení o závislosti na Bezovi a přináší další doklady pro přímou práci s řeckým textem. Autorem posledního výraznějšího příspěvku z této série je Amedeo Molnár.¹³⁴ Zhodnotil produkci „jubilejního léta“, přičemž odmítl Mánkovo přeznačení Blahoslavova díla na pouhou revizi.¹³⁵ Uváženě klade do souvislosti s bratrským biblickým dílem i *Gramatiku* a obrací se k některým zprávám Blahoslavových současníků, jež jsou pro nás cenným zdrojem informací, zejména k postavě správce ivančické akademie Esroma Rüdingerera.¹³⁶

Polovina let šedesátých přinesla konečně i první monografii o Janu Blahoslavovi. Připravil ji vynikající znalec českých dějin v období raného novověku Josef Janáček.¹³⁷ Představil Blahoslava jako humanistického vědce a literáta,¹³⁸ který se při překladu Nového zákona pokoušel udržet rovnováhu mezi jazykovou dokonalostí a důrazem na jeho přesnost.¹³⁹ V roce 1967 publikoval historik a tábořský farář ČCE Bohuslav Souček rozsáhlou studii

132 MÁNEK, *Překlad či revize?*, s. 25. Výzva badatelům, zacílit následující práci výrazněji do českého prostředí a Mánkovo překvapení ze závislosti na těchto textech svědčí o jeho minimálním ohledu na *Gramatiku*, jejímž studiem si mohl práci usnadnit.

133 SOUČEK, Josef B.: *Blahoslavův Nový zákon*, in: KR 31 (1964), s. 107–111.

134 MOLNÁR, Amedeo: *K otázce geneze králického biblického díla*, in: KR 31 (1964), s. 235–237.

135 Opravuje též Mánkovo nesprávné chápání staročeského termínu „výklad“. MOLNÁR, *K otázce geneze*, s. 236. Odkazuje na zjištění M. Daňkové, která za pomoci Jungmannova slovníku vysvětluje staročeský termín „výklad na jiný jazyk“ jako „překlad“, nikoliv „exegezi“ (DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 29). Sám se odvolává na hesla „vykládati“ a „vyklásti“ v Šimkově staročeském slovníku (ŠIMEK, František: *Slovníček staré češtiny*, Praha 1947, s. 208). Pro výklad nám zcela postačí Blahoslavova *Gramatika*, která uvádí sdostatek příkladů: „Tomu pak, jenž chce vykládati z cizého jazyku do svého, kterékoli věci, zvláště ea quae maioris sunt momenti; potřebí jest velmi pilně šetřiti, co jest tam toho jazyka slovy, z něhož vykládati máš, povědíno, a jak.“ (*Gramatika*, f. 218a). Blahoslav v menší míře používá i dnes běžného „překládati“: „Matyáš písař jeho [t. pana Jana z Kunšic a na Zaječicích] přeložil panu Tovačovskému z latiny do češtiny Libros Platonis de re publ[ika]“ (*Gramatika*, f. 277b).

136 K této postavě a k povaze Rüdingerových zpráv se vrátíme opět v kapitole 2.3.

137 JANÁČEK, Josef: *Jan Blahoslav*, Praha 1966.

138 Závěrečnou kapitolu čtvrtého oddílu, pojednávajícího Blahoslavův ivančický pobyt, Janáček příznačně nazval „Posedlost humanismem“. JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 131.

139 JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 123–124. Janáčková charakteristika Blahoslavova zaujetí pro otázky jazykové je trefná: „Překlad se stával filologickým výbojem, který měl velmi seriózní základy v Blahoslavových teoretických znalostech mateřského jazyka i v jeho dosavadní literární praxi.“ TÝŽ, s. 124. Samotné dílo hodnotí velmi vysoce: „s výjimkou překladu Nového zákona nevytvořil [Blahoslav] epochální dílo, které by znamenalo mezník v některé z kulturních oblastí“. TÝŽ, s. 153. Zároveň přejímá závěry, které jsou na pozadí přecházejícího bádání poněkud neslučitelné: Blahoslav používal jako předlohy Barbirianu a „překládal především z řečtiny“. TÝŽ, s. 124.

o vývoji českého překladu Zjevení Janova.¹⁴⁰ V poslední kapitole, věnované převážně bratrským tiskům, vysoce hodnotí Blahoslavovu práci a shledává její návaznost na starší překladové vrstvy, zejména táboorského okruhu.¹⁴¹ Sleduje ji však, patrně na základě konfrontace gramatik náměšťské a Blahoslavovy, v těsné souvislosti s dílem náměšťských překladatelů, což působí poněkud zkreslujícím dojmem. Jako jeden z mála docenil Souček vliv Vulgáty, již nikterak nestaví do vyhroceného kontrastu s řeckou předlohou, jak dosud činila většina badatelů.¹⁴² Alois Gregor si v příspěvku, předneseném na sympoziu Komenského fakulty v září 1967, povšiml v souvislosti s Blahoslavovým překladem opětovně i vlivů humanismu.¹⁴³ Jeho dílo je neseno, jak je pro humanisty typické, hlubokým zájmem o lingvistiku a zvláště o tříbení českého jazyka, k němuž přistupuje téměř s náboženským zanícením.¹⁴⁴ Pasáže, věnované Blahoslavovu překladu neobsahují víc, než jen stručné shrnutí poznatků předcházející doby s odmítnutím některých hyperkritických výroků J. Konopáska.

K výročí Blahoslavova úmrtí v r. 1971 připravilo Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě sborník s řadou vynikajících příspěvků, vztahujících se k různým obdobím a tématům Blahoslavova života. Vladimír Kyas v něm ještě jednou přehlédl dosavadní vědomosti o Blahoslavově překladu.¹⁴⁵ Hodnotí jej jako zdařilou recenzi českého novozákonního textu, opřenu o tradici národního překladu a nejnovější výsledky tehdejší evropské biblistiky. Uvádí jej do souvislosti s vývojem vydávání řeckého textu a vznikem nových latinských a českých překladů. Zjišťuje, že „Od Blahoslava pochází asi 5 procent nových překladů v tradici ustáleném českém textu (u Optáta to činí asi 15 procent).“¹⁴⁶ Autor příspěvku o vztahu Jana Blahoslava a antické kultury ve sborníku, vydaném v r. 1978 Československou akademií věd, oceňuje vysoce, totiž ve srovnání se závěry některých předcházejících badatelů, Blahoslavovu znalost klasických jazyků¹⁴⁷ i vliv jeho překladu

140 SOUČEK, Bohuslav: *Česká apokalypsa v husitství. Z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému*, Praha 1967.

141 SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 165.

142 SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 165.

143 GREGOR, Alois: *Gramatik Jan Blahoslav a bible*, in: Bratrský sborník. Soubor prací přednesených při sympoziu konaném 26. a 27. září 1967 k pětistému výročí ustavení Jednoty bratrské, k vyd. připravili Rudolf Řičan, Amedeo Molnár a Michal Flegl, Praha 1967, s. 106–111.

144 GREGOR, *Gramatik Jan Blahoslav*, s. 108. Posledně jmenované hodnocení přejímá od V. Duška, srv. DUŠEK, Vavřinec J.: *Příspěvky k dějinám české dialektologie. I. Jan Blahoslav*, in: ČČM 69 (1895), s. 180.

145 KYAS, Vladimír: *Blahoslavův překlad Nového zákona a jeho význam*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 141–145.

146 KYAS, *Blahoslavův překlad*, s. 144.

147 VARCL, Ladislav (red.): *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 251: „Získal na tu dobu v českých zemích mimořádnou obratnost v latině a relativně nemalou znalost řečtiny.“ Vzápětí však autor konstatuje, že

a *Gramatiky* na tvůrce Bible kralické.

K Blahoslavovu překladu se ještě jednou vrátil A. Molnár ve studii o šestidílné Bibli kralické.¹⁴⁸ Vylíčil základní přístupy Jednoty k vydávání biblického textu v 16. století a jejich proměny. Blahoslavovu práci charakterizoval jako úsilí přivést českou bibli na úroveň reformačních překladů. Nešlo mu o zbrusu nový překlad a jeho konečnou podobu i následující redakce kralických poznamenal v kladném i záporném smyslu latinský text *Bezy*.¹⁴⁹

V roce 1985 vydané *Práce z dějin slavistiky* obsahují několik studií o náměšťské a Blahoslavově gramatice a další příspěvek K. Horálka o Blahoslavově překladu.¹⁵⁰ I v tomto případě se autor omezil víceméně na shrnutí dosavadních poznatků a upozornil na fakt, že doposud nebyl proveden jeho podrobný rozbor.¹⁵¹ Na počátku devadesátých let došlo k realizaci díla, která další bádání výrazně usnadní. Byla nově vydána *Gramatika* Jana Blahoslava s důkladným a precizním komentářem, jazykovými vysvětlivkami, překladem latinských textů a rekonstruovanou kvantitou původního díla.¹⁵² Tato edice je jedním z nejvýznamnějších edičních počinů druhé poloviny 20. století v úsilí o studium dějin Jednoty bratrské vůbec. M. Bohatcová v devadesátých letech shrnula svým celoživotním úsilím nabyté poznatky o bratrských biblických tiscích, založené na důkladném typografickém rozboru a studiu bratrského knihtisku v nejširších možných souvislostech, ve třech komplexních studiích.¹⁵³

Završením životního díla Vladimíra Kyase měla být syntetická studie o dějinách českého biblického překladu od jeho počátků do současnosti. Dohotovení tohoto díla přerušila v r. 1997 autorova smrt a jeho částečného dokončení se ujala Jaroslava Pečírková s kruhem

„řečtinu (...) neovládl tak dobře, aby mohl jít *ad fontes* při svém překladu Nového zákona do češtiny.“ TÝŽ, s. 254.

148 MOLNÁR, Amedeo: *Kralická Šestidílka v souvislostech českého biblismu*, in: ZKT 11 (1984), s. 38–44.

149 MOLNÁR, *Kralická Šestidílka*, s. 43. Blahoslav byl prý od pokusu o nový překlad odrazen Červenkovým nezdarem v překladu Žalmů. TAMTÉŽ.

150 HORÁLEK, Karel: *Blahoslavův Nový zákon*, in: *Práce z dějin slavistiky* 10 (1985), s. 101–106.

151 Malým příspěvkem k němu je pokus o vysvětlení překladu ř. $\chi\omicron\rho\omega\nu$ ve v. L 15,25. HORÁLEK, *Blahoslavův Nový zákon*, s. 103–105.

152 ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan - NECHUTOVÁ, Jana: *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991.

153 BOHATCOVÁ, Mirjam: *Die Kralitzer Bibel (1579–1594) - die Bibel der böhmischen Reformation*, in: Gutenberg-Jahrbuch (1992), s. 238–253. Text, týkající se Blahoslava, se nachází na s. 239–244. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis. 18. Jahrhundert*, in: BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Hans Rothe u. Friedrich Scholz unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph, Serie I. Tschechische Bibeln. Bd. 3. Kralitzer Bibel. Kralická bible, Paderborn – München – Wien – Zürich 1995, Teil 7. Kommentare, s. 1–182. Část, týkající se Blahoslavova překladu (a s ním související *Gramatiky*) na s. 43–45, 49–56. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Šestidílná Kralická bible jako projekt komentovaného překladu*, in: ČČM 167 (1998), s. 1–12. Studie nese datum 26.6.1995.

spolupracovníků.¹⁵⁴ Dílo je uzavřeno dobou barokní, překladem Bible svatováclavské. V rámci celého pojednání tvoří Blahoslavův překlad zvláštní kapitolu, uvozující část o biblích Jednoty bratrské,¹⁵⁵ velká pozornost je mu věnována i v kapitole o vzniku Šestidílkky.¹⁵⁶ Kyas začíná nejprve hodnocením *Gramatiky* a návrhů na opravu českého jazyka. Samotný překlad, uvedený přívlastkem „mistrovský“, hodnotí jako revizi textu Melantrichova, která je ovšem „pronikavá, největší, kterou prošel náš tradiční text“.¹⁵⁷ Veskrze se jedná o doposud nepřehlednější a nejucelenější souhrn poznatků o Blahoslavově biblistickém díle. Řadu uvedených příkladů ilustruje rozsah a charakter změn textu v šestidílné Bibli kralické a vliv Blahoslavových zásad, zaznamenaných v *Gramatice*, na překlad Starého zákona.

Konečně v roce 2004 vyšla translátologicky zaměřená studie J. M. Hellera, která si kladla za cíl provést rozbor stylu a jazyka, pokusit se nalézt odpověď na otázku po předloze a zasadit Blahoslavův překlad do dobového kontextu.¹⁵⁸ Autor snesl celkem 44 příkladů, na kterých představil charakteristické prvky a zvláštnosti textu z jazykového hlediska.¹⁵⁹ V otázce předlohy konstatuje, že dosud není zodpovězena a přináší přehled hlavních pokusů o její řešení. Kloune se k názoru, že tuto otázku nelze jednoznačně rozhodnout a tvrzení o výlučnosti předlohy buď latinské, řecké nebo starší české odmítá.¹⁶⁰ V celkovém hodnocení Blahoslavova díla a jeho zasazení do širšího kulturního rámce upozorňuje, že toto nebude možné bez porozumění kulturně-vzdělanostní aktivitě Jednoty ve druhé polovině 16. století. Tyto a podobné otázky však již přenechává historikům.

Uvedený přehled je celkem spolehlivým důkazem, že Blahoslavovu překladu Nového zákona bylo v minulosti věnováno nemálo pozornosti. Na druhé straně je třeba konstatovat, že skutečně zásadních prací, které posouvaly celé bádání kupředu o víc než jen o rozpačité krůčce, bylo pohříchu málo. Příliš často naplňovalo řadu studií opakování již zjištěných fakt

154 KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997.

155 KYAS, *Česká bible*, s. 175–182.

156 KYAS, *Česká bible*, s. 182–209. Na její přípravě se podíleli Mirjam Bohatcová, Emanuel Michálek, Jaroslava Pečirková a Dušan Šlosar. Informace zde obsažené jsou z velké části přejaty z posledních výše zmíněných studií M. Bohatcové.

157 KYAS, *Česká bible*, s. 180. Podle Kyase bylo Blahoslavovi východiskem vydání Melantrichovy bible z r. 1556/57. TAMTÉŽ.

158 HELLER, Jan M.: *Blahoslavův překlad Nového zákona*, in: LF 127 (2004), s. 66–92.

159 Sleduje řecký text (není zřejmé, podle jakého vydání, sděluje pouze, že jde o „textus receptus“, což je velmi široký pojem), vulgátní překlad (opět se nedovídáme podle jaké edice), Melantrichův překlad ve vydání z r. 1556/57, text Optátův-Gzelův, Blahoslavův (zřejmě druhé vydání, ač to nikde neuvádí) a „pro představu současného čtenáře“ i český ekumenický překlad. Srv. HELLER, *Blahoslavův překlad*, s. 66.

160 HELLER, *Blahoslavův překlad*, s. 88.

a přejímání dřívějších závěrů. A nakonec se v nejednom případě ukázalo, že ani studie zásadní, založené na důkladném textovém rozboru a aplikaci adekvátní metody nás nemusí vždy dovést blíže k cíli. Samotný textový rozbor, byť vedený nejpřísnějšími měřítky a podpořený hlubokými znalostmi filologickými, může při opominutí celkového kontextu vzniku díla nabídnout stěží víc než jen přehled jazykového materiálu, s nímž lze svévolnou interpretací dosáhnout závěrů sporné hodnoty. Ke studiu Blahoslavova překladu Nového zákona, jeho předloh a postupu, který vedl k finální podobě textu, je třeba přihlížet v mnohem širším horizontu. Především musí být zohledněno celé dílo bratrského biskupa a to zvláště tam, kde se Blahoslav, často v nejrozmanitějších souvislostech, zaměřuje na práci s biblickým textem – ať už jde o pouhé citace prováděním důkazu z Písma, nebo exegetické či filologicky laděné exkurzy. Vždyť ani z jeho *Gramatiky*, díla bez jehož podrobného a komplexního studia se v našem případě nelze obejít, nebylo doposud vytěženo maximum. A proto se na následujících stránkách práce naznačeným směrem k našemu předmětu obrátíme.

2. Jan Blahoslav a jeho překlad

2.1. Curriculum vitae a zahraniční studia

Jan Blahoslav se narodil v Přerově na Moravě v pátek 20. února 1523 v měšťanské rodině, která se hlásila k Jednotě bratrské.¹⁶¹ Zvláště jeho matka Kateřina, rodem Bezperová, patřila k aktivním členkám přerovského bratrského sboru. Po svém otci, Blažkovi, přejal jméno a užíval jej po celé mládí.¹⁶² První vzdělání nabyt v rodném Přerově, na bratrské škole, kterou vedl správce sboru Jan Wolf.¹⁶³ V jeho blízkosti strávil sedm let. Otázkou zůstává jak a kde nabyt základních znalostí latiny. Z jeho slov o Wolfovi lze usoudit, že na bratrské škole to zřejmě nebylo, pokud se v oněch slovech „téměř nic“ přeci jen neskryvá jakýsi pokus tyto základy alespoň zprostředkovat.¹⁶⁴

Rok 1540 znamenal rozhodnutí, které Blahoslava přiblížilo kněžské dráze. Jan Wolf jej na sv. Havla odvezl do Prostějova, kde se stal čeledínem Martina Michalce. Blahoslav u něj pobyl 7 let.¹⁶⁵ Blahoslavův pobyt v jednom z center Jednoty, k jakým Prostějov za Michalcova působení bezpochyby směřoval, znamenal nejen první náhled do vnitřních

161 Při zpracovávání životopisu jsme vycházeli ze základních pramenů (auto)biografické povahy: Blahoslavova vlastního životopisu, zaznamenaného v *Nekrologiu* (FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder*, in: FRA. Österreichische Geschichts-Quellen, Abt. 1, Scriptorum, Band V.2, Wien 1863, s. 256–257) a nejspíše Tomášem Jordánem z Klausenburku latinsky psaného Blahoslavova curricula. RYŠÁNEK, František (ed.): *Životopis Jana Blahoslava*, in: LF 51 (1924), s. 364–366, český překlad: VÁŠA, Pavel (ed.): *Pochodeň zažžená*, Praha 1949, s. 7–9 (na tuto edici v citacích odkazujeme); Jordánovo autorství konstatuje BARTOŠ, František M.: *Jan Blahoslav. Pochodně zažžená* [recenze], in: ČČH 50 (1947–1949), díl II., s. 274. Doplnovali jsme je údaji z přehledné monografie Josefa Janáčka. JANÁČEK, Josef: *Jan Blahoslav*, Praha 1966 a zdařilým Blahoslavovým životopisem, uvádějícím výběr z jeho díla: VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 9–36.

162 Ještě na studiích ve Vitemberku je zapsán jako „Joannes Blasius Przeroviensis“. Srv. MENČÍK, Ferdinand: *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do r. 1602*, in: ČČM 71 (1897), s. 255.

163 Blahoslav mu zanechal vynikající svědectví v *Nekrologiu*: „O tom muži mnoho by bylo praviti. Býval sem já s ním od dětinství svého. A když se koli na skutky muže toho rozpomenu, vždycky se jemu divím, neb sem nikdá jemu podobného neviděl, aniž vím, aby nyní Jednota jemu podobného měla. A to v těchto věcech: v ochotnosti, přívětivosti, opatrné mluvnosti, pobožnosti, příkladnosti, vážnosti, jímání lidí milostí k sobě etc. A ač prostý jak byl, však příjemný kazatel, písař, němec, hospodář dobrý. (...) Při žádném z zprávcův bratrských tak málo vášní škodných nepoznal sem. Taková byla muže toho bedlivost, že sebou uměl vládnouti. Člověk tě byl, ale takový člověk, jakýchž velmi málo jest. Latině téměř nic neuměl. A proto [rozuměj: „ale přesto“] byl učený a pravým uměním stkvěl se.“ FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 234–235.

164 Janáček soudí, že k latině se Blahoslav mohl dostat na přerovské městské škole nebo samostudiem. JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 16. O osvojení si základů řečtiny lze v této době mluvit jen stěží, ač i tuto otázku Janáček navodil. TÝŽ, s. 17.

165 Poměrně přejně se Blahoslav vyjádřil i o tomto služebníkově Jednoty, kdysi čeledínovi Lukáše Pražského: „Veliký to muž byl zdařilého přirození, vtipný a výmluvný. Latině nemnoho uměl, avšak biskupský ouřad s velikou chvalou vedl, služebníky téměř po vší Moravě zpravoval, sepsal některé knížky o nichž jinde.“ FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 232.

záležitostí církve, ale velmi pravděpodobně i bližší seznámení s knihtiskem.¹⁶⁶ Michalec rozpoznal Blahoslavovo nadání a vyslal jej v roce 1543 na humanistické gymnázium do Goldbergu.¹⁶⁷ Po roce intenzivního studia Blahoslav slezské městečko opustil a krátce po návratu na Moravu jej starší Jednoty vyslali do Vítemberka. Místo, kde stále ještě vystupoval na kazatelnu Martin Luther, proslulé humanistickou učeností, reprezentovanou zejména Filipem Melanchthonem, jej zcela uchvátilo. I zde nesetřval déle než rok a navrátil se zpět do Prostějova. Čeledínem Martina Michalce zůstal až do ledna 1547, kdy jmenovaný zemřel. Na jeho místo nastoupil z pověření starších Matouš Strejce. Snad ještě za života Michalce a pak v době správcovství M. Strejce vypomáhal při vyučování mladších jinochů, jak bylo na bratrských školách zvykem.¹⁶⁸ Každopádně o masopustu léta 1547 Blahoslav dohotovil svůj první spis *O původu jednoty bratrské a řádu v ní*, ve kterém líčil a obhajoval samostatnou cestu Jednoty na pozadí české náboženské scény.¹⁶⁹

V červenci 1548, tedy v době po překotných politických událostech a následné obnovené perzekuci Jednoty, byl Blahoslav přidělen jako pomocník Janovi Černému do Mladé Boleslavi. S odjezdem neotálel. Město, i přes ochranu prozíravé a statečné vrchnosti Arnošta Krajíře z Krajku, neskýtalo tolik bezpečí, aby se v něm mohli oba bratří pohybovat zcela svobodně. Proto bylo Blahoslavovi jistě ulehčením, když jej před velikonoce roku následujícího Jan Černý vyslal na další studia do pruského Královce.¹⁷⁰ V tomto období sdílel Blahoslav téměř úděl poutníka. Již v červenci byl nucen uchýlit se před morovou epidemií do Doubravna k biskupovi bratrských exilových sborů Machovi Sionskému. Lítost ze zmařeného očekávání netrvala dlouho, neboť již téhož roku v říjnu rozhodl bratrský synod v Přerově o vyslání mládenců na další studia. Tentokrát přímo do věhlasného centra zaalpského humanismu, do Basileje. Společně s Janem Rokytou tam Blahoslav dorazil počátkem prosince. Pobyť na místě, o kterém si mohl student Jednoty ještě před dvaceti lety pouze nechat zdát, navíc obstojně hmotně zabezpečený, opět zvrátila nepřízeň osudu. Již počátkem

166 Michalec využíval přinejmenším od roku 1541 služeb olomouckého tiskaře Jana Olivetského, syna litomyšlského impresora Pavla z Meziříčí. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Knihtiskařská linie Olivetských*, in: ČČM 151 (1982), ř. hist., s. 136; s. 155–156, č. 110, 116, 118. V Prostějově samém tiskl od r. 1544 Jan Günther a krátký čas předtím snad i Jan Olivetský. TÁŽ, s. 141–142.

167 Blahoslavovým studiím v zahraničí věnujeme pozornost ve zvláštním oddíle této kapitoly, kde uvedeme jednotlivé instituce a hlavní postavy, s nimiž přišel Blahoslav ve školních lavicích, ale i mimo ně, do styku.

168 GREGOR, Alois: *Dva příspěvky k životopisu J. Blahoslava*, in: SPFFBU D 5 (1958), s. 136. Blahoslavovo pedagogické působení v Prostějově zaznamenává i Jordán. VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 7.

169 JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 35 považuje již tento spis z hlediska použité metody za dílo „v plném smyslu humanistické“, což je snad poněkud přehnané tvrzení.

170 Blíže o situaci v Královci v části Albertina.

roku 1550 Blahoslav těžce onemocněl a po velikonocích, když trochu pookřál, odebral se v doprovodu svého komilitóna zpět do vlasti.¹⁷¹ Podle skutečně velmi kusých údajů z této doby přišel na sklonku jara 1551 do Prostějova a nastoupil na zdejší bratrskou školu, jejímž byl kdysi žákem, na několik týdnů jako její správce. Na jeho působení později vděčně vzpomínal Jan st. ze Žerotína a na Náměšti († 28.2.1583).¹⁷² Do této doby spadá i jeho setkání s utrakvistickým knězem Benešem Optátem. Po několikeré návštěvě Boleslavi se v roce 1552 do tohoto českého centra Jednoty na delší čas opět vrací. Pomáhá Janovi Černému s pořádáním písemností bratrského archivu, kterým zůstane věren téměř po celý život.¹⁷³ Souběžně s prací na *Aktech* zaznamenává životopisné údaje jednotlivých bratrských kněží, jeho sbírku, označovanou dnes jako *Nekrologium*, upravuje v letech pozdějších Vavřinec Orlík.

Na hromnice léta 1553. přijal Blahoslav ve městě nad Jizerou jáhenský úřad a již druhou neděli po sv. Trojici téhož roku byl v Přerově vysvěcen na kněze. V Boleslavi je v roce 1554 svědkem slavnostního otevření monumentální stavby bratrského zboru, v následujícím roce ovšem i jeho nuceného uzavření a zažívá nejistou dobu, hrozící zatýkáním bratrským kněží. V období let 1555–1557 vykonává čtyři cesty do Vídně, kde se pokouší prostřednictvím Šebestiána Pfausera, dvorního kazatele arciknížete a budoucího českého krále Maxmiliána, dosáhnout přímluvy ve prospěch uvězněného Jana Augusty a také jednu cestu do Magdeburgu, kde se před luteránským teologem Matyášem Flacciem snaží osvětlit původ Jednoty. Při posledně jmenované příležitosti se po jedenácti letech opět setkává s Filipem Melanchthonem a při třetí návštěvě Vídně v r. 1557 s doktorem Kašparem z Niedbrucka († 26.9.1557), humanistou s velkým zájmem o české dějiny a rádcem krále Ferdinanda. V květnu 1557 je na synodu ve Slezanech při doplňování úzké rady zvolen biskupem a na následujícím synodu v roce 1558 v Mladé Boleslavi „písařem“.¹⁷⁴ Jako sídlo

171 Výmluvnou zprávu o nemocech, které Blahoslava sužovaly po celý život, podal Tomáš Jordán v Blahoslavově nekrologu. VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 8–9.

172 Není vyloučené, že někdy v této době Blahoslav učil i na bratrské škole v Přerově, ač se o tom sám nezmiňuje. V Přerově pobýval během první poloviny roku 1551, kdy se opět léčil v rodném domě. GREGOR, *Dva příspěvky*, s. 136.

173 O jeho práci na sbírce *Acta Unitatis Fratrum* (Blahoslav je redaktorem svazků II–IX) pojednala zevrubně BLAŽKOVÁ-ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, disertační práce na FF UK Praha 1960; o čtyři léta později zveřejnila přehled hlavních výtěžků: TÁŽ: *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, in: TP KR 31 (1964), s. 81–88, 97–105.

174 Blahoslav byl pověřen správou písemností, vznikajících při úřadu bratrských seniorů a zvláště při bratrských synodech, pořádáním archivu, ale i sledováním teologické produkce jak domácí, tak zahraniční, aktualizací vydaných spisů Jednoty a v případě potřeby i sepisováním obran proti útokům nepřátel. Srv. povinnosti „písařů“, zaznamenané v tzv. sexterníku officiorum: GINDELY, Anton (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1865, s. 210–211.

byly Blahoslavovi určeny Ivančice, přijel tam na první neděli po sv. Trojici. Zde se ujímá vedení sboru a bratrské školy a zřizuje tiskárnu, již staví pod svůj dozor.¹⁷⁵ I přes to, že je přímo zahlcen povinnostmi svého úřadu,¹⁷⁶ vznikají zde jeho nejdůležitější díla: překlad Nového zákona, dvojí redakce bratrského kancionálu, prakticko-teologické práce, určené bratrským kazatelům, známé *Corollarium* neboli *Filipika proti misomusům*, obsáhlé poznámky o české gramatice. K těmto spisům se v souvislosti s překladem Nového zákona ještě vrátíme.

Blahoslavův životopis, který pro účely naší práce omezujeme na nejnnutnější údaje, můžeme vhodně doplnit charakteristikou jeho povahových vlastností. Podal je lékař Tomáš Jordán, přímý svědek Blahoslavova odchodu z pozemského života v Moravském Krumlově v sobotu 24. listopadu 1571. Ivančický biskup byl ve správě svého úřadu spíše mírný, autoritativní uplatňování moci mu bylo cizí, raději odpouštěl než trestal. Byl prozíravý a pokojný, obdařený jakousi důstojností a šlechetností, snášenlivý ke křivdám. Jeho velkou ctností byla štědrost, pohostinnost a dobročinnost vůči chudým.¹⁷⁷ Jan Blahoslav je jedna z mála postav předbělohorské Jednoty, u níž jsme si téměř jisti skutečnou podobou. Zaznamenal ji Matěj Sabín Drahotušský na dřevořezu titulní strany ivančického kancionálu, zobrazujícím zpívající bratrské seniory. Obrýlená postava Jana Blahoslava stojí výrazně v popředí, zatímco na dalším vyobrazení v kancionálu ivančickém je již více ukryta v zástupu.¹⁷⁸

K dokreslení prostředí, z něhož vzešel Jan Blahoslav, ještě uveďme, že jeho mladšího bratr Martin Abdon s ním sdílel podobné zájmy a osudy. V roce 1549 byl vyslán na studia do Královce, kde pobyl celá tři léta. Ve Sležanech přijal v r. 1557 kněžský úřad a s Jindřichem Danielem Švarcem se odebral na další studia do Vítemberka. Věnoval ze zejména hebrejštině a řečtině, jeho učitel Melanchthon mu vydal v únoru 1560 velmi pochvalné vysvědčení. Nedlouho po návratu ze studií 8. března 1561 po těžké nemoci ve věku 32 let v Praze zemřel. Dva epitafy, které památce Abdona věnovali Esrom Rüdinger a Jiří Strejc, Blahoslav

175 Vysoce a poněkud nadneseně hodnotí Blahoslavovu činnost a její výsledky v tomto místě Odložilík, když píše, že „Rozvážnou a úsilovnou prací přebudoval Ivančice na Basilej v malém pod záštitou vládně rozpoložené světské vrchnosti.“ ODLOŽILÍK, Otakar: *Blahoslav a severní humanisté*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 40.

176 Srv. CHUDOBA, František: *Jak přibývalo vědomostí o Janu Blahoslavovi od doby obrozenské*, in: Sborník Blahoslavův. 1523–1923, edd. Václav Novotný a Rudolf Urbánek, Přerov 1923, s. 7–13. Dle Jordánova sdělení mělo Blahoslavovo zodpovědné vykonávání úřadu neblahý vliv na jeho zdraví.

177 VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 8.

178 FIALOVÁ, Vlasta: *Skutečná podoba Jana Blahoslava?*, in: KJ 48 (1963), č. 13, s. 4.

zaznamenal v Aktech Jednoty.¹⁷⁹

Zvláštní pozornost nyní zaměříme na Blahoslavova studia.¹⁸⁰ To nám umožní lépe pochopit jeho – ve srovnání s předcházejícím vývojem v Jednotě – svébytnou intelektuální orientaci a sledovat v celkovém kontextu i teoretickou výbavu, se kterou ke své (nejen) překladatelské práci přistupoval. Vysílání nadaných bratrských mládenců na zahraniční studia nebylo ještě ani v době Blahoslavově žádnou samozřejmostí. Kladnější postoj k vyššímu vzdělání zaujala Jednota teprve po odchodu Lukáše Pražského. Ten ještě na začátku dvacátých let potvrdil v diskusi s Martinem Lutherem starší tendence, směřující k intelektuální nivelizaci bratrského prostředí.¹⁸¹ Lukáš v *Odpovědi bratřie na spis Martina Luthera* přezíravě odmítá přátelské reformátorovo napomenutí věnovat více pozornosti studiu biblických jazyků: „Co se tkne učení jazykuo, známo činíme, že my učiteluo jazykuo rozličných, zvlášť řeckých a ebrajských, mezi sebou nepotřebujeme. Neb my učitele ne v jazyciech ani v umění školném a řemeslném z učení obláštního na to se vyučujícíech ustavujeme, ale Čechy neb Němce, by pak co i latině zapáchali, k pravdě té příšle učením prvotně Božím skrze posluženie lidské a v ní smysl majícíe svého vlastnieho spasenie a z toho hodné i jiné učiti, postavujem k učení.“¹⁸² Podobný hlas zaznívá v předmluvě k bratrskému překladu Nového zákona z r. 1525, již Blahoslav připisuje právě Lukášovi.¹⁸³

Po Lukášově smrti se vztah Jednoty k vyššímu vzdělání mění. Nejprve je třeba vyrovnat se s učením předních bratrských autorit. K tomu došlo na synodě v roce 1531. Bratři opatrně vyhlásili, že při hledání pravdy nemá být nikdo vázán dosavadními spisy.¹⁸⁴ Požadavek revize některých postojů Lukáše Pražského je i z opatrné formulace usnesení zřejmý. Ještě téhož roku vyslali starší na studia do Vitemberka Václava Mitmánka, což byl

179 Abdonovy osudy vypsál Blahoslav stručně v *Nekrologiu*. FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 243–244. Rüdingerův epitaf je zaznamenán v AUF 9, f. 315a, epitaf Jiřího Strejce v AUF 9, f. 316a; Melanchthonovo vysvědčení opsál Blahoslav do *Nekrologia*. FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 243–244.

180 Krom některých prací, uvedených v kapitole 1.3. jim věnuje v celkovém přehledu větší pozornost ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 36–43. Ze starších studií nutno jmenovat CVRČEK, Josef: *Studenti bratřiti v cizině*, in: ČČM 83 (1909), s. 211–215, 401–406. Na s. 213–214 uvádí místa Blahoslavova studijního pobytu, mezi nimiž chybně jmenuje „akademii v Doubravnu“. Tento omyl přebírá ještě KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 118.

181 Srv. JUST, Jiří: *Sektářská mentalita a stará Jednota bratrská*, in: KR 73 (2006), č. 3, s. 16. Zde jsou na základě dvou příkladů ze sněmovních dekretů ilustrovány přístup vedení Jednoty k „moudrým neb učeným“, kteří žádají o přijetí do Jednoty, i obava z důsledků nekontrolovaného samostudia kněží.

182 Otiskuje MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 72 a JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 13.

183 K tomuto textu se opět a pozorněji vrátíme v kapitole 2.3. a Lukášovu překladu v kap. 3.3.

184 GINDELY, *Dekrety*, s. 141.

akt dostatečně výmluvný a na zahraniční studia posílá Jednota nadané mládence i v letech následujících. Uvedme alespoň Matěje Červenku, který již jako patnáctiletý odchází v roce 1536 do Vítemberka. Vstřícný, i když zejména pragmatický postoj Jednoty k tomuto typu vzdělání je opětovně potvrzován v synodních dekretch. V roce 1549 se starší v Prostějově usnášejí o Blahoslavově cestě do Basileje a zdůrazňují, že se to děje „více pro očištění Jednoty narčené a široce rozvolané, že zoumyslně a potupně všim školním literním uměním pohrdá“.¹⁸⁵ Ještě v roce 1556 vyhlašuje sněm, aby byli „pro náramné potřeby Jednoty“ po bratrských domech vybírání schopní mládenci a vedeni k učení se německého a latinského jazyka. Nejen doma, ale „i ven, totiž do Němec (...) o nichž by naděje byla, že toho k dobrému užijou“.¹⁸⁶ Na tomto poněkud složitém pozadí se odehrávala Blahoslavova zahraniční studia. Přejdeme nyní k jednotlivým místům, kde Blahoslav studoval.

Goldberg

Z uvedeného životopisu již víme, že malé slezské městečko bylo prvním cílem, kam Blahoslav zamířil na důkladnější studia. Je poněkud zarážející, že to bylo „až“ ve dvacátém roce jeho života, kdy měla většina studentů již zkušenosti s univerzitním prostředím.¹⁸⁷ Co bylo předností goldberské školy a jaké dovednosti zde mladý Blahoslav mohl získat?

Existence školy v Goldbergu je těsně spjata s postavou významného reformačního pedagoga a organizátora slezského školství Valentina Friedlanda von Trotzendorf (1490–1556).¹⁸⁸ Po studiích na městské škole ve Zhořelci se na univerzitě v Lipsku seznámil s humanismem a podlehl okouzlení z klasických jazyků. Ty potom vyučoval na prvně jmenované škole na přelomu let 1515/16 nejen žáky, ale i své kolegy. Po krátkém a obdobném působení ve Schweidnitz byl vysvěcen na kněze a již téměř spojil své osudy duchovního s katedrálou ve Vratislavi, ale již v květnu 1519 se imatrikuloval ve Vítemberku. Prohluboval zde v humanistickém duchu především jazykové znalosti, velmi si oblíbil Melanchthona. V letech 1525–1527 poprvé zastával úřad rektora školy v Goldbergu, přičemž

185 GINDELY, *Dekrety*, s. 167.

186 GINDELY, *Dekrety*, s. 179–180.

187 Jistý extrém mezi studenty bratrskými, i když v kulturním kontextu středoevropského prostoru nikoli výjimku, představuje Matěj Červenka, zapsaný na univerzitu ve Vítemberku jako patnáctiletý. Sigmund Gelenius, syn Řehoře Hrubého z Jelení, studuje v Itálii pod dohledem Václava Píseckého zřejmě již jako dvanáctiletý. TRUHLÁŘ, Josef: *Sigismundus Gelenius, jeho život a působení vědecké*, in: ČČM 60 (1886), s. 30.

188 Přehledný životopis Trotzendorfův a výstižnou charakteristiku goldberské školy podává Elke Axmacher v lexikonu BAUTZ XII.618–623, pro nějž čerpá ze základních studií G. Baucha a A. Lubase, populárně laděné líčení poměrů v tomto učilišti pak JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 18–20.

se jako luterán účastnil sporů se Schwenckfeldem a jeho přívrženci. V roce 1527 přijal docenturu na nově založené protestantské akademii v Liegnitz, ale pokračující spory s Krautwaldem a částečně z nich vyplývající neúspěch při pokusu získat od císaře skutečný statut univerzity jej pro léta 1529–1531 navrátil zpět do Vitemberka. I tak neoslyšel povolání městské rady v Goldbergu a ujal se opět vedení školy, mezitím značně zanedbané. Po patnácti letech usilovné práce pozvedl její úroveň natolik, že nabízela vzdělání srovnatelné s učenými náplní artistické fakulty. V roce 1546, dvě léta poté, co zde studoval Blahoslav, přijala škola nový, Trotzendorfem sestavený a humanisticky laděný školní řád. Stal se vzorem řady vzdělávacích institucí 16. století.

V době největší slávy přitahovala škola studenty z Polska, Uher i zemí habsburské monarchie. Její úspěch úzce závisel na pedagogických schopnostech a osobě rektora, tedy zejména na aplikaci neotřelých metod výuky. V čem spočívaly? Trotzendorf se vědomě snažil budovat autonomní společnost,¹⁸⁹ silně inspirovanou idejemi renesančního humanismu, zejména jeho obdivem k zaniklým antickým institucím. V podstatě šlo o pokus uplatnit na životě žáka na kolektivní rovinu převedené humanistické *otium*, kdy měl být student orientován pouze na svůj učený cíl bez zbytečných zátěží potřebami praktického života a současně se měl jeden každý dle svých schopností a přiměřeně věku stát zodpovědným za určité oblasti života této společnosti. Tím chtěl Trotzendorf žáky připravit na budoucí převzetí odpovědného poslání ve státě a v církvi. Téměř veškeré úkony pak byly zároveň provázány s výukou. Školní soud, kterého se Trotzendorf účastnil jako „dictator perpetuus“, řešil disciplinární záležitosti tak, že při něm docházelo k aplikaci jednoho z klíčových předmětů výuky, totiž rétoriky a stával se tak cvičením pro žáky. Je zřejmé, že při takovém systému docházelo i ke stírání rozdílů mezi učitelem a žákem. A to tím více, že rektor zdatnější ze svých svěřenců přímo zapojoval do výuky mladších.¹⁹⁰ Při ní zaujímaly zvláštní místo jazykové obory, především gramatika, výše zmíněná rétorika a ve velké míře klasické jazyky. Trotzendorf si kladl za cíl, aby se jeho žák naučil vynikající latině a téměř stejně dobré

189 Škola v letech 1540/42 přesídlila do bývalého františkánského kláštera, kde bylo zároveň i alumneum pro její žáky. Janáček v této souvislosti doslova mluví o „kasárenské organizaci“. JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 18.

190 Je pravda, že k tomu byl Trotzendorf nucen nedostatkem kvalifikovaných pracovních sil, tedy dalších pedagogů.

řečtině. Vedle lingvistických oborů tvořily podstatnou část výuky základy teologických disciplín, které bychom snad mohli lépe shrnout pod pojem „náboženství“. Hlavním zřetelem zde byla praktická aplikace a základem se proto stal Lutherův *Menší katechismus*, jehož jednotlivé části byly přiměřeně rozpracovávány podle potřeb stupně výuky. O důležitosti a rozsahu tohoto směřování k „pravé zbožnosti“, plně integrované do plánu studia, svědčí řada dochovaných katechismů, sbírek modliteb a jiných textů podobného charakteru.

Goldberská škola přitom nebyla jednoznačně konfesní institucí, i když Trotzendorf zůstal po celý život spolehlivým luteránem, ale spojení lingvistických disciplín, mezi nimiž se hrála centrální roli rétorika, s náboženskou praxí lze mnohem spíše označit jako „reformační humanismus“. Je zcela zřejmé, že Goldberg musel v tomto směru silně zapůsobit na mladého Blahoslava, který zde objevil nový svět, jenž stál u počátku jeho „biblického humanismu“. K tomu ovšem vedla ještě dlouhá cesta.

Leucorea

Zkušenosti z Goldbergu byly pro Blahoslava sice jen úvodní lekcí, ale dostatečnou na to, aby mohl nastoupit na univerzitu. Další zastávkou se stala fakulta svobodných umění ve Vitemberku. Bylo to přirozené, protože Trotzendorf sám byl Melanchthonovým žákem a své nejpilnější svěřence bývalému učiteli přímo doporučoval.¹⁹¹ Blahoslav do křižovatky protestantského světa dorazil podle zpráv *Nekrologia* společně s jinými mládenci v sobotu 21. června 1544.¹⁹² Podle zprávy Tomáše Jordána bydlel Blahoslav v době zdejších studií u Kašpara Peucera,¹⁹³ pozdějšího Melanchthonova zetě a profesora Leucorei, tehdy ovšem ještě studenta artistické fakulty, zapsaného na univerzitu v letním semestru 1543 a dosáhnuvšího o dvě léta později magisterského gradu.¹⁹⁴

Univerzitě ve Vitemberku je třeba věnovat v souvislosti se studií Jana Blahoslava

191 Zdali tomu tak bylo i v případě Blahoslava, můžeme z nedostatku pramenů ponechat pouhé spekulaci. Existenci doporučujícího listu předpokládá ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 37.

192 FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 257. Podle záznamů v univerzitní matrice, zvané *Album academiae Vitebergensis*, je zde zapsán s Janem Rokytou a Janem Lorencem Třebíčským, pozdějším seniorem polských sborů. K výpravě možná patřili i „Adamus Parix“ a „Jacobus Sturnus“, oba z Litomyšle. MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy*, s. 255.

193 VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 7.

194 Se jménem Kašpara Peucera se v souvislosti s Blahoslavovým překladem Nového zákona ještě setkáme v kap. 2.3. Je příznačné, že i on před nástupem na Leucoreu prošel Trotzendorfovým učilištěm. Období jeho studií ve Vitemberku pojednala HENNEN, Insa Christiane: *Peucer – Student und Professor in Wittenberg*, in: *Zwischen Katheder, Thron und Kerker. Leben und Werk des Humanisten Caspar Peucer. 1525–1602*, Hrsg. von Uwe Koch u. a., Bautzen 2002, s. 33–39. K jeho působení na Leucoree srv. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 118–121 aj.

zvláštní pozornost. Na rozdíl od Královce a Basileje, které jeho zahraniční studijní cesty v tom nejužším smyslu slova pouze „doplňují“,¹⁹⁵ zůstal ve Vitemberku celý rok a širší vzdělání, které místo nabízelo, byla pro něj bezpochyby závratná. Vedle lingvistiky jej zcela jistě zaujaly i jiné obory, jak dosvědčuje jeho pozdější dílo. Do jakého prostředí Blahoslav přišel a jaké postavy jej nejvíce ovlivnily?¹⁹⁶

Blahoslav nastoupil na artistickou fakultu vitemberské univerzity v době, kdy již byla ukončena její přeměna ve vzorovou instituci, nabízející spojením nových humanistických oborů a teologického studia nejvyšší možné vzdělání budoucím pracovníkům církve i aktivním členům občanské společnosti. Na této reformě se podílely klíčové postavy německé reformace Martin Luther a „praeceptor Germaniae“ Filip Melanchthon za pomoci sekretáře a poradce saského kurfiřta Georga Spalatina. Postihla všechny fakulty vitemberské univerzity, počínajíc pochopitelně studiem svobodných umění. Zde byla v prvním sledu zaměřena na zavedení nebo revitalizaci disciplín, nezbytných pro biblickou exegezi (studium teologie bylo orientováno především na přípravu evangelického kázání), tedy zejména jazyků, rétoriky, poetiky a dějin. Mezi léty 1517–1536 se tak vytvořila svérázná symbióza zaalpského humanismu a reformace. Navazovala na reformní návrhy Erasma Rotterdamského a jeho požadavek důkladného studia biblických řečí, které jsou třeba k výkladu Písma. Z toho je již zřejmé, že hlavní důraz byl v učebním plánu *artes* položen na osvojení si gramatického systému a navazující četbu a exegezi textů rozličných disciplín.¹⁹⁷

Proměna středověké instituce v centrální učiliště reformace nemohla pochopitelně proběhnout ze dne na den. V letech 1517–1523, v době největších změn, byl dalekosáhlou změnou studijních plánů na všech fakultách postupně a systematicky potlačen vliv aristotelské filozofie scholastického ražení, přičemž po nějaký čas probíhala výuka oborů starých a nově zavedených paralelně vedle sebe. Aristoteles také z učebních osnov zcela nezmizel, ale byl vyučován podle nových překladů řeckých a italských humanistů a zasazen do zcela nového kontextu. Pro studenty-čekatele a začátečníky bylo zřízeno přípravné oddělení zvané „pedagogium“. Nabízelo úvodní kursy latiny, řečtiny a hebrejštiny.¹⁹⁸ Během roku 1518 byla

195 Z důvodů, o kterých budeme hovořit v příslušném oddílu, trvaly nanejvýš několik měsíců.

196 Vycházíme z syntetické studie KATHE, Heinz: *Die Wittenberger philosophische Fakultät. 1502–1817*, Köln - Weimar - Wien 2002; zde je pro nás nejdůležitější část II. Reformation und protestantischer Humanismus 1517–1560 na s. 47–125.

197 KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 47–49.

198 Jeho obdobou, přinejmenším na stejné úrovni, byla Trotzendorfova škola v Goldbergu. Její absolvent již nemusel absolvovat přípravné oddělení univerzity a mohl nastoupit, podobně jako Blahoslav, přímo na artistickou fakultu. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 50–58.

na artistické fakultě zřízena katedra řečtiny a hebrejštiny a do Vitemberka byl povolán erasmíánský humanista Filip Melanchthon.¹⁹⁹ Přednášky otevřel výkladem Homéra a listu Titovi a brzy se stal centrální postavou fakulty. Jeho doménou byla zprvu výhradně řečtina a řecká literatura, zaměřená na výklad děl básníků, řečníků, historiků, filozofů, astronomů, matematiků a geografů. Časem získal řadu kvalifikovaných pomocníků a při výuce jazyka mu v zásadě podle jeho učebnic pomáhali Janus Cornarius, Joachim Camerarius, Franz Burkhard a Vitus Oertel von Windsheim.²⁰⁰ Pedagogové byli vybíráni na základě věcných znalostí, pedagogických schopností a vztahu k reformaci. Z toho důvodu bylo zpočátku těžké získat hebraistu. Prvním, kdo v tomto směru obstál, byl chomutovský rodák Matouš Aurogallus (†10.11.1543).²⁰¹ Do učebního programu byla časem zahrnuta i historiografie, již Melanchthon považoval za nepostradatelnou pro vzdělávání ducha, a poetika. Fakulta tak po určitou dobu pěstovala namísto „sedmi svobodných umění“ devět. Student musel na artistice zvládnout znalost tří řečí, umět široce uplatnit schopnost výřečnosti (eloquentia) a získat přehled v oblasti dějin a geografie.²⁰² Celý koncept oživení věd byl veden Melanchthonovým přesvědčením o jejich významu pro posílení církve. Nutný přístup k pramenům je podmíněn schopností aplikovat příslušné jazykové nástroje. Teolog se tak (v novém přístupu k Písmu) dostává na filologickou bázi a ta je zase úzce spjata s teologickou reflexí, neboť řeči jsou darem Božím.²⁰³

V zimním semestru 1523/24, v době Melanchthonova rektorátu byl změněn univerzitní studijní řád. Student se měl hlásit k imatrikulaci u rektora, kde mu byl doporučen konkrétní pedagog jako stálý preceptor. Rekrutoval se zpravidla z řad čerstvě graduovaných artistů. Ten pak studentovi dle jeho schopností vypracoval studijní plán, zahrnující návštěvu určitých přednášek, procvičování stylistiky a jazyků. Výchově mladých studentů a vzdělávání v náboženství měli sloužit dva rétoři. Starali se o pořádek na kolejích, kde i střídavě přespávali, dohlíželi na organizaci ubytování a příjem peněz za ně. Doučovali latinu a dbali, aby se v co

199 V nástupní řeči 29. července 1518 přednesl svůj koncept univerzitní reformy. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 61.

200 Oertel byl jako Melanchthonův pomocník při výuce řečtiny formálně potvrzen 4. srpna 1541 a věnoval se jí i v době Blahoslavova pobytu. Výklad autorů řecké literatury ale nadále zůstával v rukou Melanchthona. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 61.

201 K jeho osudům srv. HOLFELDER, Hans H.: *Matthäus Aurogallus (ca. 1490–1543)*, in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 85 (1974), s. 383–388 a HALAMA, Ota: „*Homo trilinguis*“ *Matthaeus Aurogallus*, in: *Zpravodaj Společnosti křesťanů a židů* (2005), č. 53, s. 22–23.

202 KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 62–67.

203 Poměr intelektuální výměny mezi artistickou a teologickou fakultou byl obzvláště niterný. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 62–68.

možná největší míře na koleji používala. V lednu 1528 byl upraven studijní řád artistické fakulty. Cílem bakalářského stupně bylo ovládnutí a bezchybné užívání latiny v psané i mluvené formě. Magisterský stupeň směřoval k encyklopedickému pojetí studia. Zahrnoval zvládnutí přírodních věd a etiky, další zdokonalování dialektiky a rétoriky a studium řečtiny četbou spisů z oblasti přírodních věd a morální filozofie. V květnu 1536 bylo fundální listinou kurfiřta Jana Friedricha upraveno rozvržení a počet kateder, artistice bylo přiděleno 11 profesorských míst. Melanchthon si až do své smrti podržel katedry dialektiky a etiky, profesorem řečtiny se stal jeden z jeho žáků. Na nedělní večer byla předepsána střídavě disputace a deklamace, jíž se museli účastnit všichni magistři a profesori. Každý z nich měl povinnost alespoň jednou v roce deklamovat. Tyto disputace a deklamace sloužily jako cvičení v monologické argumentaci a konfesní polemice.²⁰⁴

Jak vypadala struktura výuky artistické fakulty, Melanchthonem často označované jako „collegium philosophicum“ nebo „facultas philosophica“, v době, kdy přišel do Vitemberka Blahoslav? Centrální postavení zaujímalo, jak je zřejmé z předchozího líčení, „studium trilingue“, přičemž Melanchthonovi ležela na srdci zvláště řečtina. Její lektor měl během semestru projít jednu ze třinácti Pavlových epištol a všimnout si sémantických a syntaktických jevů. Posluchač byl veden k poznání, jak je znalost řeči a přístup, aplikovaný na *artes* důležitý pro porozumění apoštolovi – při respektování kompetence teologů, samozřejmě. Lektor řečtiny měl v souvislosti s výukou jazyka vykládat také jedno dílo historika, neboť řecké dějepisectví bylo ceněno jako vzor pro historiografii, podobně jako i vědecké výkony Řeků v jiných oborech. Hebrejštinu přednášel ve Vitemberku po Aurogallovi Matthias Flaccius a to do roku 1549, kdy město opustil kvůli sporům s Melanchthonem. Z nových předmětů si vydobyla stabilní místo poetika, věda o básnictví pojednávající její formální pravidla. Melanchthon si velmi cenil básníků Homéra, Hesioda, Pindara, Vergilia a Ovidia. Byli mu vzorem stylu a řeči. Zvláštnímu postavení v rámci humanistického vzdělávacího ideálu se těšil Terencius, který stvořil dokonalý etický předobraz. Kurfiřt potvrdil fakultě v roce 1536 profesora četby a interpretace díla tohoto mistra. Jeho šest komedií považoval Melanchthon za učebnici morálky a života, kterou je třeba dát mládeži brzy do ruky. Gramatika, dialektika a rétorika byly naplněny zcela humanistickým obsahem. Gramatika představovala filologickou základou a byla cvičena především kursorickou četbou. Dialektika, pojmovou výstavbou aristotelská, způsobem práce ciceroniánsko-rétorická,

204 KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 74–84.

zdokonalovala logické myšlení. Rétorika měla v uměleckém provedení a bohatou ozdobností získané poznatky a skutečnosti odívat. Je nezbytná pro všechny vědy a její studium je zvláště důležité pro státníky a dvorní historiografy, ale i pro teology a kazatele reformace, kteří ji bohatě využívají při kázání živého Božího slova. Její autorita vynikla zvláště v době konfesionalizace. Měla být uplatňována v boji proti náboženskému pobloudění, vzniklému dle přesvědčení reformačních humanistů následkem nejasné a nezřetelné formulace.²⁰⁵ Ke studiu *artes* patřila i katechese, kterou mají se studenty nacvičovat mistři po nedělní bohoslužbě. Artistice bylo přiznáno i právo poskytovat výuku elementárních znalostí teologie, které musel každý student před opuštěním fakulty prokázat. To mělo vést k posílení vzájemného vztahu mezi první a čtvrtou fakultou – teologií.²⁰⁶

V zimním semestru 1544/45²⁰⁷ mohl Blahoslav navštěvovat na artistice tyto přednášky: U Melanchthona Pindara, dialektiku, Xenofonta a etiku, u Johanna Marcella, profesora latinské poezie, oblíbeného zejména Ovidia jeho *Metamorfózy*, u Vita Oertela²⁰⁸ řeckou gramatiku a Sofokla, u Johanna Stoltze Terencia a Melanchthonovy latinské *Syntaxis*, u Johanna Aurifabera Sphaery, u Johanna Stigela, jenž byl druhým profesorem latiny, určeným pro výuku gramatiky a výklad Terencia Ovidiovy *Fasti*, u Paula Ebera²⁰⁹ Melanchthonovu přepracovanou učebnici teologické anthropologie *De anima a Physicae quaestiones*.²¹⁰ Není vyloučeno, že Blahoslav zavítal i na některé přednášky teologické

205 Melanchthonovy *De rhetorica libri tres* (1519) jsou jednou z prvních německých novověkých rétorik a velmi výrazně přispěly k ocenění této disciplíny v reformačním prostředí. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 89.

206 KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 85–113. Melanchthon velmi oceňoval i přírodní vědy. Přistupoval k nim z hlediska přirozené teologie: Bůh zanechal ve stvoření stopy svého díla, takže při poznávání světa k Němu přicházíme blíže. Přírodní vědy mu byly v tomto smyslu učením o Bohu a sloužily zbožnosti. TÝŽ, s. 90.

207 V roce, kdy Blahoslav přibyl do Vitemberka, byl na univerzitě zapsán nejvyšší počet studentů od jejího založení, celkem 2928 a artistika s teologií byly vůbec nejfrekventovanějšími fakultami. HOFMANN, Franz: *Jan Blahoslav und die geistigen Anregungen der Leucores*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřtému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 44.

208 Profesor řečtiny, k jádru jeho výuky patřil úvod do řecké gramatiky. Z řeckých autorů se nejčastěji věnoval Homérovi, Sofoklovi a Euripidovi. V roce 1550 byl Oertel promován doktorem medicíny. Vedle výuky na univerzitě provozoval podobně jako Melanchthon domácí soukromou školu, kde si mladí studenti rozšiřovali znalosti klasických jazyků, aby měli více z výuky na univerzitě. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 73, 95.

209 Eber byl jeden z Melanchthonových nejdůvěrnějších přátel a pomocníků, svým vědeckým zájmem, který pokrýval i přírodní vědy velmi všestranný. Zřejmě na podzim 1541 vznikla jeho soukromá škola. Vyučovala prakticky celý objem artistického kánonu a nadto ještě nabízela hutné exkursy do teologie. Eber byl do roku 1543 profesorem pedagogiky a mezi lety 1543–1557 fyziky. Přednášel i dějiny. KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 97–99.

210 KATHE, *Die Wittenberger Fakultät*, s. 94–97.

fakulty. Luther, který byl jejím děkanem, tam ve stejné době vykládal dvakrát týdně knihu Genesis.²¹¹

Z osobností, které Blahoslava za vitemberského pobytu zaujaly nejvíce, je třeba na prvním místě jmenovat *praeceptora communis* Filipa Melanchthona.²¹² Blahoslav zcela jistě navštěvoval jeho přednášky, na které někdy chodilo i více než 1000 studentů,²¹³ ale není pravděpodobné, že by se oba v době vitemberského studia sblížili osobně.²¹⁴ Přesto nám Blahoslav ve svých spisech zanechal dostatek důkazů, že Melanchthon byl osobností, výrazně určující jeho intelektuální orientaci. Vedle Erasma Rotterdamského a Joachima Cameraria jej považuje za nejučenějšího muže svého věku.²¹⁵ Je zcela jisté, že byl uchvácen jeho obecným požadavkem vzdělané zbožnosti (*litterata pietas*), projevujícím se nejmarkantněji v důrazu na filologii, stojící ve středu jeho vědecké činnosti i samotnou pedagogickou metodou.²¹⁶ Ve spise *Vitia contionatorum*, určeném ke vzdělávání budoucích kazatelů, chválí Melanchthonovu vyváženost schopnosti bystrého úsudky a dobré paměti²¹⁷ a v *Gramatice*

211 HOFMANN, *Jan Blahoslav*, s. 46. Zcela jistě Blahoslav navštěvoval Lutherova kázání, jak o tom svědčí zpráva *Gramatiky* (f. 280a). Upozorňuje na to i JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 21–22.

212 Jeho vlivu na Blahoslava si povšiml již HREJSA, Ferdinand: *Náboženské stanovisko B. Jana Blahoslava*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 50–121; kontaktům s Melanchthonem je věnován oddíl pojednávající jeho styky s filipisty na s. 75–78. Zvláštní pozornost věnuje této otázce JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 22–24. Melanchthonův vliv na české země pojednal z širšího hlediska studií velmi vhodně doplňující předešlý výklad ŘÍČAN, Rudolf: *Melanchthon und die böhmischen Länder*, in: Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae, Berlin 1963, s. 237–260 a v době nejnovější KORTHAASE, Werner: *Philipp Melanchthon – der Praeceptor Germaniae und sein Einfluß auf das Bildungsdenken in Böhmen und Mähren*, in: Luther und Melanchthon im Bildungsdenken Mittel- und Osteuropas, Hrsg. von Reinhard Golz und Wolfgang Mayrhofer, Texte zur Theorie und Geschichte der Bildung, Bd. 8, Münster 1996 s. 97–140. Melanchthonův titul *praeceptor communis*, jež mu přirkla akademická obec, uvádí Blahoslav při vzpomínce na studia ve Vitemberku. *Gramatika*, f. 228a.

213 KORTHAASE, *Philipp Melanchthon*, s. 98. V *Gramatice* na ff. 90a–90b Blahoslav uvádí, že „Philippus Melanchthon horlil pro smíšení grammatiky s dialektikou“, což by mohlo být konkrétním svědectvím o návštěvě přednášky, jak vyvozuje ŘÍČAN, *Melanchthon und die böhmischen Länder*, s. 254, ovšem toto místo lze stejně dobře vyložit jako odezvu četby Melanchthonových spisů.

214 Svědčí o tom Blahoslavův popis cesty od luterského teologa M. Flaccia a setkání s F. Melanchthonem a K. Peucerem v pondělí 1. června 1556 ve Schmiedebergu a následná společná rozmluva. Důležitá je zpráva, kterou Blahoslav ve svém líčení pokládá za nutné uvést: „Tak jsem to proměšoval, [tj. měnil témata hovoru] nebo jsem i Filipovi také nic nepravil, kdo a co jsem i odkud; že jsem z Čech a z Prahy, tak on o mně smyslil.“ ZELINKA, Timoteus Č. (ed.): *Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava*, Praha 1942, s. 170, 175–176; uvedená citace na s. 176.

215 *Gramatika*, f. 3a.

216 ČAPEK, Jan B.: *Velký syn Moravy*, in: *Sborník Matice moravské* 86 (1967), s. 180. JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 23. Mnohé z vitemberských zkušeností Blahoslav zcela jistě aplikoval v pozdějších letech v rámci péče o úroveň bratrského školství.

217 Z jediného rukopisu Praha: NK (XXVI A 24), dříve Zittau: Stadtbibliothek (B 199d), spis vydal F. A. Slavík. Citujeme dle jeho druhého, správnějšího vydání: *Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*, Praha 1905 (na obálce je mylně uveden rok 1906; dále jen: *Vady kazatelův*). Uvedená charakteristika se nachází na s. 58.

výtečnost ovládnutí mateřského jazyka.²¹⁸ Když charakterizuje styl řeči bratrského kněze a biskupa Beneše Bavoryňského, přirovává jej k „Melaňktonové latině“.²¹⁹ Z toho je zřejmé, že Blahoslava ve Vitemberku zaujaly nejvíce otázky jazykové. Utvrdil se zde v zájmu o lingvistiku, který u něj ústrojně souvisí s vysokým oceňováním moci mluveného slova, s hodnocením a celkovým postavením rétoriky v jeho myšlenkovém systému. Zde se nacházejí kořeny důvěry v její schopnosti, zde získal porozumění pro její pěknou formu. Vitemberským studiem vděčil Blahoslav za definitivní orientaci na reformační humanismus, později vyhraněného do podoby humanismu biblického.

Albertina

Před velikonoce roku 1549, Velký Pátek připadl tehdy na 19. dubna, vyslal Jan Černý svého pomocníka Jana Blahoslava na další studia, tentokrát do pruského Královce.²²⁰ Jaká byla motivace starších Jednoty pro toto rozhodnutí? Byl to vliv postavy Jednotě přejně nakloněného luterského teologa Pavla Speráta nebo doporučení vitemberských profesorů? Blahoslav neodcházel do zcela cizího prostředí. Krátký čas před ním proudily stejným směrem skupiny z Čech vyhnaných bratří, kteří doplatili na politickou angažovanost svých šlechtických ochránců v tzv. prvním stavovském odboji.²²¹ Studia na nové univerzitě neměla tentokrát dlouhého trvání. Blahoslav sám píše: „pro mor, kterýž se byl rozmohl v Prusích, nebyli sme tam dlouho“ a tak se již někdy na konci července společně s jinými bratrskými studenty objevil opět v Doubravně-Gilgenburgu u biskupa exilových sborů Macha Sionského.²²²

Několik málo měsíců sotva stačilo k tomu, aby zde Blahoslav podstatně prohloubil ve

218 *Gramatika*, f. 165a: Melanchthon, Luther a Justus Menius jsou ti, kdo mluví německy „proprie, eleganter et sine affectatione“.

219 *Gramatika*, f. 279a.

220 FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 257.

221 Nejvýraznější postavou této fáze exilu, která zapustila načas kořeny přímo v Královci, byl litomyšlský tiskař Alexandr Oujezdecký. Tiskl zde v letech 1549–1556, poté odešel do Šamotul do služeb hraběte z Górký. V roce 1551 Oujezdecký zahájil řadu tisků polského překladu Nového zákona z pera Stanislava Murzynowského. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Knihtiskařská linie Olivetských*, in: ČČM 151 (1982), ř. hist., s. 129–160. Životopisné údaje Alexandra Oujezdeckého na s. 130–132.

222 FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 257. Hlavní příčinou odchodu bratrských studentů z Královce byl skutečně mor a nikoliv, jak soudili dřívější badatelé, právě vypuknuvší spory luterských teologů a neochota Jednoty zaujmout k nim jasné teologické stanovisko. Tak smýšlí např. VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 13. V roce 1549 zasáhla Königsberg a velkou část vévodství morová pandemie, která si vyžádala na 15.000 obětí. Doplatila na ni svým životem řada studentů a přednášejících královecké univerzity, pokud se včas neuchýlili do bezpečí. LAVRINOVIČ, Kazimir K. – RAUSCHNING, Dietrich: *Albertina. Zur Geschichte der Albertus-Universität zu Königsberg in Preußen*, Berlin 1999 s. 61.

Vitemberku získané vědomosti. Přesto jistě nebude nezajímavé vylíčit, v jakém prostředí se ocitl a s jakými nabídkami mohl počítat v době královeckého pobytu.²²³ Univerzita v Královci byla založena teprve roku 1541 Albrechtem Braniborským († 20.3.1568) a slavnostně otevřena o tři léta později. Bez vydatné pomoci „mateřské“ univerzity ve Vitemberku, zvláště aktivit Filipa Melanchthona, by její existence ani nebyla možná. Důvodem zřízení akademie byla potřeba vzdělaných úředníků pro stát i církve nedávno sekularizovaného území řádu německých rytířů, jehož velmistr se v roce 1525 připojil na stranu reformace a jako vévoda nadále vládl nově vzniklému státnímu útvaru. Prusko se současně stalo i první protestantskou zemí, neboť v červenci téhož roku vyhlásil Albrecht luterství za státní náboženství. Myšlenka univerzity nebyla nová, již roku 1386 udělil papež Urban VI. řádu německých rytířů potřebný souhlas k založení vysokého učení v Kulmu s teologickou a právnickou fakultou podle vzoru univerzity v Bologni. Záměr ztroskotал na nedostatku peněz a vzájemné řevnivosti rytířů s kulmským biskupem. Teprve Albrechtovi se jej podařilo realizovat. Výrazně tomu napomohla jeho kulturní orientace podle vzoru kurfiřta Friedricha Moudrého. Albrechtův dvůr oplýval vzdělanci, ale i teology velkého formátu. Jeho dvorním kazatelem se stal humanista, nadšený reformátor a bývalý jihlavský kazatel Pavel Sperát († 12.8.1551), doktor teologie a práva, který se zasloužil o přestup velmistra k reformaci. Máme doklady i o tom, že v roce 1530 působil na Albrechtově dvoře po krátký čas humanista běloruského původu Francisko Skoryna. V roce 1523 vznikla v Královci v souvislosti s šířením Lutherových spisů tiskárna.²²⁴

Důležitým motivačním momentem k založení vlastního vysokého učení byla pro Albrechta i úspěšně dokončená „protestantizace“ stejné instituce, kterou provedl dánský král v Kodani, aby utišil naléhavou potřebu vzdělaných farářů luterské církvi. V neposlední řadě zde sehrála roli i Albrechtova osobní touha po rozšíření vzdělání. Jeho myšlenku podpořil opatrně v roce 1541 i zemský sněm. Doporučil nejprve zřídit tzv. školu partikulární, tedy přípravný stupeň s výukou řečtiny, latiny, hebrejštiny, základů teologie, práva a medicíny a v případě dobrých vyhlídek měl být ústav přeměněn na univerzitu. Byla otevřena v prosinci 1542. Počátky univerzity jsou spojeny s výrazným vlivem vitemberské Leucorei. Melanchthon, který odmítl nabídku místa rektora, pomáhal jak s přípravou vlastní struktury studia, tak s výběrem vhodných profesorů. Za rektora Albrechtovi navrhl svého zetě a přítele

223 Vycházíme přitom z výše uvedené studie Lavrinoviče a Rauschninga.

224 LAVRINOVIČ – RAUSCHNING, *Albertina*, s. 38–43.

Georga Sabina († 2.12.1560), vzdělaného ve Vitemberku a v Itálii, profesora poezie a řečnictví ve Frankfurtu nad Odrou. Sabin platil za znalce klasické řecké a italské literatury, byl uznávaným překladatelem, komentátorem, vydavatelem a latinským básníkem. Do Královce přišel v březnu 1544 a v červenci, poté, co se naplnil potřebný počet vyučujících, Albrecht vyhlásil zřízení univerzity. O necelý měsíc později se konalo slavnostní otevření akademie. Vévoda univerzitu podpořil darem své vlastní knihovny, a v její vlastnictví převedl i knihovny dřívějších řádových konventů a klášterních sbírek.²²⁵

Jedním z cílů univerzity bylo vychovávat domácí obyvatelstvo bývalých řádových území v luterství a škola byla proto otevřena i vyučujícím a studentům z Polska a Litvy. Začínala v porovnání s počátky jiných protestantských institucí s poměrně vysokým počtem studentů. V prvním roce jich bylo 314 a dalších 184 ve vyšších ročnících partikulárky. Jejich sociální i národnostní složení bylo pestré, studovali zde vedle obyvatel vévodství i královských Prus také Slezané, Poláci a Litevci. Nemajetným studentům univerzita nabízela zadarmo ubytování a stravu a pro chudé nadané studenty byla zřízena zvláštní stipendia. Z postav, které jsou pozoruhodné v souvislosti s Blahoslavovým pobytem, je třeba zmínit alespoň z Litvy pocházejícího profesora Stanislava Rapagellana († 13.5.1545), nejprve učitele partikulárky, poté profesora řečtiny a teologie. Zamýšlel přeložit Nový zákon do polštiny, ale dílo již nestihl dokončit.²²⁶

Dobu Blahoslavova pobytu mohl poznamenat v celé své síle propukající teologický spor, mající své kořeny vedle ryze dogmatických otázek luterské věrouky i v řevnivosti mezi některými pedagogy. V roce 1546 se stal po Sabinovi druhým rektorem profesor teologie Friedrich Staphylus († 1564), kterému se podařilo obviněním ze sympatií k anabaptistům vystrnadit nadaného pedagoga Guilielma Gnaphea († 1568), jenž byl exkomunikován a z vévodství vykázán.²²⁷ Staphyla brzy potkal podobný osud²²⁸ a v roce 1549 již vedl katedru teologie norimberský farář Andreas Osiander († 1552). Svým od Melanchthonova učení odlišným pojetím ospravedlnění hříšníka rozvířil vleklý dogmatický spor, který ohrozil nejen existenci univerzity, ale v politických důsledcích i samotnou nezávislost vévodství. Naplno vypukl poté, co Osiander v nástupní disputaci 5. dubna 1549 své teologické stanovisko veřejně vyhlásil. Blahoslav dorazil do Královce právě ve chvíli, kdy kumulované napětí

225 LAVRINOVIČ – RAUSCHNING, *Albertina*, s. 44–50.

226 LAVRINOVIČ – RAUSCHNING, *Albertina*, s. 52–57.

227 K jeho osobě srv. více BAUTZ II.256–257.

228 Staphylus opustil město za osiandrovskeho sporu, konvertoval ke katolictví, stal se kurátorem ingolstadské univerzity a aktivně se podílel na protireformaci. LAVRINOVIČ – RAUSCHNING, *Albertina*, s. 64.

přerostlo v ohnivé hádky plné nevybíravých hanění. Všechny pokusy vévody konflikt urovnat vyzněly naprázdno.²²⁹

Prostředí královecké univerzity sotva nechalo v Blahoslavově vztahu k reformačnímu humanismu výraznější stopy. Je pravděpodobné, že jej zaujalo dílo duchovního básníka a hudebního teoretika Georga Sabina,²³⁰ ale o dlouhodobém působení královeckého prostředí může být stěží řeč. Blahoslav sám byl nahony vzdálen problémům věroučných sporů zdejších teologů a Královec ani nepatřil mezi místa, které by dostatečně uspokojilo jeho intelektuální zájmy. Těm mělo být zanedlouho učiněno zadost v míře skutečně královské.

Basilea

Blahoslav se po svém návratu do Čech sotva stačil rozhlédnout po nové práci a na setkání bratrských starších bylo rozhodnuto o jeho dalších studiích, tentokrát v Basileji.²³¹ Na rozhodnutí poslat Blahoslava přímo do jednoho z nejvýznamnějších center evropského humanismu měl zásadní podíl Pavel Sperát, který sám v Basileji studoval.²³² Blahoslav se u něj podle líčení Tomáše Jordána v době pruského pobytu zastavil a obdržel doporučující listy pro basilejské profesory.²³³ Blahoslav s Rokytou neodjížděli na studia bez prostředků, neboť

229 LAVRINOVIČ – RAUSCHNING, *Albertina*, s. 61–63. Spor, ve kterém nakonec proti sobě stála aristokratická opozice a vévoda, skončil až v roce 1566 zásahem komise, vyslané polským králem. Na základě soudního procesu byly tři osoby vévodova dvora popraveny a univerzita i celé vévodství se přiklonily na stranu ortodoxního luterství. TÍŽ, s. 65.

230 Tak se domnívá ŘÍČAN, *Melanchthon und die böhmischen Länder*, s. 254.

231 Došlo k tomu 28. října 1549 v Prostějově poté, „když se B. Mach Sionský z Prus do Moravy z potřeb pilných navrátil a k sobě starších z Čech i Moravy (...) povolal“. GINDELY, *Dekrety*, s. 167.

232 Dosvědčuje to záznam jednání starších v Prostějově. GINDELY, *Dekrety*, s. 167. Jan Lasitský, autor rozsáhlé *Historie o původu a činech bratří českých*, vysvětluje, že Basilej byla vybrána kvůli nejasné situaci německých univerzit po šmalkaldské válce. Výtah z Lasitského spisu poprvé vydal v latinském znění i v českém překladu v roce 1649 Jan Amos Komenský. Pracovali jsme s vydáním KAŠPAR, L. B. (ed.): *Obraz Jednoty českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá*, Praha 1869; uvedené místo zde na s. 218.

233 VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 7. Starší podle prostějovského usnesení vyslali Blahoslava a jiné mládence na studia „pro očištění Jednoty narčené a široce rozvolané, že zoumyslně a potupně vším školním literním uměním pohrdá“. GINDELY, *Dekrety*, s. 167. Podle zprávy Blahoslavovy v AUF 8, f. 29ab se bratří v Prusích a Polsku skutečně dostali do nesnázi s učenými lidmi „kterýmiž i na to přivedeni byli, aby některé mládence na učení vypravili do Němec, k čemuž doktor Pavel Sperát, biskup pomezanský v Prusích, item doktor Finderus, Štafilus a jiní pilně radili a ponoukali i listy k profesorům Basilejské koleje dali.“ Blahoslavovo líčení v Aktech obsahuje i opisy doporučujících listů P. Speráta (23.9.1549) a A. Bodensteina (15.9.1549) i list M. Červenky (říjen 1549) Janu Kalvínovi (AUF 8, ff. 29b–33a). Jejich originály jsou uloženy v archivu basilejské univerzity, Červenkův list podle Akt vydal GINDELY, Anton (ed.): *Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend*, FRA, 2. Abtheilung. Diplomataria et Acta, XIX. Band, Wien 1859, s. 273–274. Srv. též ČERVENKA, Jaromír: *Basilejský humanismus a Jan Blahoslav*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 61, pozn. 62.

„každému z nich padesáte tolarů dáno“.²³⁴ Je to vůbec první zpráva o konkrétní částce finanční podpory bratrským studentům na zahraniční studia. Po krátké zastávce v Boleslavi dorazili oba ne dříve než za dva týdny na místo.²³⁵ Cesta, jíž mělo být Blahoslavovo vzdělání završeno, však dostala nečekaný obrat. Nechme promluvit samotného studenta:

„K první neděli adventní tam sme se dostali, ale neměli sme tam, jako i na cestě žádného (jako říkají) štěstí. Nebo seznámivše se tam s muži těmi učenými a poznavše od nich lásku velikou, málo sme tam prospívati mohli. Já sem upadl v nemoc těžkou, že sem drahně nedělí té zimy ležel, aniž sem měl naděje, bych živ ostati mohl. Okolo velikonocí léta již 1550 pookřáv, hned po hodech na radu lékařuo domův sem se bráti musil, a Rokyta mne vyprovodil až do Vídně. Jeli sme hned od Řezna po Dunaji až k Vídni, odtud já k Prostějovu sem se obrátil a Rokyta nechtěl, než hned zase do Basilee s jakýmisi dobrými lidmi, kteříž se mu tu u Vídni nahodili. Potom asi po třech čtvrtech léta přišel také domu, též s nevelkým užitekem.“²³⁶

O Blahoslavově nemoci v Basileji nemáme určitějších zpráv, jisté je pouze to, že její závažnost donutila bratrského studenta k předčasnému návratu na Moravu. Město, proslulé útočiště vzdělanců i náboženských nonkonformistů, se stalo posledním místem jeho studií.²³⁷ Počátek i délka Blahoslavova basilejského pobytu jsou ovšem poznamenány závažnými nejasnostmi. Blahoslav musel podle výše zmíněných zpráv bratrského archivu, *Dekretů* i *Nekrologia* do Basileje dorazit na samém začátku prosince 1549,²³⁸ ale dle zjištění Červenkových byli oba bratrští studenti imatrikulováni již 1. května 1549 za rektorátu profesora teologie Wolfganga Wissenburga.²³⁹ Dochované zprávy zdánlivě komplikuje

234 GINDELY, *Dekrety*, s. 167.

235 JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 42.

236 Pobyt a těžkosti v Basileji Blahoslav vyličil v rámci širšího pojednání o problémech Jednoty v Prusích a Polsku. AUF 8, f. 29ab. Otiskuje CVRČEK, *Studenti bratrští v cizině*, s. 213–214, pozn. 2. Podobně líčí Blahoslav konec basilejského pobytu v *Nekrologiu*: „těžce sem se tam roznemohl a stonal sem z jara již léta 1550. mnoho nedělí, po velikonoci šel sem domův“. FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 257.

237 Prvním bratrským studentem, který navštěvoval zdejší posluchárny Blahoslav nebyl, v roce 1533 se zde zapsal Václav Mitmánek. Jeho zkušenosti ze zahraničních cest, zahájených ve Vitemberku a skeptický postoj Jednoty ke kulturnímu ruchu světa byly jednou z příčin Mitmánkova „přestupu“ k utrakvistům. SITA, Karel: *Studenti z českých zemí na basilejské universitě v době reformace*, in: TP KR 21 (1954), s. 15. Mitmánek byl tehdy jedním z pouhých 31 studentů, zapsaných v onom studijním roce. TAMTÉŽ.

238 ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 38 uvádí neurčitěji „několik týdnů před koncem roku“.

239 Společně s nimi je v univerzitní matrice zapsán Šimon Felinus (Kocourek) a všichni tři jsou potom označeni jako „Abgesandter (Stipendisten) der böhm. Brüder“. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 58. Blahoslav je zapsán jako „Joannes Bserovinus, Moravus“. SITA, *Studenti z českých zemí*, s. 16 jméno

záznam Jana Lasitského v *Historii bratří českých*. Cituje z listu, určeného Pavlu Sperátovi, ve kterém rektor univerzity Oswald Bär vydává bratrským studentům po odchodu domů pochvalné svědectví. Výslovně přitom uvádí, že to bylo tehdy, když se *po dvou letech* vraceli domů.²⁴⁰ O samotném průběhu Blahoslavových studií v Basileji nemáme, podobně jako z jiných uvedených míst, konkrétních zpráv. Vezmeme-li v potaz jeho nemoc, dospějeme k období několika týdnů,²⁴¹ nanejvýš dvou měsíců,²⁴² kdy mohl navštěvovat univerzitní přednášky a zakoušet intenzivněji intelektuální ruch města. Jaký byl jeho obraz?

Basilej, centrum řemeslné výroby ležící na křižovatce významných obchodních cest, vděčí svému rozkvětu zejména koncilu, který zde zasedal v letech 1431–1448.²⁴³ Do této doby spadají počátky výraznějšího vlivu renesančního humanismu i zdejší univerzity. Ta byla založena podle vzoru boloňského učení v roce 1432 jako koncilní podnik a z tohoto důvodu po osmnácti letech ukončila svou činnost. Výrazně se na ní uplatňovaly humanistické tendence, které si její učitelé, téměř bez výjimky účastníci koncilu, osvojili na předcházejících studiích v Itálii. Vedle univerzity ve městě působila řada humanistických kruhů, jeden se soustředil kolem postavy Aeneáše Silvia Piccolominiho, pozdějšího papeže Pia II. Ten také udělil nově založené, již městské univerzitě, v roce 1460 privilegia. O její vznik se přičinila řada předních měšťanů, toužících obnovit rozkvět a slávu města koncilních časů. Univerzita měla od počátku všechny čtyři fakulty, o její humanistické orientaci platí to, co bylo již řečeno o instituci předchozí. Tyto vlivy ale nijak výrazně neomezovaly scholastický charakter výuky. Ústav zůstal až do doby vypuknutí reformace baštou středověké tradice. Zjev v Evropě ojedinělý představovala artistická fakulta, kde byla již od počátku zřízena katedra poetiky a

Felinovo v přehledu zapsaných českých studentů neuvádí.

240 KAŠPAR, *Obraz Jednoty českobratrské*, s. 220. Část listu, kde Bär chválí vlastnosti bratrských studentů, cituje podle Kašparova vydání ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 58. Ten také upozornil na to, že Lasitského zpráva je nepřesná. Neuvádí totiž datum Bärova listu. Vyjdeme-li z data Blahoslavovy imatrikulace, musel by se pak vrátit do Čech až v r. 1551. V té době již nebyl rektorem Bär, ale Bonifacius Amerbach a v Basileji prokazatelně nebyl již ani Blahoslav. V prosinci 1550 dopisuje v Přerově spis *O zraku*. TAMTÉŽ. Z kontextu Lasitského zprávy však přímo nevyplývá, že se údaj o dvou letech studia musí nutně vztahovat i na Blahoslava. Vyšetření otázky délky Blahoslavova pobytu v Basileji již překračuje rámec této práce. Červenka navrhuje její rozřešení nahlédnutím do univerzitního archivu, kde je uložena kopie basilejské odpovědi Sperátovi. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 61, pozn. 68.

241 JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 44.

242 ODOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 39 mluví o dobrých „dvou měsících pohody“.

243 V následující části, věnované městu a univerzitě Basileji, jsme čerpali ze studií ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 50–63, GUGGISBERG, Hans R.: *Das reformierte Basel als geistiger Brennpunkt Europas im 16. Jahrhundert*, in: *Ecclesia semper reformanda. Vorträge zum Basler Reformationsjubiläum 1529–1979*, Hrsg. von Hans R. Guggisberg u. Peter Rotach, Basel 1980, s. 50–75 a GUGGISBERG, Hans R.: *Sebastian Castellio 1515–1563. Humanist und Verteidiger der religiösen Toleranz im konfessionellen Zeitalter*, Göttingen 1997.

rétoriky. Nové a silnější vlivy humanismu v prvních desetiletích 16. století, tuto dobu označujeme jako první periodu rozkvětu města, přispěly k postupné proměně charakteru výuky. Plodný vztah s univerzitou navázala řada humanistických kroužků, formujících se především kolem významnějších tiskařských podniků. Basilejský knihtisk zažíval v tomto období nebývalý rozkvět. Již v době přístupu městského státu ke svazku Spříseženectva v roce 1501 zde pracovalo na 70 podniků. Nejvýznamnější vedli Johann Froben, navazující na činnost oficíny Johanna Amerbacha, Andreas Cratander a Johann Petri. Zaměřovali se na edice antické literatury širokého tématického rozsahu a literární produkci předních postav zaalpského humanismu, především Erasma Rotterdamského. S jejich dílnami úzce spolupracovala řada humanistů „na volné noze“, vytvářejících intelektuálně úzce profilované zájmové společnosti. Zvlášť významnou roli sehrála tzv. „Sodalitas Basiliensis“ pod patronátem zmíněného Frobena, do níž našel v roce 1524 cestu i český humanista Sigmund Gelenius, který se po Frobenově smrti stává organizátorem této společnosti. K jeho postavě se ještě vrátíme. Univerzita, participující na kulturním rozkvětu, se také honosila řadou známých jmen. Na teologické fakultě působil vynikající znalec řečtiny a hebrejštiny, profesor exegeze Písma Johannes Oekolampad, na právnické fakultě rozhodný humanista a vydavatel antické literatury, jemuž byl cizí každý extremismus, Bonifacius Amerbach a na lékařské Oswald Bär, poslední rektor univerzity před jejím dočasným uzavřením.²⁴⁴

Výrazný zlom v životě města i univerzity představoval rok 1529. Již delší dobu probíhající reformační kvas přerostl 9. a 10. února v násilné plundrování basilejských chrámů a nepokoje skončily až nařízením o úplné reformaci města prvního dubna téhož roku. Město bylo rozděleno na čtyři sbory, deklarována jednota víry a zavedena přísná disciplína, silně poznamenávající první léta procesu. Basilej v době vzrušených událostí opouští většina profesorů, studentů i řada humanistů, včetně Erasma, který se společně s jinými uchyluje do bádanského Freiburgu. Univerzita je 1. června městskou radou uzavřena a rektor Bär odevzdává na radnici její pečeť, insignie, protokoly, matriky a pokladnu. Doba interregna naštěstí netrvá dlouho. Brzy jsou vydány nové statuty univerzity, výrazně ovlivněné humanistickým programem a rektor, kterým je zvolen opět Oswald Bär, může 1. listopadu 1532 slavnostně zahájit její provoz. Po několika letech se do města vrací také Erasmus, ale to je již doba výrazného vzrůstu náboženské tolerance, kdy se Basilej stává jedním z duchovních

244 ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 50–55. GUGGISBERG, *Sebastian Castellio*, s. 39nn.

ohnisek Evropy.²⁴⁵ Do města začínají následkem obnovení papežské inkvizice a pronásledování nekatolíků proudit náboženští uprchlíci z různých částí Evropy, zejména z Itálie, Francie a habsburských zemí a náboženští nonkonformisté zde zažívají, pokud jsou ochotni se zdržet veřejné kritiky městské církve a vrchnosti, léta pokoje. Všechny tyto faktory mají vliv na další hospodářský a kulturní rozkvět města. Již před polovinou století do Basileje proudí učenci z různých míst Evropy, druhou periodu konjunktury zaznamenává zvláště knihtisk. Tiskař Johann Oporin vydává reformační literaturu, včetně děl radikální opozice, korekturní práce mu provádí Sebastian Castellio.²⁴⁶ Městská rada krom příležitostných cenzurních zásahů nevyvíjí žádný tlak, který by tiskařům znemožňoval činnost. Krystalizuje nová intelektuální atmosféra a vytváří se nové humanistické zájmové skupiny. Univerzita postupně získává mezinárodní charakter, obdobný předreformačnímu času. Stává se místem akademického setkávání, shromaždištěm učenců, místem setkávání národů a výměnou idejí. Příkladná je i její sociální péče. Příspěvky na cesty za vzděláním podporuje neznámé a sociálně slabé putující scholáry.²⁴⁷

V době, kdy do Basileje přichází Jan Blahoslav, oplývá univerzita řadou osobností, které mohou vrchovatě naplnit touhu bratrského studenta po humanistickém vzdělání.²⁴⁸ Na artistické fakultě přednáší od r. 1548 rétoriku místní rodák Heinrich Pantlin-Pantaleon († 3.3.1595), předcházející čtyři léta profesor latiny. V roce 1556 vydal v Basileji latinsko-německý překlad Nového zákona.²⁴⁹ Na druhém stupni je profesorem rétoriky vydavatel antických klasiků a italský běženeček pro víru Celio Secondo Curione († 1569), jedna z klíčových postav Geleniova okruhu,²⁵⁰ hebrejštinu přednáší Sebastian Münster († 26.5.1552),

245 ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 55–56. GUGGISBERG, *Das reformierte Basel*, s. 52–53. Guggisberg mluví záměrně o ohnisku, které impulsy nejen přijímá, ale současně dále zprostředkovává. TÝŽ s. 50.

246 O něm více na příslušném místě kapitoly 3.2.

247 GUGGISBERG, *Das reformierte Basel*, s. 53–67.

248 V následující části vycházíme ze syntetické studie BONJOUR, Edgar: *Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1460–1960*, Basel 1960. Ve stejné době se v Basileji objevuje také Pietro Paolo Vergerio, dříve biskup capodistrijský, nyní již náboženský uprchlík z Itálie a později rádce württemberského vévody a reformátor Polska a Slovinska, stojící v přátelském vztahu k Jednotě bratrské. K 1. srpnu 1557 je datována jeho předmluva k bratrské konfesi. ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 39. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 61, pozn. 64.

249 NOVVM | TESTAMENTVM | LATINO GERMANICVM, IN | usus studiosorum, nunc primum ordi/natum & editum. Das gantz Neüw Testame(n)t | Latin vnnd Teütsch neüwlich zû | güttem den studierenden geordnet/ | vnd außgangen. | Gedruckt zû Basel bey Niclaus | Brylinger / im jar 1556. Basel (Nicolas Brylinger) 1556. VD 16 B 4312. Praha: NK (26 J 44). Jazykový purista Pantaleon, který odsuzoval pronikání vlivů latiny do německé řeči, v něm projevil mimořádné stylistické nadání. K jeho osobě srv. BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 162–164. Červenkův údaj o jeho profesuře teologie v l. 1545–1551 je nesprávný. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 56.

250 BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 158–159.

který zde vytváří jedno z předních center evropské hebraistiky.²⁵¹ V letech 1534–1535 vychází v Basileji jeho hebrejsko-latinská bible.²⁵² Na teologické fakultě přednáší Starý zákon Martin Borrhaus-Cellarius († 11.10.1564), autor řady filologických prací a bývalý profesor rétoriky na *artistiche*.²⁵³ Konečně profesorem pro Nový zákon zde byl Oswald Myconius († 14.10.1552), kdysi blízký spolupracovník Zwingliho, autor jeho prvního životopisu a spoluautor první helvetské konfese.²⁵⁴

Můžeme soudit, že Blahoslava v Basileji opět zajímaly především lingvistické otázky, což se ovšem nijak nevyklučovalo ani s teologickými obory, jak je zřejmé z výše uvedeného přehledu profesorů teologie a jejich předchozí profesní orientace.²⁵⁵ Samotná univerzita a její přednášky nebyly patrně pro Blahoslava takovým přínosem jako pobyt u humanisty Sigmunda Gelenia a kontakty s jeho kruhem.²⁵⁶ Tomáš Jordán sděluje, že student u něj v Basileji bydlel²⁵⁷ a dokonce sám Blahoslav učinil zmínku o přijetí v jeho domě: „Basileae quoque apud doctissimum et singulari pietate praeditum virum, historicum admirandum, Sigismundum Gelenium, per semestre sum commoratus (...)“²⁵⁸ Postava blízkého spolupracovníka a dědice Frobenova zaslouží bližší pozornosti.²⁵⁹ Syn známého českého humanisty Řehoře Hrubého z Jelení se po studiích na italských univerzitách ucházel o místo učitele řečtiny na pražské artistické fakultě, avšak nebyl přijat. Pobýval delší dobu ve Vitemberku, kde vstoupil v přátelství s Melanchthonem a Camerariem, načež se v roce 1523 odebral do Basileje. Seznámil se s Erasmem a pracoval jako korektor Frobenovy tiskárny. Nejprve pod dohledem Erasma a později samostatně vydával díla klasické řecké a římské i starokřesťanské literatury, některé přeložil z řečtiny do latiny. Již za dvě léta obdržel od

251 BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 156–157. Červenka komolí jeho jméno na „Münzer“. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 56.

252 HEBRAICA BIBLIA | LATINA PLANEQVE NOVA SEBAST. MVNSTERI | tralatione, post omneis omnium hactenus ubiuus gentium aeditiones euulgata, | & quoad fieri potuit, hebraicae ueritati conformata: adiectis insuper | e Rabinorum co(m)mentarijs annotationibus haud poeni=tendis, pulchre & uoces ambiguas, & obscu=rora quae(que) elucidantibus. Basel (Johann Bebel) 1534–1535. VD16 B 2881.

253 BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 210–211. BAUTZ I.707–708.

254 BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 209–210. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 56–57.

255 Důkazy pro to, že Blahoslav se chtěl v Basileji věnovat hlubšímu studiu teologie, jak předpokládá Červenka, nemáme. ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 58. Sám na s. 59 soudí, že jej zde nejspíše nejvíce zaujala výuka rétoriky C. S. Curione.

256 Vedle řady zmíněných osob, profesně spjatých s univerzitou, patřil k tomuto kruhu i Sebastian Castellio, jmenovaný roku 1553 profesorem řečtiny na *artistiche*. Vrátime se k němu v kap. 3.2.

257 VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 7.

258 AUF 8, f. 169a. Cituje CHUDOBA, *Jak přibývalo vědomostí*, s. 10, pozn. 4 a ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 41, pozn. 11.

259 Vycházíme ze studie TRUHLÁŘ, Josef: *Sigismundus Gelenius, jeho život a působení vědecké*, in: ČČM 60 (1886), s. 27–47 a 210–224 a populárně laděného pojednání BARTOŠ, František M.: *Památce křesťanského humanisty S. Gelenia*, in: KR 21 (1954), s. 297–300.

městské rady norimberské prostřednictvím Melanchthona nabídku učitelského místa na nově zřizovaném humanistickém gymnáziu, ale zdvořile ji odmítl.²⁶⁰ Společně s Václavem Mitmánkem byl v roce 1533–1534 zapsán na basilejské univerzitě.²⁶¹ V roce 1540 jej rektor a staroměstská rada vybídli, aby se ujal profesury řecké literatury na pražské univerzitě, Gelenius opět odmítl a zůstal až do své smrti při své editorské práci v Basileji. Kromě Melanchthona udržoval styky s Matějem Aurogallem, Beatem Rhenanem a řadou jiných humanistů.²⁶² Zemřel v květnu 1554, krásné svědectví o jeho povaze vydal C. S. Curio.²⁶³ Zanechal po sobě dceru a tři syny: Erasma,²⁶⁴ Šimona Petra²⁶⁵ a Pavla.²⁶⁶

Blahoslav se, jak výše uvedeno, o pobytu u Gelenia zmiňuje. Činí tak i v *Gramatice*, když vzpomíná na píseň, podobnou na Moravu přinesené *Dunaju, Dunaju*, kterou „slychal v Bazilii u Gelenia od Charvátů“.²⁶⁷ O Blahoslavovi mluví i sám Gelenius, když píše 9. března 1550 Melanchthonovi: „Sunt hic duo Bohemi ex tuis quondam auditoribus, quos Speratus commendavit huic academiae; nam Regiomonte profugerunt ob pestis saevitiam.“²⁶⁸ Žádá Melanchthona, aby do Prus při dobré příležitosti zaslal jejich list, který přikládá. Můžeme předpokládat, že dobré vztahy přetrvaly mezi oběma muži i do budoucna. Gelenius byl Blahoslavovi nejen dalším prostředkovatelem Melanchthonova humanismu reformačního, ale i humanismu Erasмова. Byl bezpochyby i klíčovou postavou jeho basilejského pobytu. U něj se Blahoslav mohl více než kdekoliv jinde obeznámit s edičními a tiskařskými pracemi, které později stály v popředí jeho zájmu, ale také s řadou předních postav basilejské intelektuální „horní vrstvy“. Pravděpodobně u Gelenia došlo k seznámení s Oswaldem Bārem, nechceme-li

260 Celé jednání popisuje KUNSTMANN, Heinrich: *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln-Graz 1963, s. 2–3 i TRUHLÁŘ, *Sigismund Gelenius*, s. 37–38.

261 NOVÁČEK, V. J.: *Několik nových zpráv o Zikmundovi Hrubém z Jelení a rodině jeho*, in: ČČM 70 (1896), s. 473.

262 Geleniův přátelský vztah k Melanchthonovi reflektuje ŘÍČAN, *Melanchthon und die böhmischen Länder*, s. 240.

263 Otiskuje TRUHLÁŘ, *Sigismund Gelenius*, s. 222–223.

264 V roce 1539 byl Erasmus jako student artistiky přijat za stipendistu, zemřel na podzim 1541. NOVÁČEK, *Několik nových zpráv*, s. 474–475.

265 V letech 1544–1548 je Šimon Petr doložen jako student na artistice. Pravděpodobně hned po studiích se odebral na Moravu, kde pobýval u příbuzných a to i v době smrti svého otce. V r. 1575 pobýval v Horních Dunajovicích, odkud píše Amerbachovi, doporučuje mu na studia syna svého pána, ochránce Jednoty bratrské. NOVÁČEK, *Několik nových zpráv*, s. 475.

266 V roce 1553 studoval v Basileji a o pět let později žádal B. Amerbacha o povolení vystěhovat se do Prahy nebo do Vídně, kde mu měl bratr opatřit místo. Nakonec zůstal a oženil se v Basileji. NOVÁČEK, *Několik nových zpráv*, s. 473–474.

267 *Gramatika*, f. 352b. Píseň *Dunaju, Dunaju* je zaznamenána na ff. 352a–352b. Na f. 352b zmiňuje i Geleniův *Lexicon symphonon*, pokus o seznámení zvukově podobných slov čtyř jazyků.

268 List otiskuje TRUHLÁŘ, *Sigismund Gelenius*, s. 224, eviduje jej i ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 39.

předpokládat, že Blahoslav navštěvoval několik týdnů jeho přednášky na lékařské fakultě.²⁶⁹ Gelenius a jeho filologický zájem v Blahoslavovi utvrdili jeho dosavadní filologickou orientaci.

Po uvedeném přehledu a charakteristice míst, kam Blahoslav v letech 1543–1550 zavítal během svých studií, můžeme nyní vyvodit některé obecnější závěry. Nejprve je třeba odmítnout na jedné straně ojedinělé pokusy význam těchto studií naprosto marginalizovat,²⁷⁰ na straně druhé poněkud četnější snahy přičítat jim víc, než mohly ve skutečnosti nabídnout.²⁷¹ S jistotou můžeme konstatovat, že Blahoslav zůstal v celém období své akademické peregrinace odkázán pouze na základní stupeň univerzitního vzdělání, na přípravnou artistiku a nepřekročil směrem vyšším, tedy ke studiu práv, medicíny nebo teologie, její hranice.²⁷² Ba dokonce nevíme nic o tom, že by dosáhl i nižšího, bakalářského gradu a ani to nelze předpokládat. Můžeme pouze spekulovat, zda by se mu to podařilo v Basileji a zda vůbec o takovou metu usiloval on a jaký zájem na řádném ukončení alespoň části univerzitního studia měli bratrští starší, kteří jej na studia vysílali.²⁷³ Centrum Blahoslavova zájmu leželo zcela v souladu s jeho „dosaženým“ vzděláním v oblasti lingvistické a jako takové ani nutně nevyžadovalo vyšší cíl v podobě absolvování studia teologického. V tomto směru zůstal jeho zájem poměrně omezený a on sám si toho byl vědom, když v závěrečné *Gramatice* přiznává, že hlubší práce v oblasti teologické byla nad jeho síly a ne vždy i po chuti a rád ji přenechával zdatnějšímu v tomto oboru, „magis, magis eruditio“ Matěji Červenkovvi.²⁷⁴

Přesto nelze o úrovni jím nabytého vzdělání pochybovat. Když se v roce 1568 optal moravský hejtman a pán Ivančic Pertold z Lipého při vzájemné rozmluvě doktora Jana

269 ČERVENKA, *Basilejský humanismus*, s. 59.

270 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 118: Tvrzením „všude pobyl jen na krátko“ chtěl Konopásek podpořit svůj vývod, že Blahoslavovi se nedostávalo času na studium jazyků, zvláště řečtiny.

271 Namátkou JAKUBEC, *Dějiny literatury*, s. 687: „Všestranně vzdělaný biskup bratrský si dokonale osvojil výzkumy humanistického kritického bádání biblického.“

272 Nepočítáme-li se zájmem o některé předměty studijního penza teologické fakulty. Ty mohl realizovat pouze příležitostnou návštěvou přednášek, k nimž bez absolvování stupně nižšího neměl mít pravidelný přístup. Pro možnost určitějšího vztahu ke zbývajícím dvěma oborům nenacházíme žádné opory v jeho pozdějším díle. Ke způsobu studia na artistické fakultě, kde byl student volbou předmětů zcela podřízen svému mentorovi a studijním řádům, srv. BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 151–153.

273 Bonjour uvádí, že udělení bakalářského gradu dosáhla v Basileji asi čtvrtina imatrikulovaných, třetina z nich potom gradu magisterského a pokládá to za dobrý výsledek. BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 156. Z toho je zřejmé, že ukončení studia dosažením určitého titulu nelze v této době považovat za standard.

274 *Gramatika*, f. 362b. O Červenkovvi se Blahoslav s velkým uznáním vyjadřuje i ve spise *Vady kazatelův* (s. 54, 59, 75), když chválí jeho kázání.

Cratona: „Co Vy pak o Jánovi Blahoslavovi držíte, jest-li on muž učený?“ Dostal odpověď: „Nedržim, abyšte v Čechách, v Moravě nadeň učenějšího měli.“²⁷⁵ Tím jen vyjádřil obecně rozšířené mínění té vrstvy moravské společnosti, ke které Jan Blahoslav patřil. Převážná část jeho díla svědčí o rutinní zběhlosti v užívání latinského jazyka. Jím komunikoval v době svých studií, se svými přátely a souputníky z evropského reformačního tábora, do latiny plynně přecházel v řadě svých spisů.²⁷⁶ Vyslechněme jeho vlastní, tedy zároveň poněkud subjektivní líčení návštěvy u Albrechta Černoorského z Boskovic a na Bučovicích vykonané před adventem roku 1566. Podnět k ní dal sám Albrecht, který „se latinou velmi honosil“ a pohrdal bratrským knězem Václavem Bílým, jehož nepovažoval z důvodu jeho slabé znalosti latiny za rovnocenného partnera pro diskusi. Václav Bílý mu proto jednou na Bučovice přivedl Blahoslava – a poslyšme nyní jeho slova: „I tu sme spolu se pánem a paní obědvali a mezi tím promlouvali o ty i ony věci, až potom pan koliks slov latině ke mně promluví, a já pánu odpověděl obšírně, což náleželo. Potom pak pán již s tou svou latinou umkl a všecko česky mluvil, já někdy latině, někdy česky odpovídal tak, že sme se tu přátelsky o všecko snesli.“²⁷⁷ Znalost latiny byla, jak již výše uvedeno, naprosto nezbytná ke studiu na univerzitě. Podle studijního řádu basilejské artistiky mohl být na ni student připuštěn pouze po absolvování přípravné školy²⁷⁸ a pokud slovem i písmem ovládal latinu i řečtinu a měl základní znalosti rétoriky a dialektiky.²⁷⁹ Podobné podmínky platily ve Vitemberku. Podle některých badatelů vykazovala Blahoslavova latina nedostatky ve stylistice, proto prý nechal přeložit bratrskou konfesi do tohoto jazyka za výrazné pomoci Esroma Rüdingerera a připravovanu historii Jednoty Jáchymem Camerariem.²⁸⁰ Spíše se ale zdá, že vlastním záměrem bylo zapojit významné postavy evropské reformace do obrany Jednoty a získat jí tím větší respekt v rámci celé reformace. Je zcela jisté, že Blahoslav se snažil jakékoliv případné nedostatky klasických jazyků překonat usilovným samostudiem. Je dobře obeznámen s dobovými základními učebnicemi i náročnějším studii, pojednávající speciální problémy latinského jazyka. Učebnici gramatiky od Filipa Melanchthona zvládl jistě již před započítím goldberského pobytu,²⁸¹ v *Gramatice* potvrzuje znalost lingvistických

275 AUF 10, f. 359b; Cituje DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 42.

276 Více než výmluvným příkladem je jeho *Gramatika*.

277 AUF 9, ff. 107a. Otiskl KRATOCHVÍL, Augustin: *Poměr pánův Albrechta a Jana Černoorského z Boskovic na Bučovicích k Jednotě bratrské*, in: AMM 6 (1906), s. 313–315, cit. text na s. 314.

278 V Blahoslavově případě sehrálo úlohu tzv. pedagogia gymnázium v Goldbergu.

279 BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 151–152.

280 URBÁNEK, Rudolf: *K Blahoslavově „Filipice proti misomusům“*, in: Sborník Blahoslavův, s. 176.

281 JANÁČEK, *Jan Blahoslav*, s. 23. Řada Melanchthonových jazykových prací (*Elementa Rhetorices*,

studií italského filozofa a filologa Lorenzo Vally,²⁸² anglického humanisty Thomase Linacra,²⁸³ a švýcarského polyhistora Conrada von Gesnera.²⁸⁴

Pro řečtinu platí podobné, co bylo v souvislosti s univerzitní výukou řečeno o latině. I když zároveň je nutno konstatovat, že zde nemáme k dispozici dostatek materiálů, abychom si mohli o Blahoslavových znalostech tohoto jazyka učinit jasnější obraz.²⁸⁵ Je třeba také přihlédnout k dobové úrovni oboru. Klasické filologii tehdy nebyl dostatečně znám například přesný význam slovesných tvarů, zejména vidů.²⁸⁶ Ne všichni, kdo se otázkou Blahoslavových znalostí řečtiny zabývali, brali na tento fakt ohled. Můžeme nicméně těžko zpochybnit, že Blahoslav byl s poznáním řečtiny tak daleko, že si byl dobře vědom jejich předností i nedostatků ve vztahu k mateřskému jazyku i latině: „A tu opět snadně se spatřiti může, že in participiis eorumque varietate²⁸⁷ mnohem jest bohatší jazyk český nežli latinský, a toho nemalo má spolu s řeckým jazykem. A kdybych řekl, že někdy v některém slovu česká řeč více může nežli i řecká, nevím, bych zle pověděl.“²⁸⁸ *Gramatika* je dobrým dokladem

Dialectica, Erotemata Dialecticae, Grammatica, Grammatica Graeca) se objevuje v seznamu ivančické knihovny, odvezené po Bílé hoře do exilu. Srv. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Bratrská knihovna kralická*, in: *Slavia* 39 (1970), s. 600, 605. Této knihovny si více povšimneme v oddíle věnovaném Blahoslavovým předlohám.

282 Valla je autorem jedné z nejpopulárnějších knih o latinské stylistice *De elegantissimae linguae latinae libri VI*, vytištěné poprvé již v roce 1471. Blahoslav ji zmiňuje v *Gramatice* na f. 57a.

283 Na f. 52b *Gramatiky* odkazuje na jeho dílo *De emendata structura latini sermonis libri VI*, vydané poprvé v roce 1524, které se zabývá syntaxí. Nacházíme jej i v ivančické knihovně. BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 600 a 605. Na jiném místě zmiňuje Linacrovu *Gramatiku* (f. 235a); není jisté, zda-li jde o předcházející spis, nebo o jiné Linacrovu dílo *Rudimenta grammatices* z r. 1523.

284 Podle editorů *Gramatiky* odkazuje Blahoslav na f. 163a svého díla na Gesnerův rozsáhlý spis *Bibliotheca universalis seu catalogus omnium scriptorum locupletissimus in tribus linguis, Graeca, Latina et Hebraica exstantium*, vydaný v letech 1545–1549 v Žürichu (*Gramatika*, s. 166, pozn. 9). Je ale také dobře možné, že má na mysli některý z jím vydaných řecko-latinských slovníků. Srv. např. LEXICON | GRAECOLATINVM | DENVO IMPRESSVM, PER VTRI=|usq(uae) linguae doctos & industrios uiros | primum utiliter collectum, deinde nuper | per Co(n)radum Gesnerum; & Arnoldum | Arleniu(m), pari eruditione & diligentia phil|osophos, plurimis locis emendatu(m), (...) | BASILEAE | M. D. XLVIII. Basel (Hieronymus Curio) 1548. VD16 G 1752. Praha: NK (8 A 49).

285 Ze závěrů filologa Konopáska, o nichž byla řeč na příslušném místě, z důvodů, jež byly při hodnocení jeho práce zformulovány, vycházet nelze.

286 To lze potvrdit z konkrétního příkladu *Gramatiky*. Na f. 254a pojednává Blahoslav záměnu časů u participií. O slovesném tvaru γινῶνς (Mt 22,18) čteme toto: „Proprie ex graeco [náležitě z řečtiny] měl by říci znáv, γινῶνς, ale nepěkně, inusitate [neobvykle]. Díš-li ‘poznáv’, hůře bude; nebo to slovo ‘znaje’ comprehendit actionem manentem, ale ‘poznáv’ praeteritam, ac nonnihil derogari videbitur providentiae Domini [označuje trvalou činnost, ale ‘poznáv’ minulou, a vznikne dojem, jako by se nějak omezovala prozřetelnost Páně]. Přestože zde ustoupilo správné použití přechodníku dokonavého vidu teologickému ohledu, je jisté, že Blahoslav jej nepovažoval za gramaticky správnější.

287 co se týče participií a jejich různých forem

288 *Gramatika*, f. 145a. Možností českého jazyka si byl vědom i Viktorin Kornel ze Všehrd, když v *Knihách svatého Jana Zlatoústého o napravení padlého*, vydaných v roce 1501, praví: „Hojnosť a bohatstvie jeho z toho mōž poznáno býti, že což koli řecky, což koli latině (o němčině nic nynie nepravím) mōž povědieno býti, to též i česky. A nenie těch knih žádných řeckých ani latinských (leč bych se já, milostí jazyka svého pojat jsa, mýlil), aby v český obráceny býti nemohly. Co se pak hladkostí jeho dotýče, neviem, by tak

Blahoslavovy obeznámenosti s řečtinou, na řadě míst se zabývá specifickými problémy tohoto jazyka. Na f. 73b připomíná používání duálu, na f. 95b vysvětluje různý význam spojky ὅτι, na f. 124a zmiňuje význam dvou a více záporných částic, na f. 135b pojednává o spojce καὶ a adverbium τότε, na f. 142b o postpositivu μέν δέ, na f. 147b o spojce γάρ, na f. 157b o výslovnosti Ἰησοῦς (toto místo dokládá, že Blahoslav znal zřejmě pouze i-ovou výslovnost η, přestože mezi humanisty byla díky Erasmovi známa původní e-ová), na f. 163a, 166a a 170a, přináší doklady o znalosti klasické slovní zásoby, převážně z oblasti gramatické, na ff. 182a–185b podává obsírnější výklad několika frekventovaných substantiv (na f. 185ab πληροφορία, παρηρησία, ἀποκαρδοκία), k těmž se vztahuje i delší oddíl „Řecká slova s českými. Příkladové ukazující, kde se slova neb phrases jazyku řeckého s českou výslovností srovnávají.“ na ff. 192b–198b, uvedený káravou poznámkou: „Čehož když se nedopatříli vykladači Nového zákona v řeč českou, vlastnosti latiny šetřivše, řecké řeči vlastnosti na mnohých místech chybili.“²⁸⁹ Zde nalézáme překlad velké řady vybraných řeckých slov a frází, totéž i na ff. 200b, 203b, 205b–207a, 208ab, 210a–212a. Přestože i tento výčet by mohl teprve po příslušném filologickém průzkumu doložit, nakolik Blahoslavovy znalosti řečtiny odpovídají dobové úrovni, je více než zřejmé, že nezůstal u základních znalostí jazyka.

Ještě méně informací máme k dispozici, chceme-li získat alespoň přibližnou představu o jeho znalostech jazyka hebrejského, který byl také součástí učebního plánu artistické fakulty. Ze sdělení Esroma Rüdingerera víme, že Blahoslav nemínil zůstat u překladu Zákona nového, ale pomýšlel i na překlad Starého.²⁹⁰ Určité náznaky znalostí hebrejštiny nacházíme na několika místech *Gramatiky*.²⁹¹ J. M. Heller konstatuje, že Blahoslav si byl přinejmenším vědom hebrejského původu některých syntaktických konstrukcí,²⁹² ale úvahy podobného typu již příliš nesouvisí s tématem naší práce.

výmluvně, tak ozdobně, tak lahodně všecko jazykem českým povědiono býti nemohlo jako řeckým nebo latinským.“ JIREČEK, Hermenegild (ed.): *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*, Praha 1874, s. 537–538. Blahoslav na f. 162b *Gramatiky* dosvědčuje, že Všehrdovo hodnocení češtiny dobře zná.

289 Obě části textu na f. 192b *Gramatiky*.

290 K tomuto sdělení se blíže vrátíme v kapitole 2.3.

291 *Gramatika*, f. 96b, 151b, 183a, 190b.

292 HELLER, *Blahoslavův překlad*, s. 84–86.

2.2. Dobové překladatelské teorie a biblický humanismus Jana Blahoslava

Poté, ce jsme se v předcházející části věnovali Blahoslavovu vzdělání a zkoumali jeho jazykové schopnosti, přejdeme nyní ke vzniku jeho překladu, tedy nejprve k aplikované teorii a jeho metodě. Nelze je pojednat bez ohledu na bohatou českou překladatelskou tradici, zvláště na období od prvních pokusů národních humanistů rozšířit domácí produkci o klasická díla světové literatury a zpřístupnit je širším vrstvám, postrádajícím potřebnou jazykovou výbavu, až k pokročilým specializovaným snahám zejména Melantrichova okruhu obohatit českou literaturu o zahraniční práce jednotlivých vědních oborů. V tomto kontextu budeme sledovat teorii překladu, to jest formulaci norem i uplatňovanou metodu jako soubor realizovaných uměleckých prostředků.²⁹³ Ty se pokusíme přiblížit prostřednictvím příslušných textových ukázek pramenů, kde jsou, zvláště v předmluvách překladů, tyto normy často formulovány a současně nalézt jejich ohlas v Blahoslavově teoretickém díle o českém jazyce, v jeho *Gramatice*.

Překladatelské teorie doby 16. století částečně vycházejí ze zvyklostí a norem období předcházejících. Ve středověku sledujeme v podstatě dvojí translátologický přístup. Literatura kanonická, jejíž text byl pokládán za závazný, je tlumočena s větší či menší doslovností. Tímto způsobem se překládají liturgické a zvláště biblické texty, podle nejstarších dokladů nejčastěji izolovaně slovo za slovem včetně zachování slovosledu předlohy. Překladatel nesleduje myšlenku jako celek, nýbrž jednotlivá slova a to často bez ohledu na odlišnou strukturu češtiny. U běžné literatury se naopak překládá velmi volně. Hlavním zřetelem je zde obsah díla, který je běžně v rámci převodu měněn podle potřeb cílové skupiny. Uplatňuje se zkracování nebo naopak rozvíjení motivů detaily, v menší míře i kompoziční přestavba. To má vést především k aktualizaci samotné myšlenky předlohy. Zmíněné rysy středověkého přístupu k liturgickým textům nesou ještě překlady husitské, metodicky odlišné od reformačních. V době počátků raného novověku v souvislosti s humanistickou přestavbou řady disciplín a prudce se rozvíjejícím filologickým studiem vzniká řada překladatelských pomůcek (gramatiky, slovníky, kritická vydání děl) a po stránce metodické sledujeme důslednou recepci antické teorie překladu. K Horácově výroku „Nec verbo verbum curabis

293 K vymezení pojmů srv. LEVÝ, Jiří: *České teorie překladu*, Praha 1957, z jehož obsáhlé studie v této části pojednání vycházíme především.

reddere fidus / Interpres, nec desilies imitator in artum“,²⁹⁴ známém již ve středověku, přistupují i slova Ciceronova, jimiž nabádá vycházet z hodnoty slova a vyvarovat se jejich mechanického překladu: „Slova není potřeba odpočítávat, ale odvažovat“.²⁹⁵ Cicero přitom požaduje zachovávat prostředky rétorického stylu a zároveň základní slohové principy textů, které převádí. Završením antických překladatelských teorií bylo dílo sv. Jeronýma. V epistoletě *Ad Pammachium*, hojně čtené po celý pozdní středověk, podává první soustavnější teoretickou úvahu o překladu, ve které shrnuje dosavadní přístupy. O jeho zásadu „non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu“,²⁹⁶ nepřekládat slovo slovem, ale význam významem, dále rozvíjející starší translatické tradici, se opírala překladatelská teorie i našich národních humanistů.²⁹⁷

Viktorin Kornel ze Všehrd v předmluvě k překladu knih Jana Zlatoústého *O napravení padlého*, datované 12. března 1495, formuluje tuto zásadu takto:

„Ktož z jednoho jazyka v jiný vykládají, druzí slovo z slova, jiní rozum z rozumu vykládají. Já pak v tomto vyložení obého jsem následoval, více však rozum z rozumu vykládaje než slovo z slova. Neb žádný, ktož co vykládá, k tomu zavázán není, aby slovo z slova vykládal; než když tentýž rozum jiným jazykem rozumně a věrně vyloží, dosti jest tomu učinil. Horacius a Jeronymus to svědčí.“²⁹⁸

Podobně a sdůrazem na obhájení postupu se vyjadřuje Jan Češka, překladatel Petrarkova filozoficko-morálního spisu *De remediis utriusque fortunae*:

„Knihy tyto (...) jsú (...) z knih latinských v řeč českú, pokudž najpříjemnějie do toho jazyku mohly přeloženy býti. Někde slovo od slova, a někde rozum z slov zavřených a

294 HORATIUS Flaccus, Quintus: *De Arte poetica. O umění básnickém*, přel. Dana Svobodová, Praha 2002, s. 24–25. Spis je znám také pod názvem *Epistula ad Pisonem*. Podle uvedeného překladu zní verše v celkovém kontextu takto: „Autorské osvědčení ti spíše dá látka již po sté / a prvé ztvárněná (když překročíš kruh levných kliše, / když s otrockou doslovností nám nebudeš detaily nutit / a pokud tě nepolapí past velkého vzoru, z níž únik / je zpravidla komplikován již úctou k originálu).“

295 CICERO, Marcus Tullius: *De optimo genere oratorum*. Spis je dostupný na internetových stránkách [www:<http://www.thelatinlibrary.com/>](http://www.thelatinlibrary.com/). Uvedená část se nachází v oddíle 5.14. Cicero píše o svém překladu Demosthena a Aeschina. Český překlad: NOVÁK, Robert (ed.): *O nejlepšímu druhu řečníků*, Praha 1880, s. 118.

296 HILBERG, Isidor (ed.): *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, pars I., Wien-Leipzig 1910, s. 508.

297 LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 14–24. Jeroným se ovšem v otázce překladu různých textů vyjadřuje mnohem diferencovaněji. V případě sakrálních textů doporučuje překlad doslovný.

298 JIREČEK, Hermenegild (ed.): *M. Viktorina ze Všehrd O právních země české knihy devatery*, Praha 1874, s. 538.

nesnadných k vyložení v řeč českú vzat jest, však bez převrácení smyslu těmi slovy vyhlášeno. Neb mnoho toho nalézá se v písmiech mudrcuov pohanských, že nikoliž v táž slova rozum do cizie řeči nemož připadati. Než musí vykladač, rozum a smysl sbera, slova opustiti a toliko rozum přeložiti, jakož v pořádku těchto knih tak zachováno jest.²⁹⁹

I Řehoř Hrubý z Jelení v předmluvě překladu Erasmovy *Chvály bláznivosti* z roku 1512 užívá stejný překladatelský postup: „Já jistě daleko více v tom svém překládání zatruhuji a zapáchám jeho smysly nebo rozomy nežli slovy a jich složením vtipným, umělým, ozdobným.“³⁰⁰ Tato polemika zaměřená proti doslovnému překladu dávala teoretické ospravedlnění adaptacím, jejichž konkrétní podoba byla určována společenských posláním díla a stylistickou normou epochy.

Blahoslav byl, jak dokládají četná místa jeho *Gramatiky*, s uvedenými přístupy velmi dobře obeznámen, antickou teorií literatury zvládl výborně.³⁰¹ Důvěrně zná Horácův spis *De arte poetica*,³⁰² ze kterého čerpá pravidlo uměřenosti „in medio consistit virtus“ při uplatňování rozdílných přístupů k překladu samému,³⁰³ i zásadu vzít v úvahu dobový úzus, který rozhoduje o volbě vhodných výrazů v jednotlivých případech překladu.³⁰⁴ Četl díla Ciceronova³⁰⁵ i Jeronýmovy epištoly.³⁰⁶ Dobře zná i domácí překladatelskou tradici. Viktorina Kornela ze Všehrd a Řehoře Hrubého z Jelení považuje za „výborné Čechy“,³⁰⁷ výslovně zmiňuje Všehrdovu předmluvu k překladu knih *O napravení padlého*, je seznámen s jeho dílem,³⁰⁸ stejně jako s překlady Řehoře Hrubého.³⁰⁹ V závěrce první části *Gramatiky* Blahoslav

299 ČEŠKA, Jan: *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, vyd. Milada Nedvěďová, Praha 1982, s. 30–31. Podle Nedvěďové Český překlad vznikl kolem roku 1500. *TÁŽ*, s. 10.

300 PRAŽÁK, Emil: *Řehoř Hrubý z Jelení*, Praha 1964, s. 99.

301 VARCL, *Antika a česká kultura*, s. 252.

302 Horácovo jméno je v *Gramatice* nejcitovanějším z antických autorit. Blahoslav si oblíbil zejména jeho výrok „quandoque bonus dormitat Homerus – někdy podřimuje i dobrý Homér“, objevující se i v jiných jeho spisech. *Gramatika*, f. 5b. Blahoslav se řídí jeho jazykově-estetickými zásadami; k jejich docenění srv. HÝSEK, Miloslav: *Blahoslavovo místo v dějinách české literární kritiky*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 193.

303 *Gramatika*, f. 95a.

304 *Gramatika*, f. 105a: „Ač pravé jest, že obvyklá slova brána býti mají, jakýmž by také lidé rozuměti mohli, ano jakýmž již přivykli; jakož se dí, observandum esse quid approbet usus, quem penes arbitrium est et vis et norma loquendi [je třeba brát v úvahu, co doporučuje „úzus, jenž sám jen / o mluvě rozhodnout může, ten dává jí zákon a normu“], a však také při tom potřebí soudu zdravého. *Gramatika*, f. 105a.

305 *Gramatika*, f. 131a, 213b, 299b, 358b.

306 *Gramatika*, f. 305a.

307 *Gramatika*, f. 56b.

308 *Gramatika*, f. 60a, 277ab. Všehrda oceňuje přejnými slovy: „cožkoli vykládal do češtiny, hodí se čísti; čeština jest dobrá a i věci velmi užitečné“. *Gramatika*, f. 277b.

309 *Gramatika*, f. 14b, 277b aj.

patrně nejjasněji shrnuje svá východiska a obecné zásady, vycházející z konfrontace s dobovou teorií překladu a svědčící o dobré teoretické translatologické přípravě:

„Tomu pak, jenž chce vykládati z cizého jazyku do svého kterékoli věci, zvláště ea quae maioris sunt momenti; potřebí jest velmi pilně šetřiti, co jest tam toho jazyka slovy, z něhož vykládati máš, povědino, a jak. Potom opět s bedlivostí mnohou na to mysliti, jak by táž věc jazykem tvým, srozumitedlně, vlastně i ozdobně povědina ne suam gratiam amittere dum in manibus tuis tractatur, videri possit.³¹⁰ A to ještě tak, ut quadam tenus fieri potest, proxime ad textum accessisse videaris.³¹¹ Již pak buď že podobná bude phrasis v tvé řeči onéno, buď nepodobná. Nebt' toho ani ušetřeno býti může, ani šetřeno všudy býti má. (...) Jest pak obláštní umění (eruditio et praesentia interpretum)³¹² vykladačů, uměti jednu a touž věc, třebas i prostěji a ozdobněji (simplicius vel coloratius)³¹³ vypraviti neb vyložiti. Ale o tom by široko bylo psati.³¹⁴

Blahoslav navíc lingvistickou substituci, rozvinutou v humanistické překladatelské teorii jako důsledek zásady nepřekládat ad verbum, ale podle smyslu, rozšiřuje i na prostředky stylistické.³¹⁵ V návodu, jak překládat latinská přísloví, píše:

„Tedy aby ho nevykládal ad verbum, ale pomysli, mají-li Čechové jaké také přísloví, kteréhož by na tom místě užívali. Pakli nic, lépe jest, aby bez přísloví prostě pověděl a vlastně česky to, což latiníci per proverbium svým jazykem exprimunt. Jako příklad na těch slovích: *Dabo ad calendas graecas* (t. nikdy). My to přísloví latinské svým českým můžeme takto exprimere: *Dámť, až pes na lísku poleze*; sedláci říkají: *až se v krbě zhvězdí*.“³¹⁶

Humanistický překlad do národního jazyka v této době záměrně podporuje

310 aby se nemohlo zdát, že věc ztrácí ve tvých rukou svůj půvab

311 aby ses, pokud je to ještě možné, zjevně co nejvíce přiblížil k textu

312 vzdělání a pohotovost překladatelů

313 prostěji nebo barvitěji

314 *Gramatika*, ff. 218a–218b. Z textů je zřejmé, že Blahoslav při překladu násilně neaplikoval úzkoprsá lingvistická pravidla. Mnohdy se řídil subjektivně: intuitivně vlastní zkušeností, zaběhlostí, „zvykem“, přihlížel ke kontextu.

315 LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 43.

316 *Gramatika*, f. 286a.

rozhojňování jeho slovní zásoby a obohacování stylistických prostředků.³¹⁷ S tím souvisí i otázka rovnocennosti jazyků. Je čeština schopna vystihnout významové a literární kvality antické předlohy? Václav Písecký v dedikačním listu Řehořovi Hrubému z Jelení k překladu pseudoisokratovské *Řeči k Demonikovi*, vůbec prvnímu českému humanistickému překladu z řečtiny, přiznává, že překládal proto,

„abych zkusil, zdali český jazyk tak hojný jest, aby bez žebroty buďto německého šverkání, buďto latinského proměšování sám od sebe touž věc výmluviti mohl, kterouž by i Řekové vypsali. Seznamenal sem pak, že netoliko latinské pomoci nepotřebuje (o němčině mlčím, s kterouž nic nemám činiti), ale poněkud ji vyvýšiti muože, tak někde jest náchylnější k lahodnosti řecké a k lepotě nežli latinský, že při mnohých v mluvení ozdobách, při lepém slov skládání, kdež jazyk latinský řeckého a neb prostě nemuože, a neb s těžkostí a velmi nesnadně následuje: tu jazyk český, co by byl mu v rodu velmi blízký, touž lahodou a jednostajní téměř krátkostí všecko vysloviti muože.“³¹⁸

V této době dochází v souvislosti s hlubším zkoumáním možností a struktury jazyka ke dvěma zásadním poznatkům. Lexikální jednotka není sama pojmem, nýbrž pouze nositelem pojmového významu a pojem a slovo se nekryjí ve svém významovém rozsahu. Je formulována zásada o nesouměřitelnosti lexikálních jednotek dvou jazyků. Z této skutečnosti vyplývají nutné konsekvence při mezijazykové konfrontaci: významu některého cizího slova může odpovídat několik slov českých a naopak. Toho si je Blahoslav velmi dobře vědom:

„Nalezneš na řecké strance slova některá velmi summovní a široká; voces, varias

317 Viktorin Kornel ze Všehrd v předmluvě ke knihám *O napravení padlého* vyzývá své současníky: „Bychom se toliko snažili a jedni mimo druhé chvátali, abychom jej vyzdvíhali: tudiež by jazyk český, hojný, mnohý, vytřený a sebe světlejší vidien býti mohl i pulérovanejší“. JIREČEK, *O právích země české*, s. 538. Mikuláš Konáč z Hodiškova výslovně přiznává „většie pilnosť o ozdobnosť reči výborné české, nežli o vyloženie slova z každého slova“. TRUHLÁŘ, Josef: *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894, s. 147.

318 Praha: NK (XVII H 13), ff. 106b–107a. Otiskují LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 25–26 a ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Výbor z literatury české. Díl 2. Od počátku 15. až do konce 16. století*, Praha 1868, sl. 1155–1160, oba s drobnými odchylkami od rukopisu. Blahoslav Píseckého překlad znal. *Gramatika*, f. 3a. Zásadní studii, která zvažuje oprávněnost Píseckého výroku o přednostech češtiny, vydal KEIPERT, Helmut: *Tschechisch, Griechisch, Lateinisch und Deutsch. Sprachprobleme bei Václav Písecký*, in: *Studien zum Humanismus in den Böhmischen Ländern*, Hrsg. von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe unter Mitwirkung von Jaroslav Kolár und Slavomír Wollman, Köln-Wien 1988, s. 303–340.

habentes significationes. Jako jest to slovence λόγος. Zase také nalezneš mnohá slova, málo v sobě moci obsahující; jako ty particulas ó, το etc.; na druhou stranku popatře, nalezneš rovně tolikéž, t. nejednostejné moci, váhy a širokosti, a nebo zase úzkosti slova. A z tohoť přijde, že musíš, ne verbum de verbo přelévati z jedné řeči v druhou; ale široké slovo řecké nebo latinské, mnohými českým neširokými vymalovati. Aby obojí řeči, i té z níž vykládáš, i té do níž vykládáš a neb vkládáš, dosti učinil, v vlastnosti buď moci nebo ozdoby.³¹⁹

Při překladu toto napětí mezi významovým rozsahem pojmu a slova vedlo na rovině stylistické při vymezení poměru mezi obsahem myšlenky a šířkou jazykového výrazu buď ke snaze o konciznost nebo naopak o výrazovou šíři. Zcela obvyklé bylo rozšiřování textu používáním slovních dvojic namísto výrazu jednoho. Někdy spojením dvou slov, která společně pokrývají významový rozsah jednoho slova předlohy, častěji užitím dvojice synonym nebo slov významově blízkých. Nechybí ani rozvíjení substantiva adjektivními přívlastky, adverbii nebo opisy.³²⁰ Podobné, i když zpravidla v mnohem menší míře, platí i o zkracování textu. Děje se přitom nahrazováním dvou termínů jedním českým, vynecháním celé věty nebo podáním spíše zkráceného obsahu či hlavní myšlenky.³²¹ Jiným přístupem bylo v důsledku výše uvedených lingvistických objevů opouštění zásady konkordantnosti. Jeden výraz předlohy není překládán jedním a týmž výrazem českým a naopak, pouze jedno české slovo neslouží za překlad jen jednomu slovu řeckému. Výslovně na takový přístup k textu upozorňuje Řehoř Hrubý z Jelení v dedikaci překladu díla Jana Zlatoústého *O tom, že žádný nemůž uražen býti od jiného než sám od sebe*: „A toto ještě vězte v tomto mém vykládání, že mužnost, moc, šlechtnost myslí, ctnost, dobrota, vše jedno jest a jedno místo druhého se klade.“³²² Podobné rysy vykazuje i překlad Blahoslavův, postup je obhájen v *Gramatice*:

„Ale mohl by někdo říci: Protoť sluší pilně šetřiti jazyku toho z něhož máš vykladati, aby se k němu pokudž nejvíce možné připodobnil; ano někteří dobří vykladači i toho

319 *Gramatika* 218b–219a.

320 Řadu konkrétních dokladů takového postupu snesla SVOBODOVÁ, Edita: *K nejstaršímu českému překladu Plutarcha*, in: LF 78 (1955), s. 247–254. Věnovala se rozboru překladu Plutarchova spisu *Praecepta gerendae rei publicae*, zhotoveného Janem Kocínem z Kocinetu, jenž vyšel tiskem v roce 1584 u Melantricha.

321 SVOBODOVÁ, *K nejstaršímu překladu Plutarcha*, s. 252.

322 PRAŽÁK, *Řehoř Hrubý z Jelení*, s. 93. Všemi těmito českými termíny překládá Hrubý lat. slovo *virtus*.

velmi pilně šetřili, aby jednotejná slova též jednotejně vykládali? Odpověď. Takt' jest, že má býti při tom obojím velká bedlivost. Ale však také sluší nezanedbávati hladkost řeči, ne videaris agrestior.³²³ Pročež někdy jedno a též slovo, na jednom místě tak a na druhém jinak vyložiti musíš, tak jakž kde míti chce filum orationis;³²⁴ avšak magno cum iudicio³²⁵ to se dělati musí, ne quid facias invita Minerva.³²⁶

K používání synonym je dle Blahoslava třeba přistupovat se střízlivostí zvláště v biblickém textu: „Obecné přísloví jest u latiníků: Amant alterna Camenae = varietatem esse gratam.³²⁷ A protož utendum est aliquando synonymis, et in nostra lingua, sed acri iudicio,³²⁸ zvláště při vykládání svatých Písem. Sint licet vitanda,³²⁹ pokudž možné, pro nejedny veliké příčiny, maxime si non summa postulat necessitas.“³³⁰ Nicméně Souček nalézá například pro řecký pojem „sózein“ (zachránit, spasit) v Blahoslavově překladu více než 8 různých pojmů. I tento postup je nutným důsledkem tendence překládat více podle smyslu než slovo od slova. Humanistickému překladateli nejde o doslovnost, ale o rovnomocnost účinku.³³¹

Další důležitou vlastností humanistického překladu je jeho vzdělávací funkce. Překlad má často sloužit k upevnění křesťanské víry. To se netýká pouze textů s náboženskou tematikou, ale i překladů děl morální filozofie a nezřídka i prací beletristického rázu. Tímto ohledem je překladatel vázán především u textů kanonických, zvláště biblického. Tato důležitá zásada je vyjádřena v předmluvě Bible benátské, tištěné roku 1506: „[korektoři] tu kniéhu zpravili tak, aby prostranně každý mohl čiesti a čta rozuměti. Jakož pak ktož čiesti bude, to v skutku shledá.“³³² Ještě zřetelnější vysvětlení podává Viktorin Kornel ze Všehrd v předmluvě ke knihám *O napravení padlého*: „aby (...) Čechové (...) řecké učitele k vzdělání viery křesťanské a upevnění mohli čísti, čtúc rozuměti, rozumějíc po tom naučení choditi, až by k nesmrtnosti, kteráž jest viery odplata, došli.“³³³ Důležitým předpokladem takové sdělovací funkce humanistického překladu byla tedy jeho srozumitelnost. Vyžadovala

323 abys nevypadal jako nevzdělanec

324 spád řeči, souvislost

325 s velkou rozvahou, soudností

326 abys něco nečinil proti vůli Minervině; *Gramatika*, f. 210b–211a.

327 Múzy milují střídání = rozmanitost je příjemná.

328 někdy je třeba užívat synonym i v našem jazyce, ale jen s dobrým rozmyslem

329 I když je nutno se jim vyhýbat

330 zejména nevyžaduje-li jich naléhavá nutnost; *Gramatika*, f. 341a.

331 SOUČEK, *Blahoslavův Nový zákon*, s. 110–111.

332 Biblij Česká W | Benátkach tisštěná. Benátky (Petr Liechtenstein) 1506. Knihopis 1097. Praha NK (54 A 10), f. LI 11b.

333 JIREČEK, *O právích země české*, s. 536.

vysvětlování, často ve formě poznámek, vkládaných přímo do textu, někdy oddělovaných závorkami, někdy ponechaných bez dalšího označení.³³⁴ Takovým sdělováním významové hodnoty cizího textu domácím čtenáři nabýval překlad charakteru interpretace, stával se sám výkladem, nebo pomůckou k interpretaci předlohy či dokonce i k naučení jazyka. Má sloužit plnějšimu pochopení díla. Řehoř Hrubý z Jelení v předmluvě na překlad *Chvály bláznivosti* píše:

„pro sprostné a neučené (...) přepustil sem sobě v tom překládání to, což i Cicero někdy, nedávno Ficinus, nyní pak tento tejš Erasmus učinil, totiž abych slov potřebných k světlejšiemu rozumu na koliks miestech přidal několik. Neb mi se ta věc toho přepuštění užitečnejšie a prospěšnejšie čítateľóm, zvláště neučeným a nevelmi vtipným, býti zdála, nežli všeliká v překládání zachovávaná okrasa, kteráž mnohokrát i rozomnějších Čechuov vtip více zastěňuje, nežli osvěcuje.“³³⁵

Podstatným rysem překladu se vzdělavatelným posláním je jeho aktualizace. Překladatel životní skutečnost, zachycenou v díle „přímo v překladu konfrontoval s vlastní životní realitou, a tím podanou věcnou informaci zároveň aktualizoval.“³³⁶ Tyto aktualizace pak nelze hodnotit z hlediska vztahu k předloze, požadavek věrnosti tlumočení je v tomto případě podřízen praktickou určeností překladu. Jan Kocín při převodu Plutarcha nahrazuje starověké termíny názvy současnými,³³⁷ speciální příklady a fakta z řecké historie zevšeobecňuje, aby je přiblížil čtenáři současné doby. Mechanická aktualizace se týká jak příběhů historických tak náboženských. Ve výsledné podobě překlad dostává spíše charakter parafráze a tato tendence je typická pro celé období druhé poloviny 16. století.³³⁸

Specifickou skupinou jsou reformační překlady, v nichž zaujímají převody biblické zvláštní místo. Přístup reformačního překladatele je přitom poněkud odlišný od východiska katolického. Zatímco tento směřuje k co možná největší doslovnosti podle vulgátní verze, reformační překladatelé využívají hojněji všech interpretačních prostředků vyplývajících z

334 HRALA, Milan: *Kapitoly z dějin českého překladu*, Praha 2002, s. 21.

335 PRAŽÁK, Řehoř Hrubý z Jelení, s. 99–100.

336 PETRŮ, Eduard: *Eusebiova Historie církevní a otázky českého humanistického překladu*, in: LF 91 (1968), s. 63.

337 Srv. SVOBODOVÁ, *K nejstaršímu překladu Plutarcha*, s. 250–251. Např. praetores = rychtář a soudci, dux = hejtman, eques = rejthar, talentum = 600 korun.

338 NOVÁK, Jan V.: *O humanismu a překladech z jazyků staroklasických v literatuře české*, in: Škola a život. Časopis paedagogický 33 (1887), s. 88. LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 25–34.

humanistického přístupu k textu. Zjasňují nejednoznačný, nelogický nebo zbytečně spleťvý výraz předlohy, zestručňují místa, kde je něco vyjádřeno dvakrát, tedy nadbytečně.³³⁹ Práce je ovlivněna teologickou interpretací, překlad se mění ve výklad biblického textu.³⁴⁰ Z technických vymožeností, vypracovaných humanisty, je hojně využíváno právě vysvětlivek. Slova vložená do textu se graficky odlišují. Typickým příkladem recepce humanistických postupů, který vešel i do biblistiky, je nahrazování biblických reálií reáliemi domácími.³⁴¹ Tento postup volí i Blahoslav na místech, kde se v Novém zákoně objevují různé měrné jednotky a údaje o používaném oběživu. S ohledem na kanonicitu biblického textu původní znění ponechává a převod na současné údaje uvádí v poznámkách na okraji.³⁴² Vysvětlivky a aktualizace se týkají i řady jiných reálií,³⁴³ podobně Blahoslav popisuje geografické lokality, aby si mohl čtenář vytvořit reálnou kulisu děje.³⁴⁴ Překladatelé si ale zároveň stále uvědomují nutnost oprostít se od jazykové formy originálu.³⁴⁵ Charakteristiku reformačního biblického překladu výborně podal Sixt z Ottersdorfu, překlad třetí knihy Makabejské ve vydání Netolického-Melantrichovy bible z roku 1549 uvádí slovy:

„Při výkladu pak jich věz, že někde více šetřino jest smyslu anebo rozumu nežli slov. Neb od toho, od kohož pak koli buď sepsány, aneb překládány byly, na mnohých místech slova příliš někde zatmělá a nesrozumitelná položena jsou a tolikéž smysl i

339 Proti této tendenci se Blahoslav z ohledu na závaznost znění rozhodně staví: „Vykladači svatých Písem (z jednoho jazyku do druhého) i tato věrnost náleží, když které místo nalezne nesrozumitelné v tom jazyku z něhož vykládá, aby je do druhého jazyku tak vyložil, aby také tak bylo nesrozumitelné, a k témuž cíli měřiti jako i v oné řeči.“ *Gramatika*, f. 212a.

340 Velmi trefně tento přístup vyjádřil J. Daňhelka v případě skupiny kralických: „Je podivuhodné, jak uvědoměle jemný smysl jazykový měli kraličtí překladatelé pro své dílo. Jasně proniká jejich vědomí, že tlumočit dílo z cizího jazyka znamená opravdu vykládat, pronikat do ducha onoho jazyka, tlumočit myšlenky, a nikoliv překládat, tlumočit slova.“ DAŇHELKA, Jiří: *Tlumočnické dílo Kralických*, in: *Věda a život* 10 (1944), s. 107.

341 Pergamenové svitky se nerozvinují, ale otvírají, hosté u stolů neležejí, ale sedí, zčešťována jsou vlastní jména, starověké termíny jsou nahrazovány současnými, charakteristické je převádění metrologických údajů a platebních jednotek. Srv. LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 42–43.

342 Srv. Mt 10,29: B1² „zdaliž neprodávají dvou vracbů za malý peníz?“ a k tomu pozn. i.m. „assarius, téměř tři vídeňské peníze platí“; Mt 26,15: B1² „oni uložili jemu [dát] třidceti stříbrných“ a k tomu pozn. i.m.: „okolo 15 tolarů“; Sk 19,19: B1² „shledali toho padesáte tisícův peněz“ a k tomu pozn. i.m.: „grošů, summa toho, jakož nekterí praví, 5893 tolarů, 11 grošů, 3 peníze. Jiní pak 50000 tolarů“.

343 Srv. L 14,18: B1² „Ves sem koupil“ a k tomu pozn. i.m.: „popluží“.

344 Srv. Mt 16,13: B1² „přišed pak Ježíš do krajín Cesaree Filipovy“ a k tomu pozn. i.m.: „Cesarea město bylo vystaveno od velikého Herodesa krále ke cti císaři Oktaviovi Augustovi. Druhá pak Cesarea, o níž tuto píše evangelista byla vzdělána ku poctivosti Tiberiovi císaři od Filipa čtvrtáka, kterýž byl syn Heródesa Velikého a bratr Heródesa toho, kterýž svatého Jana Křtitele s'al. A to město bylo na pomezí země syrské a židovské“.

345 LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 38–43.

rozum jejich, jakž tomu jeden každý snadno porozumí, kdož jedině v latinském jazyku historii tuto čísti bude. A protož, když uhlédáš, že slovo od slova se nevyložilo, na tom se nic urážeti nemáš, věda o tom, kterak jeden každý jazyk má svú zvláštní a přirozenou vlastnost i ozdobnost (jíž phrasim latiníci jmenují), kteréžto při výkladu potřebí jest tak mnoho, nýbrž někde ještě více nežli slov šetřiti. A v této třetí knize, kdyby se slovo od slova, tak jakž někteří vždycky to míti chtějí, vyložiti mělo, žádný by potom tomu, což by četl, aneb čísti slyšal, nic ovšem vyrozuměti nemohl. A poněvadž pak také v těchto kněhách nic se toho nevypisuje, což by bylo z podstaty spasení našeho, než toliko pouhá o národu židovském a o vysvobození jich historia, protož se také svobodnějí, jakž obyčej jest historie vykládati, v náš jazyk přeložila.³⁴⁶

Gramatika česká a jazyk Blahoslavova překladu

Základní prací, jež nám umožňuje detailně nahlédnout Blahoslavův přístup k překladu a jeho metodu, svědčící nejen o rozsahu jeho znalostí teorie jazyka, ale také o jeho až „náboženském zanícení“, s nímž přistupuje k brusu rodné řeči, je *Gramatika česká*.³⁴⁷ Dílo, jehož poslední redakce spadá do období před Blahoslavovou smrtí, nebylo nikdy vytištěno a autor je určil především bratrským kněžím. Jeho poslání vyjádřil Blahoslav v Závírce slovy až dojemnými: „Chtěl sem rád nětco jazyku našemu, ad veram tum puritatem tum ornatum napomoci. A tak sem opravdově chtěl že mysl má častokrát jako pochodně zažžená hořala. Aníž sem o to pokoje míti mohl, mnohokrat v sobě to dusiti a z myslí vyháněti usilovav.“ Pokorně, ale zcela v souladu s dobovými zvyklostmi, vyznává k takovému dílu svou nedostatečnost: „Pro níž myslil sem, že malo co svěsti budu moci, nedostatek času k těm věcem, poněvadž sic nazbyt chvíle ad legendos bonos autores sem neměl“, vědom toho, „že k jiným věcem větším jsa povolán, siquidem cor animumque meum elocaverim, linguam et omnia membra mea Domino meo Iesu Christi.“³⁴⁸

346 Biblij Česká | Cum Gratia et Priuilegio Sacrae Re=|giae Maiestatis ad Decennium. | M. D. XLIX. Praha (Bartoloměj Netolický – Jiří Melantrich) 1549. Praha: NK (54 A 3), f. Mmm3a. Blahoslav se vyjadřuje o jazykových schopnostech Sixta z Ottersdorfu velmi uznale: „nejlepší sic Čech ze všech přítomných pražských doktorů a mistrů“. *Gramatika*, f. 177b. Zvláště důležitá je poslední věta, která svědčí o vědomém rozdílném přístupu k různým žánrům biblického textu, jež jsou posuzovány z hlediska teologického: „nic se toho nevypisuje, což by bylo z podstaty spasení našeho“.

347 Tomáš Jordán o Blahoslavových snahách o tříbení češtiny věděl: „Byl (...) milovníkem a ochráncem ryzosti mateřštiny o jejíž neporušené zachování pracoval, seč byl, a dosud jsou některé jeho práce v této věci.“ VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 8.

348 totiž abych propůjčil své srdce, ducha, jazyk a všechny své údy svému Pánu Ježíši Kristu. *Gramatika*, ff.

Blahoslavovo dílo, z něhož je od počátku až do konce dobře patrné, jaký význam přikládal autor jazykové podobě svého překladu,³⁴⁹ začíná polemikou s tzv. „náměšťskou mluvnicí“ Václava Filomata a Beneše Optáta. Byla vytištěna v roce 1533 v Náměšti nad Oslavou a vznikla v souvislosti s novým novozákonním překladem,³⁵⁰ podobně jako *Gramatika* Blahoslavova.³⁵¹ Dílo je osobitou syntézou humanismu a ohlasů evropské, zvláště luterské reformace, která usilovala o to, aby se spisovný jazyk stal prostřednictvím biblického překladu účinným nástrojem jejího šíření mezi všemi vrstvami obyvatel.³⁵² V oddílu Etymologia shrnul její autor Václav Filomates překladatelské zásady náměšťské skupiny, které vycházely ze snahy revidovat češtinu, užitou při biblickém překladu. Blahoslav se proti většině navrhovaných úprav rázně postavil, tato polemika nám poskytuje velkou řadu konkrétních příkladů jeho přístupu k českému jazyku. Zatímco části, připravené Optátem, posuzuje dosti mírně i když s nelibostí vnímá jeho jednoduché zamítání starého pravopisu, jestliže byl podložen odlišnou výslovností, která se ještě někde ozývá, Filomata kritizuje velmi ostře. Odsuzuje již jeho východisko přizpůsobit biblický text prostřednictvím zřetelnosti, srozumitelnosti a jednoduchosti mluvě obecného lidu, které s sebou neslo i zamítání archaismů, jež Filomates obhajoval takto: „těch slov užívati máme, kteráž sou nyní v

362a. Podtrhování obtíží souvisí s humanistickým názorem, že hodnota uměleckého díla je závislá na těžkostech, které umělec musel překonat, dílo pracné je zvláště cenné. To je téma, které se v dobových předmluvách překladů objevuje poměrně často. Humanističtí překladatelé mají pocit nesplněného úkolu, omlouvají stále svou nedostatečnost a žádají o shovívavost. LEVÝ, *České teorie překladu*, s. 35. Na otázku, jaké dobré autory Blahoslav míní, nám může odpovědět jeho učitel F. Melancthon: „Ego semper operam dedi, ut eos autores vobis proponerem, qui simul et rerum scientiam alerent, et ad parandam sermonis copiam plurimum conducerent. Nam haec duae partes cohaerent, et sicut Horatius inquit, amice coniurarunt, ut altera alterius ope stet ac nitatur. Neque enim nebedicere quisquam, nisi pectus cognitione optimarum rerum instructum habeat, potest, et rerum scientia manca est, si lumen orationis adhibere non possumus.“ Těmito slovy vyjadřuje v roce 1526 v předmluvě k vydání Hésiodova spisu *Práce a dni* svůj studijní princip. CR. Philippi Melanthonis opera XI.112.

349 Na rétorickou stránku díla upozornil již NOVÁK, Jan V.: *O rétorické stránce Grammatiky Blahoslavovy*, in: LF 31 (1904), s. 349–351.

350 Srv. Optátovu apologii v jeho překladu Nového Zákona: NOWY TE|STAMENT WSSECEK GIZ NEYPOSLEZE A | PILNIE OD ERAZMA ROTERO=|dámského přehlédnutý: Netoliko yakž Ržecká p(ra)w|da w sobie má: ale také yakž obogijho yazyku mno|zý stařij / a zprawenij exempláři magij: neyposléze | yakž neypřigatieyssij doktoři dowodij / napravugij | a wykładagij. Protož kdožkoli milugeš prawú | Teologij: čti: rozeznáwey: a potom suď. Aniž y | hned se horš / nalezliby co proměněného: ale | toho sobie považ / gestli w lepssij pro|měněno. Neb neduh g(es)t / ne | saud tupiti / do čehož | by prwé nena=|hlédl. Náměšť (Matěj z Dvořišť) 1533. Praha: NK (54 D 91). Slova, týkající se gramatiky, se nacházejí na f. 4a.

351 K hodnocení náměšťské gramatiky srv. KYAS, Vladimír: *První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny*, in: Slovo a slovesnost 13 (1951–1952), s. 141–149 a PORÁK, Jaroslav: *Význam a úloha náměšťské mluvnice*, in: *Práce z dějin slavistiky* 10 (1985), s. 7–16. K překladu Nového zákona z pera Beneše Optáta a Petra Gzela srv. příslušné místo v kap. 3.3.

352 V českém prostředí, kde reformační proces probíhal již více než 100 let, nenalezly tyto myšlenky tak bouřlivý ohlas jako v Německu. KYAS, *První česká mluvnice*, s. 138.

českém jazyku nejzvyklejší, neb sluší mluvit i psáti ne vedle obyčeje starobylého, ale vedle obyčeje zvyklosti, kterýž nyní nejvíce mezi lidmi běží, a to, jest-li obyčej dobrý, neb zlého následovati nemáme“.³⁵³

Přístup Blahoslavův byl radikálně odlišný. Spisovný jazyk, zvláště bohoslužebný, byl podle něho vázán normou, ustálenou již starším písemnictvím a jakémukoliv pronikání lidových prvků se úporně bránil. Za stejně neodůvodněné pokládal vymítání většiny starších gramatických tvarů, jež Optát s Filomatem horlivě prosazovali, i když ve svém konzervativismu nešel tak daleko, aby se v překladu opět pokusil zavést knižní imperfektum a aorist (bíše, mějíše, bíchom, vece), objevující se ještě v Lukášově novozákonním překladu z roku 1525 a Filomatem důrazně odmítané.³⁵⁴ Blahoslavova polemika se odehrává na rovině odborné diskuse, někdy ovšem slova chvály nebo ještě poměrně seriózní výrazy nesouhlasu jako např. „i tu chybil Filomat“, „mejlí se na tom, kdež dí (...)“³⁵⁵ střídají ostřejší slovní výpady: „hanbiti by se měl Filomates i s těmi, kteříž ho v tom následují“, „velmi hloupě meo iudico napsal“, „hanba tě tak jaks besedařsky a jako krčemně, Zákona Páně řeči formovati, kteréž s velikou vážností, by pak i nebyly rozumíny, čteny neb slyšány býti mají“.³⁵⁶

Posledně uvedená Blahoslavova káravá slova vystihují celkem trefně možný následek konečné podoby textu jeho překladu Nového zákona. Jakou metodu Blahoslav při svém díle aplikoval? Již Kyas upozornil na to, že buduje biblický jazyk jako vědomě odlišný od jazyka hovorového s estetizujícím rétorickým záměrem.³⁵⁷ Má na mysli především jeho bohoslužebnou funkci a proto se co možná nejméně odklání od starší překladatelské tradice, spíše ji plynule rozvíjí a prohlubuje.³⁵⁸ Kritika nízkosti jazyka Optátova překladu, ostrá zvláště tehdy, když se v Blahoslavových útocích ozývají narážky na hovorovou řeč nízkých sociálních vrstev³⁵⁹ a jeho snaha o stylovou dokonalost vychází z antické zásady formulované

353 Cit. dle: TRUHLÁŘ, Antonín, *Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách. II. Václav Philomates*, in: České museum filologické 5 (1899), s. 293. Používání srozumitelných archaismů, jemuž se Blahoslav nebránil a jež dokonce dokázal v rozumné míře obhájit, je důsledkem aplikace humanistické stylistiky. Srv. kapitolu „Archaismus elegans et utilis“ a tam uvedené příklady. *Gramatika*, ff. 179b–180b. Oproti tendenci humanistické literatury Blahoslav omezil vnášení cizích slov a dával přednost výrazům domácího původu, pokud vyhovovaly.

354 V *Gramatice*, f. 60b–61b želí Blahoslav jejich zapomenutí.

355 *Gramatika*, f. 67a, 96b.

356 *Gramatika*, f. 73a, 97a, 117a.

357 KYAS, *Jazykové rozdíly Nového zákona*, s. 194–195.

358 MOLNÁR, *Kralická Šestidilka*, s. 44. To mu na straně druhé nebrání, aby přejímal některé novoty Optátova překladu, jak si povšiml již KYAS, *Jazykové rozdíly Nového zákona*, s. 195.

359 „Překladačům výmluvností Božích nesluší lecjakýchs, lechkých, krčemných, pastevcích etc. slov užívati, ale takových, kteráž by rozumným lidem ku pobožné vážnosti, a pilnému srdcem, toho co se mluví, pozorování sloužila, a ne k smíchu neb k vyražení se z dobrého způsobu.“ *Gramatika*, f. 120b.

Ciceronem,³⁶⁰ reflektované Augustinem v souvislosti s výkladem Písma a křesťanským vyučováním³⁶¹ a znovu oživené italskými humanisty. Pietro Bembo († 1547) rozlišuje tři v literatuře užitě styly: vysoký, střední a nízký čili pokleslý a formuluje zásadu jejich aplikace: „Je-li námět velký, slova mají být vážná, majestátní, zvučná, okázalá, nevšední; je-li námět nízký nebo vulgární, mají být lehká, jednoduchá, skromná, obyčejná, samozřejmá; je-li prostřední, slova mají být ve stejné rovině.“³⁶² Pro Blahoslava je celkem pochopitelně v tomto případě jediným přijatelným styl vysoký, i když se při různorodém textu v odůvodněných případech nebrání jeho proměňování: „Decorum diligenter servare debet interpres také i v tomto, aby pro tempore et loco etc. habitum styli proměňoval; věda kdy dávat verba et phrases graviores vel leviores,³⁶³ veselé, smutné, obecné, běžné etc.: ut alicubi appareat grandiloquentia, jindy suaviloquentia, variusque cothurnus.“³⁶⁴ Ozývá se zde obdobný přístup, jaký aplikoval Sebastian Castellio na svůj latinský překlad Nového zákona.³⁶⁵ Při volbě vysokého stylu sehrála u Blahoslava pravděpodobně roli i antická zásada, že vysoký styl je určen zejména k tomu, aby byl posluchač nebo čtenář pod dojmem takové řeči pohnut, změnil svůj život a začal činit to, co náleží.³⁶⁶ V této souvislosti vyvstává i otázka, zda nebyla Blahoslavova kritika Optátova překladu podmíněna i tím, že při náměšťském díle nebyl při převodu vybroušené latiny Erasma Rotterdamského aplikován příslušný styl, což muselo Blahoslava s jeho přístupem nutně iritovat.³⁶⁷

Volba jazyka adekvátního tématu byla současně spojena s otázkou, jakému publiku je dílo určeno. Uvedená hierarchie stylů byla v literatuře spojována s různými společenskými vrstvami, v případě vysokého stylu se počítalo s tím, že cílovou skupinou bude elita, schopná dílo recipovat. Blahoslav k překladu Nového zákona, jehož zvěst je platná pro každého člověka bez jakýchkoliv sociálních rozdílů, přistupoval tak, že jej určil zejména intelektuální vzdělané vrstvě, kněžím a počítal zároveň s tím, že jeho řeči nebudou schopni všichni porozumět. Řeči Zákona Páně totiž „s velikou vážností, by pak i nebyly rozumíny, čteny neb

360 CICERO, *Orator*, XXI.69 a XXIX.101–102.

361 AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVII.34–4.XXVI.58

362 BURKE, Peter: *Italská renesance. Kultura a společnost v Itálii*, Praha 1996, s. 172.

363 Překladatel má bedlivě dodržovat náležitý způsob také i v tomto, aby proměňoval styl vzhledem k místu, času atd.; věda kdy dávat slova a vazby vážnější nebo lehčí. Srv. CICERO, *Orator*, XXIX.103 a AUGUSTIN, *De doctrina christiana* 4.XXII.51.

364 aby se někde objevila mluva slavnostní, jinde pak sladká a aby patos byl proměnlivý; *Gramatika*, f. 212b.

365 Více k němu na příslušném místě v kapitole 3.2.

366 Srv. AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVII.34, 4.XXIV.54 a 4.XXV.55

367 Optátův překlad Nového zákona byl pořízen na základě Erasmove latinského textu, na což vydavatelé na několika místech předmluvy výslovně upozorňují.

slyšány býti mají“.³⁶⁸ Tuto zásadu rozvádí Blahoslav podrobněji a ve vyostřenější formě ve spise *Vady kazatelův*:

„Měli by mladší pilně šetřiti: nejprvé jakých slov a frásí duch Páně užívá, kterýž mluvil skrze proroky a apoštoly, což máme v písmech sv.; potom jak jsou mluvíváli staří sv. muži a předkové naši, purior ac erudita antiquitas, a tak předešli theologové. Duch sv. skrze nádoby své mluvil někdy prostě, někdy pak veliké opatrnosti užíval; nebo tomu chtěl Pán, aby mnozí slyšíce nerozuměli, aby tak nestihlá Boží moudrost jako perla v hrudě hlíny, jádro v škořepině, zrno v plevách ukryto bylo; pročez svět plevy, mláto, skořepiny jí, pomyje pije, jakž nečistých hovad obyčej. Synům tedy perly prosejpati, a to tak, aby ne svině, ale dítky Páně jich se dohrabati mohli; nebo tak i sv. Pavel moudrost mezi dokonalými mluvil, po němž kdyby pilně s bedlivým soudem písma sv. čtouce, šetřili slov a frásí jejích a potom jich také užívali v mluveních našich i psaních, i nesměl by a nemohl spravedlivě žádný nás v řečích našich štrafovatí.“³⁶⁹

Jsme tak svědky zcela odlišného přístupu, s jakým k překladu přistupoval o několik desetiletí dříve Martin Luther, jehož převod, určený širokým lidovým vrstvám, čtenáři výrazně usnadňoval jazyk prostého člověka.³⁷⁰ Německý reformátor se sice podle svých slov také snaží překlad „rein und klar teutsch geben“,³⁷¹ a připomíná, jak je někdy těžké hledání vhodného výrazu, ale zároveň prozrazuje, čím se jeho volba řídí: „man mus nicht die buchstaben inn der lateinische(n) sprachen frage(n), wie man sol Deutsch rede(n), (...)

368 *Gramatika*, f. 117a.

369 *Vady kazatelův*, s. 64.

370 Blahoslav znal Lutherův *Sendbrief vom Dolmetschen*, ve kterém Luther své zásady vyjádřil: „Doktor Martin Luter dobře napsal v knížce o tlumačení anebo vykládání řeči jedné v druhou etc. že ten jenž vykládá má na to mysliti, aby touž věc kteráž jest oním jazykem povědína dobře a světle, také svým jazykem vlastně a světle pověděl. A toť nemůže jinak býti než aby i oné i této řeči dobře vyrozuměl, a však k takovému řeči vyrozumění výborné sou zprávy neb regule, kdež mohou místné nějaké vyhledány býti.“ *Gramatika*, f. 79b–80a; srv. též f. 218a. Textově kritické vydání Lutherova *Sendbriefu* připravil DELIUS, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Ein Sendbrief D. M. Luthers vom Dolmetschen*, in: Martin Luther. Studienausgabe, Bd. 3, Berlin 1983, s. 477–496, vydání v převodu do současné němčiny BEINTKER, Horst – JUNGHANS, Helmar – KIRCHNER, Hubert (Hrsg.): *Das Dolmetschen und die Fürbitte der Heiligen*, in: *Martin Luther Taschenausgabe. Auswahl in fünf Bänden*, Bd. 2, Berlin 1984, s. 205–223. Hutný výklad Lutherovy překladatelské teorie s ohledem na jeho *Sendbrief* podala STOLT, Birgit: *Luthers Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis*, in: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, Hrsg. von Helmar Junghans, Berlin 1985, s. 241–252, 797–800. Na tento rozdíl mezi Lutherovým a Blahoslavovým překladem upozornil poprvé KYAS, *První česká mluvnice*, s. 142.

371 DELIUS, *Ein Sendbrief*, s. 485.

sondern, man mus die mutter ihm hause, die kinder auff der gassen, den gemeinen ma(n) auff dem marckt drumb fragen, un(d) den selbige(n) auff das maul sehen, wie sie reden, und darnach dolmetschen“.³⁷² Při takovém postupu je uplatnění překladu podle smyslu v hojně míře nezbytným, ale Lutherova zásada inspirace mluvou sociálně slabších vrstev musela být pro Blahoslava nepřijatelná.

Jak bylo již uvedeno v části pojednávající dobovou překladatelskou teorií, Blahoslav chce překládat „srozumitelně, vlastně i ozdobně“.³⁷³ První pojem je naprosto „srozumitelný“ i nám, termínem „vlastně“, který již během doby poněkud pozměnil význam, překladatel míní „výstižně, jak náleží“ nebo dokonce „správně, přesně“ a konečně třetí termín „ozdobně“ odkazuje na další důležitou stránku Blahoslavova překladu. Jeho autor je přesvědčen o tom, že literární dílo má kromě funkce sdělovací i funkci estetickou. Jde mu o eleganci textu, žádá, aby byl dokonalý a jeho čeština vzorná.³⁷⁴ Jazyková správnost sama se pro něj dokonce stává estetickým požadavkem. Správné je to, co je pěkné, ozdobné.³⁷⁵ Estetická stránka, hrající při vzniku Blahoslavova překladu důležitou roli, je uplatňovaná zejména stylistickými prostředky. Blahoslav, jak bylo řečeno, měl na zřeteli jeho liturgické využití a počítal s tím, že bude předčítán v bratrských sborech. Dbal proto na jeho rytmičnost a libozvučnost, často podle subjektivních měřítek.³⁷⁶ Záměrně zabraňuje vzniku složitých souhláskových skupin na styku slov a opakování stejných souhláskových spojení, čehož někdy dosahuje aplikací stylistické disimilace. Někdy chce, aby se slovo podobalo řecké předloze.³⁷⁷ Přesto klade důraz na to, aby estetická podoba textu nebyla na újmu věrnosti předloze:

„Pobožného pak a soudného čtenáře každého za to důvěrně žádám, aby se na tom nehoršil, že sem se v některých věcech s jinými vykladači nesrovnal; mělt' sem toho jistě hodné příčiny. Nebo za jinými českými i latínskými ec. vykladači od vlastnosti textu pravého mnoho odcházeti a místo textu rozum svůj vkládati (jako sou někteří,

372 DELIUS, *Ein Sendbrief*, s. 486.

373 *Gramatika*, f. 218a.

374 Srv. HREJSA, *Česká bible*, s. 29–30. O vysoké úrovni svého jazykového projevu je Blahoslav přesvědčen, když neskromně píše: „Také by mi se zdálo (ač vidí-li se komu soud můj v tom býti spravedlivý) že češtiny té v Novém zákoně nedávno teď po dvakrát vydaném a v Evančicích vytištěném, neměl by žádný dobrý Čech haněti.“ *Gramatika*, f. 276b.

375 TRÁVNÍČEK, *Poznámky o Blahoslavově Grammatice*, s. 206.

376 KYAS, *Blahoslavův překlad*, s. 144.

377 KYAS, *Česká bible*, s. 197. Srv. návrhy jeho překladu ř. ἐρρέθη: „může vlastněji i případně dosti takto býti vyloženo, jako naši staří vykládali: *řečeno*, et servabuntur radicales literae, ita ut sit eadem vox prorsus“ [a zachovají se kmenové hlásky, takže to bude téměř totéž slovo]. *Gramatika*, f. 196a.

příčiny toho slušné snad měvše) učinili, nechtěl sem; za věc bezpečnější soudiv, buď na spacium to raději, buď v zvláštních obmezeních takových [] položit. Ačkoli sem tím jist, kdybych byl ne tak pilně šetřil slov jazyku toho, jímž psán jest Zákon Páně, ale svobodu sobě v tom pustil, žeť jest mohla na mnohých místech bystřejší a ozdobnější řeč býti; ale z úmysla prostosti sem následoval textu toho, z něhož sem vykládal. (...) Avšak také i vlastnosti jazyku našeho pilně sem šetřil, více nežli ozdob, chtěje, aby slova obyčejná a srozumitelná i způsob mluvení byl hladký a vážný, tak, jakož sluší na Písmo svaté.³⁷⁸

Jazyk, Blahoslavem v překladu Nového zákona užitý, byl krásný pro pasivní vnímání, ale obtížný pro aktivní ovládnutí³⁷⁹ a je příkrým protikladem k výslednému projevu skupiny náměšťské, který se blíží spíše Lutherovu pojetí tlumočení biblického textu. J. M. Heller v této souvislosti dokonce mluví o intelektualizaci češtiny.³⁸⁰ Blahoslavovým cílem bylo vytvořit jazyk a sloh v takové dokonalosti, „aby se postavil na roveň jazykům klasickým“.³⁸¹ Jeho překlad se vlivem zájmu o jazykovou stránku díla, humanistům tolik vlastní, stává výkonem po výtce jazykovým a nese filologický ráz a můžeme dodat, více než teologický. To nakonec odpovídá i charakteru Blahoslavova vzdělání, i když je zřejmé (i pochopitelné), jak zjišťuje J. M. Heller, že na výběr velké řady pojmů působily i teologické motivy.³⁸² Tak se postupně dostáváme k tématu, jež tvoří osu naší práce.

Biblický humanismus Jana Blahoslava

Máme-li se nyní obrátit ke stručné, jasné a obecné definici základního Blahoslavova východiska, které nazýváme *biblickým humanismem*, vztahujícímu se nejen k uvedenému překladatelskému počínu, ale překlenujícímu celé jeho literární dílo, je opět zapotřebí stručného úvodu do problematiky. Vycházíme z teoretické průpravy P. O. Kristellera,³⁸³ který v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století provedl užitečnou terminologickou precizaci

378 Bl¹, f. 2ab, Bl², f. 2b.

379 KYAS, Vladimír: *První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny*, in: *Slovo a slovesnost 13* (1951–1952), s. 149.

380 HELLER: *Blahoslavův překlad*, s. 74.

381 KYAS, *Česká bible*, s. 180. Jak upozorňuje BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 155, také němčina se pod humanistickým vlivem přiblížila klasické latině, když přejímala její konstrukce a slovní zásobu.

382 HELLER: *Blahoslavův překlad*, s. 68–69. K Blahoslavovu sebe-hodnocení jako teologa srv. *Gramatiku*, f. 362b.

383 KRISTELLER, Paul O., *Heidentum und Christentum*, in: *Humanismus und Renaissance I. Die antiken und mittelalterlichen Quellen*, Hrsg. von Eckhardt Keßler, (UTB 914) München 1974, s. 69–86.

pojmu *křesťanský humanismus*.³⁸⁴ Označoval jím skupinu učenců s humanistickým klasickým a rétorickým vzděláním, kteří ve všech nebo některých svých spisech otevřeně diskutují náboženská nebo teologická témata, je jim společný odmítavý přístup ke scholastické teologii a metodě, horlivě vystupují pro přímé studium Písma v původních jazycích, na němž uplatňují nové filologické metody a současně razí jednoduchou zbožnost.³⁸⁵

V devadesátých letech se Cornelis Augustijn navrácí ke staršímu pojmu *biblický humanismus*, který již v první čtvrtině 20. století razil holandský odborník na život a dílo Erasma Rotterdamského Johannes Lindeboom³⁸⁶ a nyní je užíván řadou amerických badatelů. Dle Augustijna označuje ty humanisty, kteří aplikovali nové metody v teologických disciplínách,³⁸⁷ zabývali se biblí primárně jako literárním dokumentem, studovali ji pokud možno v původních jazycích a komentovali ji pomocí nejstarších církevních autorů. Jejich biblické bádání mělo podpořit i studium církevních otců, ovšem oproti teologům sami sebe skromně považují za gramatiky. Augustijn poukazuje na Erasma, který je zejména filologem a těžištěm jeho práce je studium klasické literatury. Výrazně se tedy blíží Kristellerově definici pojmu *křesťanský humanismus*. Odpor ke scholastice, požadavek reformy a obnovy křesťanstva je oběma skupinám společný, ale přesto je zřejmé, že v Augustijnově pojetí jde o poněkud přesnější vymezení hnutí, jehož vyvrcholení spatřuje ve 20. letech 16. století a jež je v Německu reprezentováno postavou Erasma a ve Francii Jakoba Fabera d'Étaples († 1536) K jeho charakteristickým znakům počítá zdůraznění úlohy evangelia, na němž má být vybudována nová obecně srozumitelná teologie (zpět k počátkům a pramenům křesťanské víry!) a docenění osoby Ježíše Krista jako jediného prostředníka mezi Bohem a člověkem, který ruší platnost dodatečných lidských řádů a ustanovení, jichž je církev plná.³⁸⁸ V době vítězného tažení Lutherových myšlenek se sice biblický humanismus nerozplynul, ale

384 V této souvislosti odkazují na shrnutí problému v nepublikované diplomové práci: JUST, Jiří: *Italský humanismus a Jednota bratrská*, ETF UK Praha 2004, s. 18–19.

385 KRISTELLER, *Heidentum und Christentum*, s. 82–83 a TÝŽ, *Renaissance-Philosophie und die mittelalterliche Tradition*, Humanismus und Renaissance I. Die antiken und mittelalterlichen Quellen, Hrsg. von Eckhardt Keßler, (UTB 914) München 1974, s. 126–127.

386 LINDEBOOM, Johannes: *Het Bijbelsch Humanisme in Nederland*, Leiden 1913. Vycházíme ze studie: AUGUSTIJN, Cornelis: *Humanisté na rozcestí mezi Lutherem a Erasmem*, in: Teologický sborník (1998), č. 3, s. 37–46. Augustijn termín blíže definoval ve studii *Die Stellung der Humanisten zur Glaubensspaltung 1518–1530*, in: Iserloh, Erwin (Hrsg.): *Confessio Augustana und Confutatio. Der Augsburger Reichstag 1530 und die Einheit der Kirche*, Münster-Westfalen 1980 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 118), s. 36–48.

387 Upozorňuje zvláště na filologii, která způsobila značné novoty v exegezi. AUGUSTIJN, *Humanisté na rozcestí*, s. 38.

388 AUGUSTIJN, *Humanisté na rozcestí*, s. 39–40.

realizaci jeho programu přebírá reformace, která se tak zčásti stává jeho pokračováním, stejně jako reformní katolicismus.³⁸⁹

Přijmeme-li namísto Kristellerova pojmu *křesťanský humanismus* jako naše východisko pro charakteristiku Blahoslavova životního díla Augustijnem prosazovaný *biblický humanismus*, a máme pro to řadu dobrých důvodů, je třeba nejprve obhájit jeho použití v 50.–60. letech 16. století, tedy na pozadí zcela jiné konfesní situace a v době, s níž Augustijn ve své úvaze již zdaleka nepočítá. Vezmeme-li v potaz výše uvedenou charakteristiku a porovnáme-li s ní Blahoslavovo životní úsilí, zejména literární, jako celek, zjistíme pouze jeden podstatný rozdíl. Zatímco *biblický humanista* Augustijnova vzoru byl ještě konfesně nevyhraněný literát, který dokonce ani nemusel chovat žádné zvláštní nadšení pro reformační proces jako takový, Blahoslav je vrcholným představitelem „jednoty“, která právě v jeho době začíná pomalu ale jistě se sympatiemi vzhlížet ke švýcarskému typu reformace.

Čím tedy můžeme Blahoslava považovat za *biblického humanistu*? V první řadě jde o jeho filologický přístup, uplatněný na překladu Písma, o kterém již byla řeč v předcházející části kapitoly. Jeho zájem o *Slovo* je společně se zájmem o *slovo* spjat tak těsně,³⁹⁰ že bude nutné nahlédnout do jiných Blahoslavových spisů, abychom více ozřejmili jejich vzájemný vztah. Klíčové dílo v tomto případě představuje Blahoslavova *Filipika proti misomusům*, hodnocená dlouhými generacemi badatelů jako apologie vyššího vzdělání proti tendencím skupiny shromážděné kolem biskupa Jana Augusty mít dosti na (domněle) domácí prostotě časů bratra Lukáše. Tomuto výkladu v zásadě nelze upřít oprávněnost, ale nesahá přímo k jádru věci. Pokud se pozorněji zaměříme na osoby a témata ve spise uvedené i celý způsob argumentace, přijde nám jistě nápadné, že Blahoslav namísto spisů a scholastickou terminologií poznamenaného způsobu řeči Lukáše Pražského, jímž se misomusové snažili zaštitit, staví „zpuosob“ bratří první generace: „k našemu zpuosobu a věku a nynějším příčinám mnohem by lépe se trefil ten zpuosob, jehož B. Prokop, B. Jan Táborský, ba i B. Matěj, prostý, však nehlopý muž, nad to B. Tuoma užívali“.³⁹¹ Vedle bakaláře Prokopa z

389 AUGUSTIJN, *Humanisté na rozcestí*, s. 44.

390 Tato tendence je typickou součástí celkové kulturně-vzdělanostní aktivity Jednoty bratrské ve druhé polovině 16. století. Jak si povšiml J. M. Heller, úcta ke *slovu* byla vedena teologickým motivem odpovědností za *Slovo* a bázní před jeho zkreslením. To byla motivace důkladného vzdělávání se bratrských kněží, pěstování hymnologie, klíčové funkce homiletiky v praktické teologii, zahrnující výlučnost normy biblického jazyka. HELLER, *Blahoslavův překlad*, s. 89–90.

391 MOLNÁR, *Česko-bratrská výchova*, s. 153.

Jindřichova Hradce, bývalého tábořského kazatele Jana a samouka Tůmy Přeloučského nás nutně musí zaujmout postava prostého kunvaldského sedláka a prvního biskupa Jednoty Matěje, u nějž si můžeme být téměř jisti tím, že uměl nanejvýš číst a psát.³⁹² Blahoslav sice o několik řádků dále výslovně chválí „učení neb umění i umělé lidi“ a dodává, že „hodně a spravedlivě připsáno býti má umění nabytému dávání snadnosti a napomáhání zprávcům církve a kazatelům ouřad jejich konati“,³⁹³ ale vzápětí dospívá k centrálnímu bodu celé *Filipiky*:

„Těm zajisté, kteříž v slovu Božím pracovati mají (jakž dí apoštol), potřebí daru Božího k tomu zvláštního, jenž slove *výmluvnost*, to jest, aby uměli předkládati, učiti, napomínati, vystříhati etc., nebo hrozné jest psem němým býti, a prorok dí: ‘Dal mi Pán jazyk bystrý, abych uměl.’ Dával z počátku Pán dary své, výmluvnost, vykládání řeči etc. sluhám svým tak zázračně, že se nebylo potřebí tomu učiti; ale potom přestali divové a zázrakové. A sv. Pavel k Timotheu píše: ‘Bud pilen čítání’, a tak napomíná k učení se. A poněvadž duch Páně znal, že výmluvnost jest potřebná v církvi, tedy i té výmluvnosti neškodí se přiučiti, když a komuž možné, leč by kdo chtěl očekávati, až mu zázračně Bůh s nebe svrže výmluvnost, jakoby sedlák nesel a neoral, ale čekal, až mu bude s nebe manna pršeti.“³⁹⁴

Této výmluvnosti je bratrským mládencům nutně zapotřebí, mají-li umět řádně kázat. Proto je třeba se jí vedle pobožnosti a známosti Boží pravdy učit a v ní cvičit. Schopnost výmluvnosti Blahoslav přímo neváže na znalost latinského jazyka, ale má za to, že tento ji může ještě zdokonalit: „Jakož pak na oko se to vídá, že takéž mládenci někteří mnohem sou umělejší v řeči a výmluvnější, latíně nic neumějíce, nežli někteří dosti učení latínici. Ačkoli jisté jest, kdyby k tomu ještě i latíně uměli, dialektiky a rétoriky povědomi byli, žeť by mnohem bystřejší, zpusobilejší a ke všemu hotovější a tak i užitečnější byli. Příklad sud!“³⁹⁵ Výmluvnost je pro Blahoslava služebným prostředkem daným od Boha a kdo jím pohrdá,

392 Což je samo o sobě vzhledem k jeho sociálnímu postavení již celkem slušným výkonem. Ke charakteristice všech čtyř osob srv. zprávy bratrského *Nekrologia*. FIEDLER, *Todtenbuch*, s. 219, 220, 222–223.

393 MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 153.

394 TAMTÉŽ. Blahoslavova obhajoba výmluvnosti je zpracováním a rozvinutím Augustinových myšlenek o užitečnosti a potřebě výmluvnosti v jeho spisu o křesťanském vzdělání. AUGUSTIN, *De doctrina christiana* 4.XVI.33. K tomuto dílu se vrátíme v kapitole 2.3. v souvislosti s ikonografickou výbavou prvního vydání Blahoslavova Nového zákona.

395 MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 154.

„velmi hrubě fantuje“.³⁹⁶ Význam učení a učených zároveň nepřeceňuje, pouze za jistých okolností spatřuje nebezpečí možného zneužití: „umění bez pobožnosti jest jako meč v ruce blázna“.³⁹⁷ Jednota však bude dobře stát, pokud bude jednomyslná a pokud se do jejího vedení nevtiskne svět, tělo a Antikrist či „hovada svých věcí hledající“.³⁹⁸

Svou *Filipikou*, v jejímž centru stojí původně humanistická *eloquentia*, nasazená nyní do služeb církve, Blahoslav vyznává věrnost humanismu. Jeho *výmluvnost*, nebo lépe dnešním pojmem *výřečnost*, má ryze praktické poslání, povznést kazatelské umění, jež má sdělovat jasně a srozumitelně Boží pravdy. Augustinův postoj, že i největší tajemství víry lze sdělovat jednoduchými a každému srozumitelnými slovy, Blahoslav přijímá a zároveň jej staví, jak je patrné z jeho kritiky Lukášova jazyka, do konfrontace se scholastickým způsobem argumentace. Sdílí i Augustinovo mínění, že vysokým výrazovým stylem lze mluvit i o věcech obyčejných, nevýznamných ba nepatrných, které však mohou hrát velkou roli ve věci spásy.³⁹⁹ Poněkud skeptický je pouze k jeho přesvědčení, že zmíněná tajemství lze odít i výrazovým stylem nízkým: „Výmluvnosti Boží“ je třeba analogicky sdělovat slovy, „kteráž by rozumným lidem ku pobožné vážnosti, a pilnému srdcem, toho co se mluví, pozorování sloužila, a ne k smíchu neb k vyrážení se z dobrého způsobu.“⁴⁰⁰

Pro tento přístup, úzce spjatý se subjektivními prvky estetického pojetí jazykové správnosti⁴⁰¹ a aplikovaný v homiletice, jež tvoří centrum reformační praktické teologie, se ujalo pojmenování *sakrální rétorika*.⁴⁰² Blahoslav je také autorem prakticko-teologického spisu, určeného vzdělání budoucích kazatelů Jednoty, *Vitia concionatorum, to jest Vady kazatelův*, jež můžeme bez rozpaků označit praktickou učebnicí *sakrální rétoriky*. V jeho úvodu se výslovně odvolává na poslední větší Erasmovo dílo *Ecclesiastes, seu de ratione concionandi*, jež vyšlo poprvé v roce 1535, jako na jeden ze zásadních pramenů svého spisu.⁴⁰³ Erasmus v něm předkládá podmínky, kterým by měli kněz a biskup dostát při svém

396 TAMTÉŽ.

397 MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 155.

398 MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 155–156.

399 AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVIII.36–37.

400 *Gramatika*, f. 120b. AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVIII.38

401 Na tuto souvislost upozornil při hodnocení Blahoslavovy *Gramatiky* již TRÁVNÍČEK, *Poznámky o Blahoslavově Grammatice*, s. 206.

402 K vymezení pojmu srv. přehlednou studii SHUGER, Debora: *Sacred Rhetoric in the Renaissance*, in: Heinrich F. Plett (Hrsg.), *Renaissance-Rhetoric*, Berlin-New York 1993, s. 121–142.

403 Blahoslav na Erasmův spis *Ecclesiastes (Kazatel)* upomíná také na f. 165b *Gramatiky* v úvodu k části „Přidání (...) tomu, kdož chce dobře, totiž vlastně, právě a ozdobně česky mluvit i psátí“. Různorodostí jeho obsahu a rozsahem v něm pojednaných témat obhajuje svůj přístup k zdokonalování českého jazyka, jež má sloužit bližnímu ke vzdělání a vzájemné lásce. Kompozice díla *Vad kazatelův* i řada pojednaných motivů svědčí o silné inspiraci Augustinovým *De doctrina christiana*, zejména jeho čtvrtou knihou, která

kazatelském úřadě, poté popisuje z rétorické, dialektické a teologické stránky pravidla, jimiž by se měla řídit příprava každého kázání a v závěru představuje jednotlivá hlediska, na které by při pojednávání křesťanského života měl být během jeho přednesu brán zřetel.⁴⁰⁴ Blahoslav se ve *Vadách* soustředil na popsání velkého okruhu nectností a chyb, jichž by se kazatel měl vyvarovat. Vedle představení rétorické stránky věci přináší i sumáře ryze technických rad, jak správně a zřetelně mluvit před publikem a jak se při tom chovat.⁴⁰⁵ Ve spise jsou rozvinuty a vysvětleny vybrané myšlenky *Gramatiky*, objasněny některé řecké pojmy,⁴⁰⁶ jeho čtivost výrazně zvyšují řady příkladů, ilustrujících jednotlivé nectnosti, metaforická přirovnání, úsloví, přísloví a další prostředky, obohacující řeč. Blahoslav je zároveň schopen vnímat hranice možností *sakrální rétoriky*, když praví: „A nikoli u nás křesťanů nemá na slovích a tak na samém ozdobném mistrovském mluvení a vzkládání věci a jako malování jich jazykem více než sluší, zakládáno býti, ne ab ergis ad parerga consideranda convertamur, animumque transferamus. Pročež i Apoštol napsal: ‘Nepřišel jsem k vám s moudrostí řeči, aby (prý) víra vaše nebyla založena v moudrosti lidské.’“⁴⁰⁷

Otázka, nakolik můžeme Blahoslava považovat za exponenta *biblického humanismu* souvisí druhotně i s postojem Jednoty k humanismu jako takovému. V době, kdy se toto hnutí začalo šířit i v Čechách, nebyla Jednota ani zdaleka připravena na jeho recepci. Hlavní postavy latinizujícího směru, Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic a zejména Augustin Käsensbrot svým nesmlouvavým náboženským postojem nemohly jinak, než vzbudit k novému hnutí již v zárodku nedůvěru.⁴⁰⁸ Pro kulturní snahy českých humanistů nenalezla Jednota valné pochopení z toho důvodu, že jí naprosto scházela ona intelektuální vrstva, která by byla schopna ocenit jeho dosah. Kontakty Jednoty s Erasmem ve dvacátých letech 16. století měly pouze diplomatický ráz a jejich cílem bylo získat podporu v domácím prostředí neuznané náboženské minoritní společnosti v širším geografickém rámci, k čemuž ke

pojednává o řečnickém umění. Nakolik jde o přímý vliv Augustinova spisu a nakolik o prostředkování Erasmovým *Kazatelem*, či jinými spisy křesťanských humanistů, bude ještě třeba vyšetřit.

404 TRE X.11. Autorem hesla je Cornelis Augustijn.

405 Odvolává se na některé autority starověku: Ciceronova *Oratora* (*Vady kazatelův*, s. 22, 60), Vergiliovu *Aeneis* (TÝŽ, s. 30) a výklad helénisticko-římské rétoriky *Ad Herennium* (TÝŽ, s. 55, 58), jež Blahoslav mylně pokládá za dílo Ciceronovo. Srv. VARCL, *Antika a česká kultura*, s. 252.

406 Např. εὐτραπέλεια (Ef 5,4; BI²: „šprymování“ s pozn i.m. „t. dojmavé neb oplzlé“).

407 *Vady kazatelův*, s. 61. Překlad lat. části dle Slavíka: „abychom se neobraceli od hlavních věcí k pozorování vedlejších a myslí nepřenašeli“. Ke slovíkům apoštola Pavla srv. 1 K 2,1.4–5. Blahoslav je uvádí i v předmluvě obou vydání jeho překladu (BI¹⁻², f. 2a). K tématu Blahoslavova pojetí *sakrální rétoriky*, jejích limitů a nebezpečí s ní spojených se vrátíme ještě v kap. 2.3. v souvislosti s ikonografickou výbavou prvního vydání Nového zákona z roku 1564.

408 MOLNÁR, Amedeo: *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 57–58.

zklamání starších Jednoty nedošlo.⁴⁰⁹ Teprve v době Jana Blahoslava a zejména prostřednictvím jeho osoby, získávala Jednota vůči humanismu kladnější vztah. To však již byl humanismus jiného ražení, než onen z počátku 16. století, jež nyní Filip Melanchthon a jeho souputníci plně postavili do služeb reformace. Se zpožděním dvou generací tak Jednota poznává již nový kulturní směr, totiž *humanismus reformační*. P. Flos navrhuje tento termín jako přesnější charakteristiku Blahoslavova postoje v reakci na Janáčkovu tvrzení o jeho „posedlosti humanismem“.⁴¹⁰ Církevní historik A. Molnár s touto korekcí souhlasí a mluví proto o Blahoslavově *reformačním humanismu*, „uvědoměle a napořád lomeném českobratrstvím“.⁴¹¹ V celém kontextu by bylo tedy záhodno mluvit spíše o *reformačním biblickém humanismu* Jana Blahoslava, aby bylo pochybnostem ve věci terminologie učiněno alespoň prozatím zadost.

409 Jednání bratří s Erasmem popsal stručně a výstižně MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 90–91.

410 FLOS, Pavel: *Josef Janáček, Jan Blahoslav* [recenze], in: ČMM 86 (1967), s. 290–293. Reformační humanismus vidí jako směr, který je již „zbaven mnoha aspektů, ohrožujících nebo schopných ohrozit cokoli z tradičního obrazu světa a víry“.

411 MOLNÁR, Amedeo: *Blahoslavovy náběhy k teologii dějin*, in: KR 38 (1971), s. 208.

2.3. Blahoslavův překlad Nového zákona

Podle původního systematicko-teologického výměru Jednoty, který setrval v platnosti ještě na počátku 16. století, patřilo Písmo, „Čtenie svaté zákona viery“ spolu se svátostmi mezi tzv. věci služebné.⁴¹² Žádný nemůže „viery mieti vědomě, ani z nie spasen býti, leč uslyší Čtenie svaté“. Skrze něj má člověk „poznati čemu věřiti, co milovati a co činiti i čeho nečiniti a čeho se nadieti slušie“, v něm je obsažena „známost spravedlnosti a v něm se zvěstuje“.⁴¹³ V konfesi *Spis dosti činící z viery*, tištěné někdy mezi lety 1521–1524 u Jiříka Štýrsky v Mladé Boleslavi,⁴¹⁴ je Písmo – *slovo Čtenie svatého* nebo *Slovo Boží* označeno jako „nejprvnější služebnost církve svaté“ i „služebnost najpotřebnější“.⁴¹⁵ To má být podle Kristova poručení kázáno všemu stvoření.⁴¹⁶ K tomuto účelu Pán vyslal do světa apoštoly, „svrchované posly“.⁴¹⁷ Konfese z roku 1564 v kapitole „O víře Písem svatých“ píše: „Zprávové naši jednomyslně učí o písmých svatých (...) že jsou pravá, jistá, víry hodná, jimžto se žádná jiná jaká koli lidská psání vrovhati nemohou, ale postoupiti jako lidská Božím musejí.“ Písma svatá jsou „vůle Boží zjevené jistá a přemístná osvědčení a ohlášení, bez nichž není žádné známosti spasitelné, ani víry, ani přístupu k Bohu“.⁴¹⁸

Z tohoto vztahu k Písmu, jež je pokládáno za jediný normativní pramen, sdělující pravdy víry i poskytující praktický návod, jak vést život, hodný následovníka Kristova, pramení nejspíš i určitý konzervatismus ve vztahu k jeho textu. Prvním biblickým tiskem, vzešlým z prostředí Jednoty je novozákonní překlad boleslavského tiskaře Mikuláše Klauďána z roku 1518, jež o pár let později následovalo vydání, připravené Lukášem

412 Podle vyznání víry, odevzdaného na slyšení bratří 27. prosince 1507 v Praze a vytištěného na začátku roku 1508 v Litomyšli u Pavla Olivetského. Knihopis 5024. Cit. dle otisku PALMOV, Ivan: *Češskije bratja v svojich konfessijach*, I.2, Praha 1904, s. 260.

413 TAMTÉŽ.

414 Knihopis 5042.

415 PALMOV, *Češskije bratja*, s. 321–322.

416 Mk 16,15.

417 PALMOV, *Češskije bratja*, s. 321.

418 CONFESSIO | Fratrum Bohemorum. | Wjce s'ussj pos'lauchati Boha | než lidj. Skut: 5. c | Zákon Krystů / dostatečný g(es)t k zpra|wowánj Cýrkwe rytěřugjý / bez přiči|něnj a přimjssenj Zákonůw lidských. || Počet z Wjry a z včenj y | Náboženstwj křesťanského Ney|gasněgssjmu a nepřemoženému | Řjmskému / Vherskému a Českému ec. | Králi ec. Od Panůw a Rytjřstwa | Králowstwj Ceského / kteřjž sau | Gednoty Bratřj Zákona Krystowa | kteréž některj Pikharty neb | waldenskými gmenugj / w Wj|dni Léta 1535 podaný: nylnj w nowě zkorygowany a | wytisštěny Léta | 1564 | Přidáno gest také na zad y některých zna=|menitých a včenyých Mužůw / o této Con=|fessj saud a svědectwj / z Latiny do | česstiny přeložené. | Žalm 118 v | Wyprawowati budu o svědectwjch twych a nebudu | zahanben. [Ivančice] 1564. Knihopis 1602. Praha: KNM (36 F 20). Uvedený text na ll. 2b–3a.

Pražským (1525).⁴¹⁹ Oba překlady byly pořízeny dle latinského vulgátního znění, ve druhém případě zcela vědomě právě na rozdíl od nových překladů, zhotovených podle původního textu. Důvodem je konzervativní přístup Lukáše Pražského, vyjádřený v předmluvě k jeho vydání, jenž stojí zcela záměrně proti humanistické teorii překladu: „Nemá zajisté nižádný vykladač smyslem a rozumem text litery vykládati v též do jiného jazyka, ale což muož najblíž k formě slov v latinském jazyku položených, tak jak v sobě znějí, položiti. Pak čtenář potom daj neb vezmi rozum neb smysl jaký mu se zdá. Toliko nech u pokoji a celosti slov v formě a v hlasu, to ne tak škodné jest.“⁴²⁰ Bratrský biskup neváhal se svým odmítavým postojem k výuce biblickým jazykům vůbec vyrukovat i do tvrdé polemiky s Martinem Lutherem, neboť sdílel obavy, že „učenecky intelektuální hry nad biblí a filologické a literárně kritické domýšlivosti“ povedou ke zpochybnění božské autority pravdy Písma.⁴²¹ Podle Lukáše, pro nějž všichni tito „nováci v jazyciech“ směřující pouze k tomu, „aby lid zmietli u vieře a z viery vyvrátili“, Vulgáta „dostatečně v textu prvé vyložena v latinský jazyk byla, než smysly a vykladači potomními v jazyky jiné, v český neb v německý, a skrze učitele falešné náramnú zkázu vzala“.⁴²²

Na tomto pozadí se nám nadále zjasňuje i Blahoslavův odpor vůči Lukášovi ve *Filipice*, ale přesto nemůžeme říci, že by přístup ivančického biskupa k samotné autoritě Písma doznal oproti předcházejícím bratrským generacím podstatnějších změn. Jiný je pouze způsob, jak k těmto pravdám v Písmu obsaženým při jejich sdělování přistupovat. O tomto Blahoslavově vztahu k Písmu svědčí nejlépe jeho vlastní slova, uvozující první knihu *Vad kazatelův*:

„Písma svatá Starého i Nového zákona jsou jako veliké hory Boží, a jako studnice izraelské čerstvých a nejčistších vod ustavičně vždycky z nich vyplévající plné, z kterýchžto hor a studnic potom přeneseno jest do domů všechno to, což se

419 K oběma vydáním blíže v kap. 3.3. této práce.

420 Nowý Zákön. || Skonani Zakona no|weho. (...) Kterýž wy|tisstěn g(es)t s Mnohú p(ra)cý. we | Cztwrtek p(ře)d křižowú Nedělij | Skrze mne Giřijka Sstyr|su w Mlade(m) Boleslawi nad | Gizerau na Hoře Karmeli: | Léta M. CCCCC XXV. Knihopis 17.097. Praha: KNM (25 D 3). Uvedený text na l. a3a. Otiskuje KYAS, *Česká bible*, s. 135 a MOLNÁR, *Kralická Šestidilka*, s. 41. Lukášovu zásadu, stojící za doslovností překladu a odmítající překlad podle smyslu, který je „náramná neúcta a křivda Písmu svatému“, je třeba chápat i jako odmítnutí Klaudyánova díla, neboť boleslavský tiskař a lékař vydal upravený rukopisný překlad Martina Lupáče, jenž v zájmu srozumitelnosti opouštěl vědomě otrockou věrnost vůči textu předlohy. TÝŽ, s. 42.

421 MOLNÁR, *Kralická Šestidilka*, s. 42.

422 PRAŽSKÝ, Lukáš: Odpověď bratří na spis Martina Luthera. Otiskuje MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 73–74.

hospodářům vidělo předně a gruntovně potřebného. A to jsou svatá čtení a epistoly přiložené k jistým časům a dnům přes celý rok, a i jiné řeči Boží, o nichž o všech dí: ‘Všeliké písmo Bohem vdechnuté užitečné jest.’ A z těch studnic bývá přenešena ta výborná voda, nad křišťál čistší, k svažování při tom domu všeho toho, což vláhy potřebuje. A toť jsou rozliční a velmi mnozí spisové mužů duchem Kristovým osvícených, kteříž jsou jako nádoby anebo sudové toho rozkošného nápoje vzatého z těch studnic izraelských plní. I beřiž tehdy z toho ze všeho, co chceš, aby mohl vlastně podoben býti koflíku zlatému nebo stříbrnému nejdražší nápoj zdržujícímu!⁴²³

Jiným svědectvím jsou slova Tomáše Jordána, jež podávají svědectví o vzniku samotného Blahoslavova překladu: „V četbě a výkladech svatých písem neúnavný. Přeložil z řečtiny Nový zákon do mateřštiny nadmíru elegantně, kterýž překlad se vřele doporučuje osobám učeným a češtiny znalým. V tomto oboru by byl více vykonal, kdyby mu bývalo možno pro práce v záležitostech církve.“⁴²⁴ K Blahoslavově biblistickému počínu nyní obrátíme pozornost.

Při líčení vzniku určitého literárního díla bývá obvyklé, že se badatel také pokouší odhalit, kdy a v jakých souvislostech se objevila již jeho myšlenka a kdy na něm autor začal pracovat. Doba jeho dokončení a zvláště případného publikování, ať již formou tisku nebo v písemné podobě věnováním rukopisu určité osobě, bývá v této době již většinou určena přesnou anebo alespoň přibližnou datací. V našem případě datace předmluvy a epigramu z rubu titulního listu prvního vydání a údaje, skryté v průpletové vinětě na konci tisku druhého vydání Blahoslavova překladu dovolují určit pevné časové body, mezi nimiž probíhala jeho druhá redakce a kdy došlo k dohotovení první tiskové verze.⁴²⁵ Nic ovšem nevíme o počátcích a tedy ani o délce samotného překládání.⁴²⁶ Nelze ani odhadnout, zdali náleží pouze do doby

423 *Vady kazatelův*, s. 27–28.

424 VÁŠA, *Pochodně zažžená*, s. 8. Původní latinský text otiskl RYŠÁNEK, *Životopis Jana Blahoslava*, s. 365.

425 Bl¹, f. 1b: 13.8.1564 (datace epigramu), f. 3a: 19.7.1564 (datace předmluvy); Bl², f. 367b: 31.7.1568. Jireček upozorňuje na Blahoslavův list Cratonovi z 5.10.1568, ve kterém ivančický biskup píše, že by mu rád zaslal exemplář Nového zákona, kdyby byl již svázán: „mitterem nunc secundam editionem Testamenti, verum compactor nondum absolvit librum“ a z toho soudí, že byl dotiskován ještě v srpnu. Cit. dle JIREČEK, *Bibli kralická*, s. 11. Celý list je zapsán v AUF 10, ff. 366b–368a. S tím vcelku souhlasí i domněnka I. Vávry, podle nějž byly první a poslední arch „v několika dílčích partiích“ dotiskovány po datu, uvedeném na konci předmluvy. VÁVRA, Ivan: *Emblémy, monogramy, značky a znaky v tiscích ivančických a kralických*, in: LF 83 (1960), s. 291. Datace epigramu tyto domněnky potvrzuje.

426 Z výčtu důvodů uvedených v závěrečné části *Gramatiky*, jimiž Blahoslav vysvětluje vznik tohoto spisu, se dovidáme, že překlad Nového zákona do češtiny mu byl svěřen úzkou radou. To nikterak nevylučuje, že

ivančického pobytu nebo zda Blahoslav k prvním pokusům přistoupil již v Mladé Boleslavi. Jisté je pouze to, že vzhledem k Blahoslavově časové vytíženosti, způsobené plněním náročných biskupských povinností, šlo spíše o nepravidelné časové úseky, zcela jistě ne o nerušené souvislé období. Na to Blahoslav zřetelně naráží, když reflektuje své úsilí ve *Vadách kazatelův* na místě, kde doporučuje mládencům, aby se z paměti učili vybrané biblické texty, vhodné ke kázání. Mají je volit zvláště

„z Nového zákona, kterýž (nechat' se maličko pochlubím tím, v čem jsem dobrý díl věku svého strávil) s takovou velikou a pilnou prací, jakž nejvlastněji na ten čas býti mohlo, do češtiny jsem přeložil. Ješto mně se tak vidí, že toho žádný z mně rovných, ovšem pak některých mládenečkův, z latiny a z kteréhokoli jazyku, ex tempore, tak hned pojednou bez mnohého na to myšlení lépe nežli já (praemeditatione), s mnohou prací, volný čas sobě k tomu obrav a nejednou to od počátku až do konce korigovav, vlastněji a jadrněji neučiní.“⁴²⁷

Obě dvě vydání spatřila světlo světa v ivančické tiskárně, o jejíž zřízení se Blahoslav zasloužil a na jejíž chod a produkci z moci svého úřadu dohlížel.⁴²⁸ S touto činností je spojeno i dočasné přerušení dosud – až ke škodě Jednoty (a zvláště naší) – užívané anonymity, neboť Blahoslav se v předmluvě obou vydání ke svému dílu výslovně přiznal, v případě druhého dokonce faksimilovým podpisem, což je první a zároveň i poslední případ v dějinách bratrského knihtisku. Zachovávání anonymity totiž v jeho době neodpovídalo zvyklostem nadnárodního společenstva vzdělanců, k němuž se Blahoslav sebevědomě hlásil.⁴²⁹ Pověsti o tom, že bratři chystají nový biblický překlad, se šířily již dříve a to přinejmenším již v roce 1562 v souvislosti s dokončováním nového vydání bratrského zpěvníku. Polští šlechtici a

jeho počátek mohl být Blahoslavovou spíše soukromou iniciativou. *Gramatika*, f. 363a.

427 *Vady kazatelův*, s. 44. Uvedená slova jsou téměř parafrází části předmluvy Tadeáše Hájka z Hájku k jeho překladu Matthioliho Herbáře, vydaného v roce 1562: „To pověděti mohu, že jsem práci nemalú i bedlivost o to měl, abych jakž najvlastněji býti mohlo, jazykem našim českým jej vyložil a vypsál, což přineslo mi dosti těžkosti a nesnáze.“ Cit. dle KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus*, Praha 1988, s. 150. O tom, že Blahoslav Herbář pročetl, svědčí citace z tohoto díla v *Gramatice*, f. 242a; na jiném místě píše výslovně o jeho předmluvě (f. 333a). Vyjmenovávání obtíží, spojených se vznikem díla, patřilo, jak jsme ukázali již v předešlé kapitole, k dobovým zvyklostem.

428 K počátkům této tiskárny srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 128–129. Jejím přímým správcem však Blahoslav nebyl. Srv. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 291.

429 DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 129. V této souvislosti upozorňuje Bohatcová na Blahoslavův *Písni duchovních některých (...) rejstřík*, ve kterém odhaluje anonymitu bratrských skladatelů a jež je pro dnešní hymnology neocenitelnou pomůckou. BOHATCOVÁ: *Die tschechischen gedruckten Bibeln*, s. 52–53. K anonymitě bratrských tisků srv. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 152–154.

ochránci Jednoty Václav a Jan z Ostrorogu je z návodu luterského teologa Pietra Paola Vergeria, jenž s bratřími sympatizoval, vyvraceli.⁴³⁰ Nelze říci, že by byl Blahoslav s prací svých ivančických tiskařů ve všem spokojen, když nám zanechal v *Gramatice* tato káravá slova: „Impressorové častokrát chybují, tu literu *s* nebo *i* druhou, *z*, buď připojujíce k zřeku nenáležitě, a nebo od jiných liter odtrhujíce; jakož se jim to i při jiných praeoposicích nahází. Ale kdo je napraví, zvlášt nedbalce? Subjiciam quaedam exempla (licet in nostra Novi testamenti versione infinita pene sunt).“⁴³¹ Nový překlad si přesto úspěšně razil cestu mezi čtenáře, což dobře dokumentuje řada zpráv i následných událostí.

V lednu 1566 oznámil Blahoslavovi Kašpar Peucer, profesor artistické fakulty ve Vitemberku a dávný kolega ze studií, že od Jindřicha Daniele Švarce⁴³² obdržel exemplář jeho překladu a vybídl jej i k převodu Starého zákona.⁴³³ Blahoslav odpověděl v dubnu a poslal Peucerovi další exemplář s informacemi o překladu „pražského učence“, nejspíše Jana st. Vartovského z Varty, který již přeložil celý Starý zákon z hebrejštiny do českého jazyka a dílo je prý již připraveno do tisku.⁴³⁴ Poněkud pozdější zpráva, kterou zanechal správce ivančické bratrské akademie Esrom Rüdinger v dedikaci třetího dílu žalmové prafráze z října

430 „Editionem quoque Bibliorum nullam omnino, quod nos scimus, pararunt, cum id neque occupationes laboresque assidui ecclesiarum, neque sumptus illorum, propter egestatem permittunt, et olim mediocrem versionem Bohemicam habeant, qua contenti sunt.“ AUF 10, f. 184b. Otiskuje DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 33, pozn. 76. Srv. též JIREČEK, *Bibli kralická*, s. 10.

431 Podám některé příklady (ačkoli je jich v našem překladu Nového zákona téměř nekonečné množství); *Gramatika*, f. 151b.

432 Bratrský kněz Jindřich Daniel Švarc ze Semanína († 1611) studoval ve Vitemberku a Tübingen, byl později duchovním správcem Kateřiny z Ludanic a kazatelem Petra Voka z Rožmberka.

433 Vzájemná korespondence je zaznamenána v AUF 9, ff. 156a–159b. Listy otiskl GINDELY, *Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder*, s. 287–290, oddíly, týkající se Blahoslavova překladu Nového zákona BOHATCOVÁ, *Die tschechischen gedruckten Bibeln*, s. 43–44 a BENZ, Ernst: *Caspar Peucers slavische Beziehungen (Über das Verhältnis der Böhmischen Brüder zur Wittenberger Reformation)*, in: Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche, Marburg 1949, s. 129–140, jenž líčí v širším horizontu Blahoslavovy styky s Peucerem. O nich pojednávají i BARTOŠ, František M.: *Srbský přítel Blahoslavův*, in: Kalich 8 (1923), s. 62–64; ve stručnější formě DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 33 a ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 37. Odložilík je základě zprávy, že Blahoslav bydlel ve Vitemberku s Peucerem soudí: „Vzklíčilo tak přátelství, které bylo oběma ku prospěchu a které rozloučila až Blahoslavova smrt.“ Patrně nevzal v potaz obecně pojímanou formálnost přátelských vztahů mezi humanisty. ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 37. Vztah mezi Blahoslavem a Peucerem dobře dokumentuje Blahoslavův zápis o jeho cestě do Magdeburku za M. Flacciem v roce 1556. O svém návratu píše: „Z Wittenberka v pondělí po sv. Trojici jeli jsme až do Šmidberku. Tu přijel za námi Filip s zetěm svým Casparem Peucerem; tu jsme se zase seznámili, však spolu ten den málo mluvili.“ (ZELINKA, *Cesty Českých bratří*, s. 170) Slovnímu spojení „zase se seznámili“ je zde třeba rozumět jako „zase se poznali, opět se rozpoznali“. To ovšem na druhé straně nijak nevylučuje možnost navázání intenzivnějších kontaktů v letech následujících, jejichž plodem mohou být i vzájemné listy z r. 1566.

434 O Janovi Vartovském v souvislosti s jeho překladem Matoušova evangelia více v kap. 3.2. Že by se Blahoslav jakkoli angažoval ve vydání starozákonního překladu Jana Vartovského, jak se domníval Flajšhans, nepotvrzují žádné dochované prameny. FLAJŠHANS, *Přemnictví české*, s. 347.

1579 skutečně potvrzuje Blahoslavův záměr přeložit i Starý zákon a zároveň vysvětluje důvod, proč k tomu již nedošlo: „Blahoslaus novum Testamentum in vernaculum vestrum ante annos non paucos convertit, quod in manibus est, expressum non semel, et diversis formis, et agebat idem de veteri. Sed non fuit ei eo usque producta vita, ut rem aggrediretur, et successoribus eum hanc operam suis relinquere Deus voluit.“⁴³⁵

Vydání Blahoslavova Nového zákona ale vzbudilo i nesouhlasné reakce. Zvýšená produkce bratrské tiskárny,⁴³⁶ byť její tisky zůstávaly prosty zjevného označení místa tisku, a skutečnost, že se po Moravě i za její hranice šíří bez jakýchkoliv zábran vydání Nového zákona z pera bratrského biskupa, vzbudila odezvu katolické církve. Olomoucký biskup Vilém Prusinovský vymohl v roce 1566 na císaři mandát, který požadoval všechny tituly určené k tisku podrobit cenzuře, což v praxi znamenalo, že budou podléhat schválení jeho úřadu nebo moravského hejtmana. Moravská stavovská obec ihned pocítila zjevný zásah do pravomocí vrchností a účastníci zemského soudu, zasedajícího v březnu 1568 v Brně, byli svědky bouřlivého jednání o tomto sporném opatření⁴³⁷ i večerní neformální rozpravy, jež se týkala podezření, že na moravském panství Ivančice, které patřilo nejvyššímu maršálkovi českého království Pertoldovi z Lipého († 1575),⁴³⁸ provozují bratří tajnou tiskárnu. Panu Pertoldovi, jenž náležel k těm, co nechtěli cenzurním opatřením svolit, ale k Jednotě se nehlásil, vmetl přítomný podkomoří rytíř Zoubek, že na jeho panství bratří tisknou knihy. Pertold pohrozil, že věc přísně vyšetří a netajil se ani úmyslem razantního zásahu, jemuž by prý nikdo nemohl zabránit. Celou situaci spokojil Čeněk z Lipého, když pravil, že v Ivančicích bratří pouze knihy vážou „a někdo mní, že je tisknou. Však na impressii náklad veliký býti musí, toho bratr Jan [Blahoslav] nemá a s to býti nemůže.“⁴³⁹ Nebezpečí hrozící

435 „Blahoslav přeložil do vašeho jazyka před nemálo lety Nový zákon, jehož se užívá a jenž byl nejednou v různých podobách vydán, a pomýšlel i na Starý. Ale nebylo mu dáno tolik života, aby práci tu podnikl, a Bůh chtěl, aby toto dílo přenechal nástupcům.“ Libri Psalmorum | PARAPHRASIS | LATINA, QVAE ORATIONE | SOLVTA BREVITER EXPONIT SEN-|TENTIAS SINGVLORVM, EX OPTI-|morum interpretum veterum & re-|centiorum rationibus. Liber Tertius | PARAPHRA-|SEOS PSALMORVM. Görlitz 1581. Praha: NK (46 C 62), f. B4b–C1a. Věnování je určeno Janovi ml. ze Žerotína na Břeclavi (k jeho postavě opět v této kapitole v oddíle věnovaném grafické výzdobě druhého vydání Blahoslavova překladu). Latinský text otiskuje DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 35–36 a opět TÁŽ, *Die tschechischen gedruckten Bibeln*, s. 51, český překlad MOLNÁR, *Česko-bratrská výchova*, s. 214, opět TÝŽ, *K otázce geneze*, s. 236 a TÝŽ, *Kralická Šestidílka*, s. 44.

436 V roce 1564 z ní vyšly kromě Nového zákona ještě *Písně duchovní evanjelistské*, známější pod titulem *Ivančický kancionál* a další vydání bratrské konfese a o dvě léta později zpěvy německé a třetí vydání tzv. „Turecké knížky“. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 138.

437 Jednání zaznamenává DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 130 a JIREČEK, *Bibli kralická*, s. 10.

438 Jeho manželka Zuzana Černošská z Boskovic († 2.11.1572) byla horlivou ochránkyní bratří a členkou Jednoty.

439 AUF 10, f. 353a. Celý zápis, jehož autorem byl Blahoslav, se nalézá na ff. 351a–353a.

bratrské tiskárně v Ivančicích bylo odvráceno a Jednota pokračovala nerušeně dále, i když s větší opatrností, v intenzivní publikační činnosti.

Než přistoupíme k formálnímu popisu obou vydání a poté i jejich ikonografické výbavy, jež sehrála nezanedbatelnou úlohu v bádání o Blahoslavových předlohách, je třeba nejprve věnovat několik slov textové stránce. Tou jsme se zabývali doposud jen v souvislosti s Blahoslavovou teorií překladu a jeho metodou v předchozí kapitole. Jak naznačily výsledky dosavadního bádání, s nimiž nelze než souhlasit, text Blahoslavova překladu je spíše velmi důkladnou a pronikavou revizí staršího překladatelského úsilí,⁴⁴⁰ ovšem již pro samého Blahoslava nikoliv revizí konečnou. Druhé vydání jeho překladu se od prvního odlišuje řadou změn, o jejichž intenzitě panovaly do doby, než byl J. Konopáskem proveden důkladný textově kritický průzkum, nejrůznější dohady.⁴⁴¹ Nápravu textu prováděl Blahoslav na místech, kde byl nespokojen s původním překladem, použil přitom i některé nové biblické tisky, zejména Bezova řecko-latinského vydání Nového zákona z roku 1565.⁴⁴² Nemáme zpráv o tom, prováděl-li další textové úpravy i po roce 1568, ale můžeme to pokládat za pravděpodobné.

Závěrem této části ještě alespoň několik slov k rozšíření Blahoslavova překladu, které jsme předznamenal již v souvislosti se zprávou K. Peucera. Na základě zpráv dochovaných pramenů máme dobrý důvod pro domněnku, že Blahoslavův překlad našel široké uplatnění právě tam, kam byl charakterem svého jazyka určen. Zatímco jeden ze starších údajů zachycuje jeho poněkud netradiční užití v uherskobrodském sboru, kde byl v roce 1573 společně s kancionálem a konfesí v jazyce německém a konfesí v jazyce českém uložen do makovice kostela,⁴⁴³ na počátku 17. století se objevuje jako součást inventáře některých sborů české Jednoty.⁴⁴⁴ Jeho liturgické užití podtrhuje i vydání *Evangelii neb Čtení svatých, kteráž*

440 KYAS, *Česká bible*, s. 180. Tak rozumí i Bohatcová pojmu „vnově do češtiny přeložený“ v titulu prvního vydání, jež má představovat revizi bratřími již uznaného překladu. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 58.

441 Již na konci 19. století upozornil Flajšhans na to, že „text změněn nepatrně, za to poznámky zredigovány a rozhojněny“. FLAJŠHANS, *Bible a její překlad*, s. 323. Přesto ještě o několik desetiletí později tvrdí J. L. Hromádka i F. Hrejsa, že text druhého vydání „zůstal nezměněn“, případně „týž jako v prvním vydání“. HROMÁDKA, *Bible kralická*, s. 123; HREJSA, *Česká bible*, s. 32. Na textové odlišnosti upozornil Konopásek v *Prolegomenech*, kde také přináší jejich seznam, byť ne zcela důsledně provedený. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 149–193.

442 K této předloze srv. příslušné místo kap. 3.1. a 3.2.

443 Zpráva pochází z *Liber foundationum et donatium*, obsahující soupis privilegií řady bratrských sborů, která je dnes uložena ve státním archivu v Poznani. SLAMĚNÍK, František: *Lešenská kniha fundační*, in: LN 22 (1914), č. 24 z 24.1., s. 2.

444 *Rejstřík věcí obecních, k zboru rychnovskému přináležejících, obnovený léta 1618*. uvádí na f. 1a: „Knihy Obecní (...) Zákon B. Blahoslava. Druhý Zákon tištění karmelského“. V *Rejstříku věcí obecních v domě bratrském v Kostelci* z r. 1609 čteme na f. 5a: „Zákon B J. Blahoslava 1“ a v *Rejstříku věcí Kristových v*

slovou Pašije v roce 1571.⁴⁴⁵ Text liturgických pašijních perikop a evangelijních čtení je přejet z Blahoslavova překladu.⁴⁴⁶ Máme konečně i jiný doklad použití jeho textů. Zdi apsidy bratrského sboru na Karmeli v Mladé Boleslavi jsou pokryty čtyřmi velkými nápisy, tři z nich tvoří úryvky z epištol. Texty byly na zeď sboru umístěny podle datace jednoho z nápisů na počátku 80. let 16. století a jejich předlohou byl právě překlad Jana Blahoslava.⁴⁴⁷ Jak je zřejmé, historie nového bratrského biblického překladu nebyla Blahoslavovou smrtí uzavřena a jistého vyvrcholení doznala prostřednictvím úsilí překladatelského týmu kralických. Překlad Jana Blahoslava byl po patřičné revizi přejet do šestého dílu Bible kralické, dotištěného v roce 1594, a stal se tak její sourodou součástí, neboť byly zároveň přejaty i translatické metody ivančického biskupa, jak dokládá výsledná podoba celého díla. Podobně jako v případě otázky textových úprav druhého vydání Blahoslavova překladu zůstávala delší dobu bez povšimnutí i intenzita změn, jež provedl redaktor Jan Němčanský.⁴⁴⁸ Teprve V. Kyas pečlivým rozbořem dospěl k přesnějším výsledkům: „Text není změněn jen nepatrně, jak se často tvrdí, nýbrž je přepracován skoro v každé kapitole na několika místech, a to podle nových Bezových vydání NZ.“⁴⁴⁹ Ještě větší změny postihly Blahoslavovy marginální poznámky. Některými uvedenými překladovými variantami byla nahrazena příslušná místa v textu, většinou ale byly podstatně rozšířeny a doplněny a tvoří velmi hodnotnou část počínu

Brandejse nad Orlicí (b.r.) na f. 1a: „Zákon B. J. Blahoslava“. Všechny rejstříky pocházejí z nálezů archivu bratrského biskupa Matouše Konečného v Mladé Boleslavi a jsou doposud bez příslušných signatur.

445 Ewa[n]=|gelia anebo | Čtenj swatá kteráž s|o|wau Passige. Řeči | některé Prorocké: a Pre=|facý obyčegné, to gest: | Zpěwowé, k zw|ásst=|njm Hodům wey=|ročnjm náležitj | w nowé zpraweljn a wytisstěnj. | Léta M D LXXI. b.m. [Ivančice] 1571. Knihopis 2264. Praha: KNM (24 B 1).

446 Tuto skutečnost však zároveň oslabuje fakt, že autorem příručky byl i autor novozákonního překladu. Stručně o významu Evangelii: [ZS]: *Blahoslavova evangelia*, in: KJ 42 (1957), č. 21, s. 4; větší pozornost, zvláště jejich hudební stránce, jim věnoval GROMBÍŘÍK, Martin: *Blahoslavova „Evangelia“*, in: *Teologická reflexe* 8 (2002), č. 1, s. 41–49.

447 Poškozené texty byly na začátku 19. století v souvislosti s rekonstrukcí celého objektu obnoveny, ale použitím nesprávné předlohy nebo dokonce snad i jejich svévolným doplněním bez ohledu na biblický text byly znehodnoceny. Jejich nedůsledný opis přinesl BARTOŠ, Jiří a kol.: *Sbor českých bratří – fragmenty textů*, Mladá Boleslav 2004. K jiným biblickým textům, jež pokrývaly zdi bývalého bratrského kostela v Ivančicích srv. JUST, Jiří: *Předlohy latinských biblických nápisů v bratrském kostele v Ivančicích*, in: *Z kralické tvrže* 23 (2006), s. 23–27.

448 Srv. ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 262; SLAMĚNÍK, *Staré tisky*, s. 47; JAKUBEC, *Dějiny literatury*, s. 688. Hrejsa poprvé upozornil na možné teologické důvody při zásazích do Blahoslavova textu v souvislosti s postupující kalvinizací Jednoty, avšak ani on jim nevěnoval větší pozornost. HREJSA, *Česká bible*, s. 41. F. M. Bartoš dokonce soudil, že prodleva mezi pátým a šestým dílem Kralické byla zapříčiněna dostatečným počtem kusů druhého vydání Blahoslavova překladu na skladě, k čemuž se přiklonila i M. Bohatcová, ale to se zdá být málo pravděpodobné. BARTOŠ, František M.: *Bouře nad Kralickou*, in: *Theologia Evangelica* 2 (1949), s. 228; DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 37–38.

449 KYAS, *Jazykové rozdíly Nového zákona*, s. 195. Srv. TÝŽ, *Česká bible*, s. 195–196, kde poněkud paradoxně redaktori této části díla uvádějí: „jazykové úpravy textu jsou nečetné a nepodstatné“.

překladatelské skupiny kralických.⁴⁵⁰

Blahoslavův Nový zákon po stránce formální a jeho ikonografická výbava

Formální popis obou vydání, který podala Mirjam Bohatcová ve své studii o bratrském knihtisku⁴⁵¹ i základní informace shrnuté v Knihopisu⁴⁵² není nutné na tomto místě opakovat v celém rozsahu.⁴⁵³ První vydání má velikost plantinské dvanáctky, jímž se řadí k nejmenším z našich novozákonních tisků vůbec,⁴⁵⁴ druhé je osmerkové. Obě vydání mají dvě tiskové verze, odlišující se v řadě typografických detailů.⁴⁵⁵ Některých si povšimneme v části věnované ikonografické výbavě. První vydání je na rubu tit. l. uvedeno epigramem Jiřího Strejce, který je ve druhém vydání vynechán.⁴⁵⁶ Obě vydání jsou opatřena řadou typografických prvků usnadňujících čtenáři orientaci v textu. Jde nejprve o hranaté závorky, jimiž jsou vymezena slova vložená pro větší srozumitelnost a nemající opory v předloze⁴⁵⁷ a potom o různá znaménka, jež odkazovala na marginální poznámky a konkordance: v prvním vydání najdeme obojí smíšeně na okraji vnějším, ve druhém poznámky na okraji vnějším a konkordance na okraji vnitřním. Jejich funkce je vysvětlena za předmluvou.⁴⁵⁸ Samotný biblický text předchází v obou vydáních „Pořádek knih Zákona nového“, tedy běžný obsah.⁴⁵⁹ Jednotlivé knihy jsou ve druhém vydání uvedeny krátkými obsahovými sumáři, kapitoly jsou

450 K formálnímu popisu tohoto vydání srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 24–25 a zejména Knihopis 1107.

451 DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 21.

452 Knihopis 17.110 a 17.112.

453 Bližší popis obou vydání Blahoslavova překladu Nového zákona včetně záznamu exemplářů, dochovaných na území České republiky je uveden v příloze I. na konci této práce.

454 Kuriózní názor o důvodu malého formátu prvního vydání zastával J. Mánek: „Byla to knížečka malých rozměrů, které snad souvisely s tím, že byla vydána tajně v Ivančicích, kde byla vytištěna na zahradě.“ MÁNEK, *Jan Blahoslav*, s. 23.

455 Na rozdíl některých exemplářů prvního vydání upozornila Bohatcová, když konstatovala, že Blahoslavův Nový zákon „byl dotiskován postupně, neběžili-li vůbec o dvě vydání z téhož roku“. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 20. Srv. slova v erratech neboli Omýleních, „kteráž se přihodila z nedopatření“ na f. Ggg4a: „k Židům 9.b. ‘na ten přítomný’: v některých exemplářích tu opuštěno: ‘čas’“. Srv. též DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 86. Bohatcová porovnávala i exempláře druhého vydání KNM (24 C 10) a (34 E 5), které se kromě titulu a rozdílné erbovní výzdoby na tit. l. liší i kustody na ff. 3b, 155b, 263a a v iniciále K na f. 4a. BOHATCOVÁ: *Die tschechischen gedruckten Bibeln*, s. 53, pozn. 36.

456 Jiří Strejc (1536–25.1.1599), původem ze Zábřehu na Moravě, byl v roce 1560 vyslán na studia do Královce a o rok později do Tübingen. V roce 1562 se stal jáhnem, o pět let později byl na přerovském sněmu ordinován na kněze a pověřen správou sboru v Hranicích. Jako jeden z prvních kněží Jednoty okusil slasti i strasti manželského života. Pod epigramem je podepsán jako G[eorgius] V[etterus].

457 Blahoslav na tuto skutečnost upozorňuje již v předmluvě, určené příznačně „kněžím a zprávcům lidu Páně, těm, kteříž českým jazykem služby Boží v lidu jeho konají“. Bl¹⁻², f. 2a.

458 V prvním vydání jde o čtyři znaky pro odkaz na konkordance a stejný počet těch, jimž „namítá se buď světlejších neb vlastnějších aneb příjemnějších a obvyklejších slov a nebo vlastního místu tomu, neb rozdílného smyslu“. Ve druhém vydání je počet prvně uvedených znaků rozšířen na osm, druhý typ znaků je nahrazen malými písmeny abecedy. Bl¹⁻², f. 3a.

459 Bl¹⁻², f. 3b.

v obou vydáních dle dobového zvyku velkými písmeny abecedy, uvedenými na vnitřních okrajích, rozděleny dle obsahových celků na odstavce.⁴⁶⁰ Poznámky na okraji jsou ve druhém vydání značně rozhojněny, upozorňují čtenáře na jiný možný překlad předlohy, který Blahoslav většinou přejímá ze starších českých převodů. Někdy jsou takto uvedeny různé varianty samotného textu předlohy. Poznámky jsou většinou jedno- až několikaslovné, sporadicky mají charakter delšího souvislého textu, zejména tam, kde Blahoslav vysvětluje geografické lokality.⁴⁶¹ Konkordancie jsou četnější než v jiných českých překladech. Zvláštními znaménky označuje Blahoslav na vnějším okraji počátek a konec perikop. Svým rozsahem i charakterem se obsah uvedený in margine obou stran nápadně podobá systému tzv. Curyšské bible.⁴⁶² Závěrečnou část tisku prvního vydání tvoří rejstřík perikop, errata a druhý rejstřík, usnadňující nalezení novozákonních textů, vztahujících se k teologickým pojmům, jež jsou zde abecedně seřazeny.⁴⁶³ Závěr druhého vydání je obdobný s výjimkou druhého rejstříku pojmů, který je zde vynechán. Koncová průpletová viněta druhého vydání skrývá vydavatelské údaje.⁴⁶⁴

Ikonografická výbava obou tisků představuje zvláštní kapitolu a v našem případě téměř zásadní, neboť souvisí těsně s otázkou Blahoslavových předloh a tedy i s interpretací celého díla. Pokusy o výklad oněch několika málo obrazových motivů prvního vydání jsou poznamenány nejrozsáhlejší názorovou rozrůzněností v celé oblasti dosavadního bádání o Blahoslavově překladu a některé závěry, přejímané se zarážející nekritičností, téměř osudově ovlivnily hodnocení celého překladatelova přístupu.

Než se budeme věnovat konkrétním příkladům obrazové výbavy obou vydání, je nejprve nutné zhodnotit Blahoslavův přínos v této oblasti na obecnější rovině. V šedesátých letech se o to pokusil Ivan Vávra v již uvedené vynikající studii o emblemech bratrských kněží, biskupů a pracovníků ivančické a kralické tiskárny. Na příkladu vydání *Písní*

460 Číslování veršů, kterého užil poprvé v roce 1551 Robert Estienne ve své čtvrté redakci řeckého textu Nového zákona, se prosazovalo pomalu. Vydavatelé Vulgáty jej přejímají v roce 1555 (*Biblia sacrosancta*. Lyon 1555), bratři až ve vydání Šestidíly. Blahoslav se pro číslování nerozhodl i přesto, že pracoval s některými edicemi, které se touto novinkou nechaly inspirovat. Přehled biblických edicí s prvním číslováním veršů v různých evropských jazycích lze nalézt na [www: <http://www.wlb-stuttgart.de/referate/theologie/versnummerierung/versnum.htm>](http://www.wlb-stuttgart.de/referate/theologie/versnummerierung/versnum.htm)

461 Srv. pozn. 344 této práce.

462 Srv. příslušnou část kapitoly 3.2.

463 Tento druhý rejstřík je připojen ve zvláštní vrstvě, má vlastní signování a působí dojmem samostatného doplňku. Srv. DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 84.

464 „FINITVM IN INSVLA HORTENSI 1568 PRIDIE CALEN[DAS]: AVGVSTI“. B1², f. 367b.

duchovních evangelistských, jejichž redakce byla svěřena Janu Blahoslavovi a jež byly dotištěny ve stejném roce jako jeho první edice překladu Nového zákona, načrtl přesvědčivý obraz přelomového momentu v dějinách bratrského knihtisku. Jeho podstatou byla aplikace Blahoslavovy záliby v symbolice a jinotaji na umělecké rovině, realizované v grafické výzdobě *Písní*, která byla pořízena podle jeho předem stanoveného a skutečně dodrženého plánu. Rozsahem a způsobem v bratrských tiscích doposud nevídaným, typickým pro Blahoslavovu tendenci narušování anonymity bratrských děl, vyzdobil redaktor stránky kancionálu erby bratrské šlechty, emblémy biskupů, správců předních moravských sborů, svých spolupracovníků a tiskařů angažovaných při vzniku díla. Nemůže být pochyb o tom, že Blahoslav řadu těchto emblémů sám navrhl. Do vydání *Písní* v roce 1564 znají totiž bratrské tisky pouze tiskařské signety. Blahoslavovým zásahem nyní vstupují do dějin knihtisku Jednoty i emblémy.⁴⁶⁵

Vlastním emblémem disponoval samozřejmě také Blahoslav. Tvoří jej mříž o čtyřech střídavě se překrývajících prutech za níž se objevuje kombinace symbolu stromu života s motivem kříže a stromu vědění dobrého i zlého s motivem jablka.⁴⁶⁶ Vedle této základní formy Blahoslav užíval i zjednodušené verze emblému, kterou tvoří pouhá mřížka. Obě varianty nacházíme v prvním vydání jeho překladu Nového zákona. Na f. 237b je mřížka vložená do maureskové viněty použita ve funkci tiskařského signetu, základní formu s kombinací stromu života a vědění na f. 305b ve vlysu nad začátkem Janova Zjevení pokládá Vávra za výraz Blahoslavova překladatelství.⁴⁶⁷ Ve zjednodušeném provedení je Blahoslavův emblém umístěn na dřevořezu titulní strany druhého vydání Nového zákona a to skrytě v levé

465 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 154–156. Vávra zde odkazuje na Blahoslavův pobyt v Basileji a upozorňuje, že právě v Basileji u Frobena má původ i Melantrichův signet se symbolem meče a dvěma hady. Vávra odmítá mínění, že by byl Blahoslav i samotným zhotovitelem dřevořezů, i když nevyklučuje jeho schopnost jejich obraz vytvořit. TÝŽ, s. 133.

466 Gn 2,9. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 157; DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 22. Tento Blahoslavův emblém je vložen do vnitřního pole akantové iniciály *H* na f. 366b *Písní* z r. 1564, otiskuje jej BOHATCOVÁ, Mirjam: *Symbol stromu poznání a stromu života v bratrských tiscích*, in: ZKT 12 (1985), s. 13, obr 4.

467 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 291. Obou vyobrazení si všímá BOHATCOVÁ, *Symbol stromu poznání*, s. 8, ale překvapivě se staví velmi opatrně k identifikaci tohoto emblému s osobou Jana Blahoslava, ač připouští, že jej do ivančických tisků zavedl právě on. Upozorňuje také na to, že ve výzdobě *Písní* 1564 se v dolní části ornamentálního rámu na f. 331a na levém štítu objevuje tvář člověka, podobná vyobrazení tváře Jana Blahoslava na titulní straně šamotulského i ivančického kancionálu. Jemu přisuzuje emblém měděného hada (Nu 21,9) na pravém štítu rámu, jež Vávra určil jako symbol Havla Dřevínka a tentýž hlavu starce jako symbol Pavla Paulina. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 286. Za těchto okolností by se ovšem pravděpodobnost identifikace mřížky s osobou Blahoslava z důvodu kompozice všech tří symbolů ještě zvyšovala. Co by mohlo být příznačnější pro symbolické vyjádření Blahoslavova postoje *reformačního humanisty*, než spojení stromu života a stromu poznání?

postranici, symetricky k řezbářskému monogramu I S. To může vyjadřovat skutečnost, že Blahoslav je tak jako v případě *Písní* 1564 ideovým autorem výzdoby, umělec označený monogramem „I S“ pak jejím skutečným zhotovitelem. Blahoslavův základní emblém se ve velkém provedení objevuje také na titulní straně jím vydaných *Evangelii*, mřížka je zde zpodobněna v dvourozměrném tvaru.⁴⁶⁸ Po Blahoslavově smrti převzala tento emblém doposud neidentifikovaná osoba označená iniciálami „I H S“, objevuje se v provedení bez monogramu v *Písních* 1572 a s monogramem v *Písních* 1576. Později byla mříž nahrazena džberem a v této podobě emblém přejal přerovský senior Jan Lanecký.⁴⁶⁹

Přejdeme nyní k již tolikrát zmiňovaným vyobrazením prvního vydání Blahoslavova překladu Nového zákona, které je na titulní straně uvedeno motivem Proměnění na hoře (Mt 17,1–3.6).⁴⁷⁰ Jedná se o vyobrazení motivu 1 K 3,6: „jáť sem štípil, Apollo zaléval, ale Bůh dal zrůst“, které se v první tiskové verzi nachází na f. Ggg4b, ve druhé na zvláštním listu s nepotištěným rubem, umístěným mezi ff. Ggg4 a 31. Výjev je podepsán legendou: „Μὴ ὑψηλοφρονεῖ | Rom. 11“, jež v latinském překladu zní „non (noli) altum sapere“.⁴⁷¹ Tento jediný motiv představuje v celém bádání, třicátými lety 20. století počínaje, ve skutečnosti nejfrekventovanější téma, neboť zásluhou J. Konopáska je dodnes pokládán za klíčový důkaz Blahoslavovy hlavní předlohy.⁴⁷² Jak k tomu došlo? Když pomíneme Karafiátovy „broučkovské“ zmínky, které mají pouze popisný charakter,⁴⁷³ byl to právě Konopásek, jenž podal první návrh řešení. V roce 1929 sdělil čtenářům Českého bratra, že našel předlohu, již Blahoslav používal při překladu a z níž tento motiv překreslil,⁴⁷⁴ text Ř 11,20 má být potom vzpomínkou na motiv signetu Roberta Estienne-Stephana, který „Blahoslav asi předtím u někoho viděl, utkvěl mu z něho onen nápis a domnívaje se, že kreslí obrázek týž, neváhal jej po paměti podepsati citátem Ř 11,20“.⁴⁷⁵ Do diskuse nato zasáhl F. Hrejsa, který našel motiv

468 Otiskuje BOHATCOVÁ, *Symbol stromu poznání*, s. 11, obr. 3.

469 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 160. Blahoslavův zjednodušený emblém, objevující se na četných místech *Nekrologia* v rukopisu Praha: NK (XVII E 69), je speciálním případem bez přímého vztahu k této studii.

470 BOHATCOVÁ, Mirjam: *Výzdoba titulních stran ivančických a kralických tisků*, in: ZKT 13 (1986), s. 18–19 jej interpretuje jako zážitek vrcholného poznání. Tentýž motiv je uplatněn i na tit. s. druhého vydání z r. 1568 a poté ještě ve Štefanově *Výkladu řečí Božích* z r. 1575.

471 Ř 11,20: „nebudiž vysokomyslný“. Bl¹⁻² uvádí u slov „ale ten kterýž zrůst dává“ ve verši 1 K 3,7 konkordantní odkaz na „Řím 11.d.“. Výjev otiskují KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 250, č. 1; TÝŽ, *Prolegomena*, přílohy, č. 5 a DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 87, č. 7.

472 Srv. i nejnovější literaturu: VOIT, Petr: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 123–124.

473 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 6 motiv charakterizuje jako „důmyslný obrázek“.

474 KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 250 soudí, že autorem rytiny motivu byl Blahoslav sám.

475 KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 251. „Oním nápisem“ je myšleno „noli altum sapere“, jenž Estiennův

1 K 3,6 v ženevském tisku Kalvínových *Commentarii* z r. 1564 a 1565 a vyslovil domněnku, že „Blahoslav jej tedy převzal asi z Ženěvy“.⁴⁷⁶ Konopásek se k této otázce ještě jednou a naposledy vrátil ve svých *Prolegomenech*. Konečně zde jmenuje předlohu, kterou v předcházejících studiích tajil: má jí být basilejské vydání řecko-latinské edice Nového zákona z roku 1559 nebo 1560, jež byly obě realizovány nakladatelským tandemem Thomas Courteau – Nicolas Barbier.⁴⁷⁷

Konopáskův závěr záhy zpochybnil F. M. Bartoš, když napsal, že identifikace motivů s tiskařskými signety „může (...) být pro řešení naší otázky [po předlohách] pouze oporou, nikoli bezpečným důkazem“.⁴⁷⁸ M. Bohatcová odmítla Konopáskovy rozpaky z kombinace motivu 1 K 3,6 a textu Ř 11,20, vysvětlila ji zásadou bratrské exegeze: „Písmo Písmem vykládati“ a zavrhlá tezi, že Blahoslav spojil oba textové oddíly omylem.⁴⁷⁹ Tento názor zopakovala i ve studii o bratrských tiscích, kde zároveň upozornila na konkordantní odkaz Blahoslavova překladu na Ř 11. Inspiraci tiskařskými signety švýcarského prostředí vysvětlila Blahoslavovými basilejskými kontakty a odmítla Konopáskovo tvrzení o malém rozšíření signetu s motivem 1 K 3,6.⁴⁸⁰ Ke kombinaci obou motivů se Bohatcová vrátila ještě

signet obsahuje. V jedné z dalších studií Konopásek opakoval, že text Ř 11,20 Blahoslav k motivu 1 K 3,6 připojil omylem. KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 98.

476 HREJSA, *Česká bible*, s. 30–31.

477 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 20–22. Konopásek zjistil, že jim uvedený signet náležel a vyslovil (mylnou) domněnku o jeho malém rozšíření (s. 22, pozn. 21). Na s. 22 vysvětluje kombinaci motivu 1 K 3,6 a textu Ř 11,20 takto: „Záměnu vykládám kontaminací řecko-latinské předlohy Blahoslavovy a emblemu Stephanova, který mohl býti znám Blahoslavovi na příklad z latinské bible z r. 1556.“ Následný textový rozbor měl toto mínění potvrdit a vyřešení otázky Blahoslavových předloh bylo na světě.

478 BARTOŠ, *Konopáskovo vydání*, s. 77. U Bartoše, který byl mistrem hypotéz, podložených mnohem slabšími důkazy, taková skepse překvapuje. Upozornil na to, že autorem dřevorezu není Blahoslav, ale správce bratrské tiskárny, který motiv mohl přejmout z „jakéhokoliv jiného Barbiriovu tisku“. Konopáskův argument by měl cenu teprve tehdy, kdyby prokázal, že signet nebyl do roku 1564 užít v jiné edici než v *Barbirianě*.

479 DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 88.

480 DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 18–20. Bohatcová také soudí, že Blahoslav si emblém se Stephanovou olivou (Ř 11,20) přivlastnil. Na desce šestého dílu Bible kralické, prodané v roce 1947 v Zinkově aukci, našla emblém téměř shodný se Stephanovým signetem, jenž byl v horní části doplněn tetragramem, umístěným ve slunci a nápisem „Romanorum XI.“, pod medailonem našla záznam „Oliva Iohannis L AB“, který přisoudila umělci-zhotoviteli onoho motivu. Dle Bohatcové mohl být celý výjev připsán „památku možná Jana Blahoslava“. Na jiném tisku s vazbou zhotovenou pro Petra Voka z Rožmberka (*Christophori a Castro Commentariorum in Jeremiae Prophetias*. Paris (Michal Sonnius) 1609. Praha: KNM (63 A 12)) našla jiný slepotiskový obrázek, velmi podobný onomu z předcházejícího exempláře, na němž je navíc po levé straně vkombinovaná postava muže, sázejícího stromeček z motivu 1 K 3,6. Také Voit pokládá kombinaci motivu 1 K 3,6 a textu Ř 11,20 za Blahoslavův emblém. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 123–124. Tuto tezi můžeme přijmout za předpokladu, že Blahoslavovo první vydání překladu Nového zákona bylo jeho (polo)soukromým podnikem – a celková výtvarná koncepce díla tomu nasvědčuje, zatímco ostatní tisky, za jejichž realizací stál, vydával jako biskup, pověřený dohledem nad produkcí ivančické tiskárny, jménem Jednoty.

několikrát, ale vždy jde již jen o pouhé konstatování.⁴⁸¹ Než přejdeme k dalšímu pokusu o řešení této problematiky, musíme zmínit ještě jiný motiv prvního vydání Blahoslavova překladu Nového zákona.

Na f. 256b za prvním listem Tesalonickým nacházíme skupinu, sestavenou ze dvou štočků: muže a psa. Ve všech známých dochovaných exemplářích pražských knihoven je tento motiv proveden ve třech variantách. Ve čtyřech případech je běžící pes v celkové kompozici umístěn před mužem, ve dvou za mužem, v jednom jej nenalzáme vůbec a jeden exemplář má spodní část listu, kde je skupina umístěna, vyřiznutou, takže je v tomto ohledu nepoužitelný.⁴⁸² Zatímco Karafiátovi byl tento „přepodivný obrázek“ k smíchu,⁴⁸³ Hrejsa se alespoň pokusil identifikovat muže jako „pocestného“⁴⁸⁴ a Konopásek zmiňuje pouze jeho trojí úpravu,⁴⁸⁵ Bohatcová se odvážila prvního výkladu. Rozdílné podání vysvětluje poškozením původního štočku se psem a než bylo opatřen nový, pokračoval tiskař v práci bez něj. Vyslovila domněnku, že motiv je vyobrazením morního patrona sv. Rocha. Odvolává se na řadu morových epidemií v šedesátých letech, jež sužovaly Čechy i Moravu, dle jejího výkladu má výjev funkci memento strašlivého dne Páně, který je ohlašován právě v 1 Te.⁴⁸⁶ Bohatcová svoji hypotézu později odvolala, když po prozkoumání všech ivančických a kralických tisků nenalezla žádnou obdobu ani oporu této možnosti a v dalším bádání se k tématu již nevrátila.⁴⁸⁷

S novým vysvětlením obou výše pojednaných motivů z f. 256b a Ggg4b, v celkovém kontextu, jak dále uvidíme, dosti kuriózním, přišel v padesátých letech 20. století Ivan Vávra.⁴⁸⁸ Významně zasáhl do sporů o autorství tzv. Josquinovy Musiky z r. 1561, za jejíhož tvůrce pokládá mladoboleslavského rodáka a faráře podobojí Jana Facilise. Vyvrátil tím dřívější názor O. Hostinského,⁴⁸⁹ jenž autorství přiřkl bratrskému tiskaři a knězi Václavu

481 BOHATCOVÁ, *Die Kralitzer Bibel*, s. 242; BOHATCOVÁ: *Die tschechischen gedruckten Bibeln*, s. 54.

482 Srv. textovou a obrazovou přílohu v závěru této práce.

483 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 6–7.

484 HREJSA, *Česká bible*, s. 30.

485 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 13–14.

486 DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 86–88. Pes, který sv. Rocha na jeho výjevech doprovází, nese v tlamě chléb, který následně podává nemocným. Vyplazený jazyk psa běžícího za mužem na výjevu z f. 256b mohl při tomto výkladu skutečně působit takovým dojmem.

487 DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 18.

488 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 289–290 (hlavní část studie, která se týká i našeho tématu, byla Vávrou zpracována již v mezidobí 1952–1954) a TÝŽ, *Dnešní stav Josquinovské otázky*, in: LF 5 [80] (1957), s. 255.

489 HOSTINSKÝ, Otakar (ed.), *Jan Blahoslav a Jan Josquin. Příspěvek k dějinám české hudby a theorie umění XVI. věku*, Rozpravy ČAVU, sv. 5, Praha 1896.

Solínovi.⁴⁹⁰ Napjatý poměr mezi Solínem a Blahoslavem, který vyústil v Solínův odchod z Ivančic a jehož příčinou mělo být vydání Muziky, vykládá jako následek sporu o podíl na autorství Blahoslavova překladu Nového zákona.⁴⁹¹ V této souvislosti vykládá i smysl dřevořezů v prvním vydání, které bylo dotištěno brzy po Solínově odchodu z Ivančic. Solínovy „nezřízené nároky na spoluautorství překladu Nového zákona“ se prý odráží v motivu 1 K 3,6 a jeho kombinaci s veršem Ř 11,20 takto: „Ját' (Pavel-Blahoslav) sem štípil (přeložil), Apollo (Solín) zaléval (pomáhal), ale Bůh dal zrůst. A protož ani ten, kdož štěpuje, jest nětco, ani ten, jenž zalévá, ale ten, kterýž zrůst dává, Bůh. Ten pak, kdož štěpuje a ten kdož zalévá, jedno jsou. A však jeden každý vlastní odplatu vezme podlé své práce. Nebudíž vysokomyslný, ale boj se!“⁴⁹² Poutník se psem má potom představovat Václava Solína, odcházejícího z Ivančic od započatého díla.⁴⁹³

Pokud bychom se rozhodli akceptovat Vávrovo mínění o vzájemném sporu dvou výše zmíněných osob i názor Bohatcové o Solínově korektorské činnosti, pak máme dobrý důvod pro úsudek, že Blahoslavova výtky z *Gramatiky* na adresu nepořádných impresorů padá právě na Solínovu hlavu.⁴⁹⁴ Pokud přijmeme dokonce i domněnku o Solínově spoluautorství překladu v kombinaci se vzájemnou roztržkou, pak s pomocí aplikace Bartošovy metody snášení důkazů dospějeme i k jasné chronologii tisků prvního vydání Blahoslavova překladu.⁴⁹⁵ Zejména druhou svůdně vyhlížející teorií je ale třeba rázně odmítnout. Vávrově

490 Václav Solín, původem z některého z perněstějnských panství, dle Vávry z Drahotuš, byl v roce 1557 ordinován ve Slezanech na kněžství, po Blahoslavově příchodu do Ivančic se stal jeho prvním pomocníkem v duchovní správě a pod jeho vedením se podílel na vydání *Písní* 1561. V roce 1562 se stal po Havlovi Dřevínkovi prvním výkonným vedoucím ivančicko-kralické tiskárny, ale již v lednu 1564 odešel do Třebíče, kde se stal správcem sboru. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 130 pokládá Solína za pouhého korektora. K jeho životopisu blíže ZAPLETAL, Florián: *Václav Solín z Drahotuš*, in: *Záhorská kronika* 12 (1929–1930), s. 65–68.

491 Vávra se domnívá, že Solín raději opustil Blahoslava a tiskárnu než aby uvažoval o jiné možnosti řešení osobního sporu. Již v roce 1565 byli prý oba smířeni, neb Solín Blahoslava spolu se Štefanem zastupuje na cestě do Vídně. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky*, s. 290.

492 VÁVRA, *Dnešní stav Josquinovské otázky*, s. 255.

493 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 290, pozn. 6. Vávra se domnívá, že „existence dvou rozdílných řezeb psíka a zejména výskyt poutníka bez psa v jednom exempláři Nového zákona svědčí o zničení původní řezby a její rychlé náhradě během tisku dotyčného archu“. Dalším ohlasem rozporů mezi Solínem a Blahoslavem je dle Vávry záměrné vynechání Solínovy vstupní básně šamotulského kancionálu *Lodi milá* ve vydání *Písní* 1564. TÝŽ, s. 290, pozn. 8.

494 *Gramatika*, f. 151b. Srv. pozn. 431. Srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 130.

495 Předpokládá identifikaci emblému psa v pravé dolní části ornamentálního rámu na f. 346a *Písní* 1564 s osobou V. Solína. Onen totiž společně s několika málo jinými emblémy příslušného oddílu *Písní* zůstal Vávrou neurčen a současně ani žádný jiný emblém nebyl přiřazen Solínovi. VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 291. Chronologie tisků B1¹ je potom na základě kompozice motivu na f. 256b nasnadě: 1. pes následující muže (Solín jako věrný pomocník Blahoslava; Solín štoček psa po prozrazení významu motivu v hněvu úmyslně ničí), 2. pes běžící před mužem (Solín opouštějící svévolně Blahoslava; nový štoček psa o poznání živějšího vzezření), 3. samotný muž (Blahoslav bez Solína).

hypotéze schází především doklady příslušných pramenů. Nenacházíme nejmenší důvod pro tvrzení, že Václav Solín byl spoluautorem Blahoslavova překladu Nového zákona, pokud ovšem Vávra nemá na mysli jeho součinnost jakožto ivančického knihtiskaře nebo korektora.⁴⁹⁶ Řešení sporu svévolným odchodem Solína z Ivančic, jak předpokládá Vávra, je v prostředí bratrském naprosto nestandardním postupem, který by nezůstal bez patřičné reakce starších.⁴⁹⁷ S největší pravděpodobností byl Solín do Třebíče přeložen samotným Blahoslavem jako svým biskupským správcem.⁴⁹⁸

Nyní se pokusíme o vlastní řešení otázek, spjatých s oběma popsányými dřevořezy prvního vydání Blahoslavova překladu. Co lze sdělit o kombinaci motivu 1 K 3,6 a části verše Ř 11,20? Inspirace signetem, uvedeným v některých vydáních Barbiriany je již na první pohled mimo jakékoliv pochybnosti. Obě vyobrazení, byť Blahoslavovo poněkud hrubé a méně umělé, souhlasí v řadě detailů, jakými jsou např. větrem rozevlátý plášť postavy umístěné nalevo od stromku, levá ruka přidržující plášť postavy na pravé straně a útok naznačený levou nohou téže osoby. Nápadné je přidání dvou plodů na levou větev stromu, jež v předloze nenalézáme.⁴⁹⁹ Jak se mohl Blahoslav k signetu dostat, je zřejmé z Konopáskova zjištění. Je však třeba opustit mínění, že v tomto ohledu sehrála výlučnou roli *Barbiriana*. Signet užíval ženevský tiskař Thomas Courteau († mezi 17.–20.5.1567),⁵⁰⁰ který zaměřil svoji produkci na teologickou literaturu, zejména Kalvínovy spisy. Na řadě projektů spolupracoval s Nicolasem Barbierem († 1564), činným v letech 1554–1564 v Ženevě a v roce 1559 v Basileji, který patřil k významným ženevským obchodníkům s knihami.⁵⁰¹ Po smrti svého

496 Solín by s velkou pravděpodobností přímý podíl na překladu zmínil ve svých letopiseckých poznámkách v exempláři Eberova *Kalendáře historického*, jak to učinil i v případě spolupráce na vydání *Písní* 1564. Záznamy bratrských kněží Tobiáše Makaria, Tobiáše Tita, Vavřince Justina, Václava Solína a Samuela Beneše vydal MENČÍK, Ferdinand: *Kalendářní zprávy o některých moravských bratřech*, in: ZKČSN (1885), tř. fil.-hist.-filolog., s. 67–76.

497 O žádném kázeňském postihu, jenž by nutně následoval po takovém činu, se nezmiňují ani *Dekrety*, ani na něj nenaráží autor příslušné části *Nekrologia*, byť samotný Solínův charakter hodnotí dosti kriticky: „Větší byl sám u sebe než u některých“. FIEDLER, *Nekrologium*, s. 250.

498 To sice neodporuje nastíněné možnosti řešení vzájemné rivality, jejíž důvod by mohl vysvětlovat i zmíněný zápis *Nekrologia*, ale jen málo ladí s charakteristikou Blahoslavových vlastností v jeho životopisu, pořizovaném Tomášem Jordánem: „Snášelivost k urážkám a křivdám byla u něho podivuhodná bez touhy po pomstě. Ba naopak, ačkoli se spravedlivě často mohl pomstít a ten, který ho urazil, se obával přísnějšího trestu, on projevil blahovůli a často i štědrost“. VÁŠA, *Pochodeň zažžená*, s. 8.

499 Dle Konopáska to mají být napodobeniny roubových ob vazů na stromu Stephanova signetu. KONOPÁSEK, *K jubileu Kralické*, s. 251. Ani tento jeho názor nelze přijmout.

500 K jeho životopisu srv. BREMME, Hans J.: *Buchdrucker und Buchhändler zur Zeit der Glaubenskämpfe*, Genf 1969, s. 144 a CHAIX, Paul: *Recherches sur l'Imprimerie à Genève de 1550 à 1564*, Genève 1978, s. 163.

501 BREMME, *Buchdrucker und Buchhändler*, s. 108. Barbier si vydržoval prodejní sklad knih také v Poitiers a Frankfurtu. Srv. CHAIX, *Recherches sur l'Imprimerie à Genève*, s. 145–146.

společníka tiskl Courteau pro jiné nakladatele. Jeho závěť dokládá velké dluhy Henri Estiennovi, synu známějšího Roberta a řadě dalších podnikatelů v knižním oboru. Signet Thomase Courteau, který zdobí řadu Kalvínových děl, užívali po jeho smrti Jean Gregoire, Gaspard de Hus a Jacques Stoer.⁵⁰² Skutečnost, že emblém 1 K 3,6 zdobí řadu tisků bible i komentářů jednotlivých biblických knih⁵⁰³ nadále oslabuje argumenty ve prospěch klíčové úlohy *Barbiriany* při vzniku Blahoslavova překladu, působící na celém pozadí naší práce již tak poněkud nejistě. Ještě více vratká je Konopáskova teze, že část verše Ř 11,20, Blahoslavem umístěná pod motiv inspirovaný výše zmíněnou tiskařskou značkou, mohla být cíleným odkazem na latinskou bibli z roku 1556, již vytiskl v Ženevě Robert Estienne a opatřil signetem svého rodu. Odhlédneme-li již od skutečnosti, že Blahoslavem řecky uvedená slova jsou na Estiennově signetu v latinském znění, objevuje se tato značka v takovém množství biblických tisků,⁵⁰⁴ že její spojení se zmíněným vydáním z roku 1556 v souvislosti s pátráním po předlohách nemůže být vážně míněným argumentem.

Blahoslavova kombinace motivu 1 K 3,6 a části verše Ř 11,20 v emblému prvního vydání jeho překladu má zcela jiný význam. Bratrský biskup s takovým smyslem pro jinotaj a symboliku, s jakým přistoupil k výzdobě ivančického kancionálu, by se jen těžko spokojil s tím, že by motivem umístěným v závěrečné části prvního vydání Nového zákona odkazoval pouze na předlohy, jež neváhá, jak ještě dále uvidíme, jmenovat v celé řadě svých spisů. Bohatcová naznačila směr jiného řešení, když odkázala na zásadu bratrské exegeze vykládat Písmo Písmem. Klíčem k pochopení motivu je Augustinův spis *De doctrina christiana*, kterého jsme si povšimli v souvislosti s *Filipikou*. Blahoslav v její centrální části,

502 BREMME, *Buchdrucker und Buchhändler*, s. 34, pozn. 53. Jmenujme alespoň Bezovo vydání Nového zákona, jež realizoval v roce 1616 v Ženevě Jacques Stoer; HEITZ, Paul: *Genfer Buchdrucker- und Verlegerzeichen im XV., XVI. und XVII. Jahrhundert*, Strassburg 1908, č. 153. Z toho je zřejmé, že slepotiskový obrázek na signatuře KNM (63 A 12), jež zaznamenala DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 19 (srv. pozn. 480), případně jiné, nemusí být přímo inspirovány emblémem, užitým Blahoslavem.

503 Vedle *Barbiriany* např. také *La bible*. Genève (Barbier – Courteau) 1559 a *In librum Psalmorum Ioannis Calvini Commentarius*. Genf (Barbier – Courteau) 1564; srv. HEITZ, č. 9. Z tisků pražských knihoven jmenujme alespoň HARMONIA | Ex tribus Euangelistis | COMPOSITA, MATTHAEO, MAR-|CO, ET LVCA: ADIVNCTO SEOR-|sum Iohanne, quod pauca cum aliis| communia habeat. | Cum Iohannis Caluini commentariis. | Excudebat Nicolaus Barbirius & Thomas Courteau. | M. D. LXIII. Genf (Barbier – Courteau) 1563. Praha: NK (27 J 12). Jan Kalvín stojí za vznikem všech jmenovaných děl. K tomuto vydání srv. ještě příslušnou část kap. 3.2.

504 Namátkou: *La Bible*. Genf (R. Estienne) 1553. (HEITZ, č. 91); *Mosis libri V., cum Joh. Calvini commentariis*. Genf (H. Estienne) 1563. (HEITZ, č. 89); *Commentarius in librum Psalmorum*. Genf (R. Estienne) 1557. (HEITZ, č. 91). Objevuje se v řadě dalších Kalvínových komentářů k biblickým knihám, ale zejména v řeckých edicích Nového zákona, které vytiskl R. Estienne v polovině 16. století v Paříži. Také signet Estiennův byl, a to mnohem hojněji než onen T. Courteau, ještě v 16. století přebírán tiskaři; srv. HEITZ, č. 67–69.

pojednávající výmluvnost kazatele, rozvíjí myšlenky čtvrté knihy uvedeného díla.⁵⁰⁵ Přejímá Augustinovu argumentaci v oddíle věnovaném užitečnosti a potřebě umění *výmluvnosti*, když ve shodě s ním tvrdí, že tuto schopnost, již má kazatel sdělovat Boží pravdy, lze nabýt pouze za součinnosti díla Ducha svatého a lidského úsilí, směřujícího k rozvíjení Jeho darů. Augustin uvádí příklad apoštola Pavla, který řadou praktických rad, udílených svému věrnému pomocníkovi Timoteovi, ukazuje, jak si má počínat při pastýřské službě⁵⁰⁶ a ptá se čtenáře: „Odporuje si apoštol, když říká, že se lidé stávají učiteli působením Ducha svatého, a přitom jim sám dává rady, co a jak mají učit? Není tomu třeba rozumět tak, že právě se zřetelem ke štědrým darům Ducha svatého nemá ustávat ani lidská činnost a mají být vyučováni i učitelé, a zároveň že ‘nic neznamená ten, kdo sází, ani kdo zalévá, nýbrž Bůh, který dává vzrůst?’“⁵⁰⁷ Proto Augustin současně čtenáře upozorňuje, že se „žádný člověk (...) nenaučí správně tomu, co patří k životu s Bohem, neučiní-li jej vůči Bohu učenlivý sám Bůh“.⁵⁰⁸ Blahoslav se tímto motivem přiznává pochopitelně nejen ke znalosti Augustinova díla, a to dokládá, jak již víme, zejména ve *Filipice* a *Vadách*, ale zároveň ke svému s Augustinem téměř totožnému postoji vůči prospěšnosti elokvence.⁵⁰⁹ Zároveň si je vědom hranic a především pramene lidských schopností a s tím souvisí i část verše Ř 11,20: „nebuď vysokomyslný“. K němu se pojí bohaté dějiny výkladu, dokazující, že jeho uvedení pod motivem 1 K 3,6 je zcela záměrné a teologicky dobře zdůvodněné. Příkaz μη ὑψηλοφρονει, který Jeroným překládá jako „noli altum sapere“, byl do čtvrtého století chápán ve významu morálním, Pavel jím měl zapovídat povýšenost a pýchu. Ambrož se na toto místo odvolává, když praví, že je lepší spíše se bát budoucích věcí, než o nich vědět a Pavlův výrok začíná být vykládán jako varování před intelektuální zvědavostí (*curiositas*) a jako odmítání vědění vůbec. Toto mínění přetrvává po celý středověk. Tvrzení, že pokorná moudrost je důležitější než *curiositas*, je v pozdním středověku mnohokrát užívaný topos.⁵¹⁰ Teprve Erasmus,

505 Srv. pozn. 394.

506 1 Tm 4–5.

507 1 K 3,7.

508 AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVI.33, překlad J. Nechutové.

509 Nyní ji aplikuje při překladu Nového zákona takovým stylem, který je schopen posluchače pohnout a obrátit na správnou cestu k následování Krista, tedy vysokým.

510 GINZBURG, Carlo: *High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in: *Past and Present* (1976), č. 73, s. 28–29. Srv. též SCHREINER, Klaus: *Laienbildung als Herausforderung für Kirche und Gesellschaft. Religiöse Vorbehalte und soziale Widerstände gegen die Verbreitung von Wissen im späten Mittelalter und der Reformation*, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 11 (1984), s. 264–265. Ještě Tomáš Kempenský píše ve svém *Následování Krista*: „Noli ergo extolli de ulla arte vel scientia, sed potius time de data tibi notitia. (...) Noli altum sapere, sed ignorantiam tuam magis fatere.“ Thomas a KEMPIS, *De imitatione Christi*, 1.II.3.; český překlad: „Nevynášeť se tedy žádným

následuje Vallu, vysvětluje, že tato slova nejsou odsudkem vzdělání, ale mají nás krotit před vychloubáním se naším světským úspěchem. Pavlovým cílem není varovat před učeností, ani bláhovostí či pošetilostí, ale před nadutostí a přezíravostí.⁵¹¹ Blahoslav se citací části verše Ř 11,20 cíleně přiznává ke staršímu, Vallou a Erasmem znovu objevenému smyslu výroku, který neodmítá vzdělanost, ale varuje před domýšlivou povýšeností jež by mohla z intelektuálních schopností pramenit. A jaké schopnosti má Blahoslav konkrétně na mysli? Na tuto otázku je snadná odpověď. V souvislosti s výše uvedeným motivem 1 K 3,6 je to *výmluvnost* a s ní spojené nebezpečí jejího přecenění nebo dokonce zneužití, zejména však pýchy z dosažených úspěchů. Blahoslav proto pokládá za nutné vysvětlit ještě jednu účel *výmluvnosti* a odvrátit jakékoliv podezření ze samoučelnosti jejího pěstování. Činí to v úvodní části „Přidání (...) tomu, kdož chce dobře, totiž vlastně, právě a ozdobně česky mluvíti i psáti“ své *Gramatiky*:

„Naposledy pobožného čtenáře za to žádám, aby o mně tak nesmyslil, že bych snad o slova, nebo způsoby mluvení, phrases etc. tak se mnoho hadrovati a nesnadniti chtěl, až by to což většího jest, mezi tím hynulo, t. láska svatá. Nemyslímt' jistě na to, vímt' co a pokud záleží na slovích neb nezáleží; aniž co proti mně jest, mluv kdo chce jakými chce slovy, když jen v věcech ouhony není. Však pokudž by na mně bylo, rád bych aby i vlastnost i ozdoba jazyku našeho nehynula, ale rozmnožena byla; abychom tak mluvili, jakž bychom sobě dobře a právě rozuměti mohli, i bližním k vzdělání byli. A z té příčiny, jakž λογωμαχίας,⁵¹² takž také i κενοφωνίας,⁵¹³ zapověděné od svatého Pavla 1 Tim 6, i v těch menších věcech, aby se bylo varovano, za hodné a velmi potřebné soudím. Vale.“⁵¹⁴

Naše výsledky můžeme proto shrnout konstatováním, že Blahoslavem kombinovaný motiv 1 K 3,6 a Ř 11,20 je manifestací jeho (*reformačního*) *biblického humanismu* a zejména jeho

uměním nebo věděním, ale spíše měj bázeň z toho, co ti bylo dáno znát. (...) Nebud' domýšlivý, spíš se přiznávej ke své nevědomosti.“ KEMPENSKÝ, Tomáš: *Čtyři knihy o následování Krista*, přel. Josef Pernikář, Brno 2001.

511 GINZBURG, *High and Low*, s. 29. Erasmus překládá uvedené místo takto: „ne efferaris animo, sed timeas“. NOVVM TESTA=|MENTVM OMNE, TERTIO IAM AC DI=|ligentius ab ERASMO ROTERODAMO recogni|tum, (...). Basel (Johann Froben) 1522. Praha: NK (26 E 18).

512 1 Tm 6,4. Bl¹⁻²: „hádky o slova“.

513 1 Tm 6,20. Bl¹⁻²: „marnomluvnost“.

514 *Gramatika*, f. 166a. Celá část působí dojmem, že se jedná o vsuvku, doplněnou do textu dodatečně, srv. její závěr v podobě pozdravu čtenáři.

pojetí *sakrální rétoriky*, aplikované při překladu Písma a při kázání evangelia, která v tomto systému představuje centrální úlohu.⁵¹⁵

Nyní se opět vrátíme k vyobrazení muže a psa na f. 256b prvního vydání Blahoslavova Nového zákona. Pokud ponecháme stranou pokus M. Bohatcové ztotožnit výjev s postavou a činy morního patrona sv. Rocha, kterého se sama autorka velmi brzy vzdala,⁵¹⁶ a to je vzhledem k postoji Jednoty bratrské vůči kultu svatých vskutku jediné možné řešení,⁵¹⁷ zdánlivě nám nezůstává žádný bod, o který bychom se mohli při pátrání opřít. Řešení otázky ale není tak obtížné, jak by se na základě dosavadních hubených výsledků mohlo zdát. Postava muže s kloboukem a kopím není totiž v rámci dobových ikonografických výjevů žádnou anomálií, svědčící o extravagantním přístupu bratrského biskupa, ale poměrně rozšířený motiv, jehož symbolika je pevně zakotvena v křesťanské tradici. Vezmeme-li na pomoc jiné dobové tisky biblických překladů a porovnáme-li vzájemně ikonografickou výbavu, dospějeme k celkem jednoznačnému výsledku. Výraznou pomocí nám zde bude vydání Bible Melantrichovy z roku 1549, kde nacházíme několik výjevů s mužem dosti podobného vzezření a vitemberské vydání Nového zákona z roku 1545, poslední, u jehož zrodu stál ještě Martin Luther.⁵¹⁸ V Melantrichově bibli představuje postava muže s kopím a kloboukem⁵¹⁹ posla, přebírajícího list apoštola Pavla. Objevuje se i na jiných místech bez klobouku,⁵²⁰ případně bez obou zmíněných atributů, ale zato s pláštěm, přehozeným přes ramena, cestovní láhví a brašnou, zavěšenou u pasu.⁵²¹ V protestantské ikonografii byl tento výjev přeznačením katolickými umělci často užívané postavy poutníka, k jehož atributům patřily poutnická hůl, taška, klobouk se širokou střechou, mušle – lastura hřebenatky svatojakubské, umístěná vpředu na klobouku či na holi, cestovní láhev, případně palmová

515 Tento závěr posiluje domněnku M. Bohatcové, že Blahoslav si mohl emblém s motivem 1 K 3,6 přivlastnit (srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 19). Potom je možné, že ony dva plody, které se na motivu oproti předloze signetu T. Courteau objevují, mají odkazovat na strom poznání a jeho jablko.

516 DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 86–88, TÁŽ, *Bratrské tisky*, s. 18.

517 Srv. HALAMA, Ota: *Otázka svatých v české reformaci*, Brno 2002, zvl. kapitolu „Od Luthera k České konfesi“ na s. 77–94.

518 *Das Neue Testament deutsch von D. Martin Luther. Ausgabe letzter Hand 1545/46. Unveränderte Text in modernisierter Orthographie*, Hrsg. von Gertrud Seizinger u. Hellmut Haug, Berlin 1982. Některé výjevy Melantrichových dřevořezů jsou téměř identickou kopií výzdoby Lutherova vydání bible z roku 1534, kterou pořídil monogramista MS a která byla v následujících vydáních Lutherovy bible přejímána.

519 *Bibli česká*. 1549, ff. Zzz8b (na začátku Ef), Aaaa3a (na začátku Fp).

520 *Bibli česká*. 1549, f. Aaaa7a (na začátku 1 Te).

521 *Bibli česká*. 1549, ff. Yyy4a (na začátku 1 K), Zzz6b (na začátku Ga). Tento výjev se objevuje v Lutherově vydání Nového zákona z r. 1545 před řadou listů apoštola Pavla (Ř, 1 K, Ga, 1 Tm), před 1 Pt přebírá list apoštola Petra prostovlasý muž s dlouhým kopím.

ratolest či klíče sv. Petra.⁵²² Blahoslavem užitý motiv mezi prvním a druhým listem Tesalonickým představuje bez pochyby výše uvedeného posla s dobrou zprávou, demonstrujícího svůj úkol i uložení samotného listu v přední části klobouku.⁵²³ Konečně s ohledem na samotné umístění výjevu i v souvislosti s motivem 1 K 3,6 a jeho inspirací Augustinovým *De doctrina christiana*, kterou jsme prokázali v předcházejícím odstavci, lze našeho posla identifikovat jako Pavlova pomocníka Timotea⁵²⁴ a jeho vyobrazení postavit do přímé, logicky promyšlené spojitosti s uvedeným motivem.⁵²⁵

Z celé záhady nám tak zůstal nezodpovězen toliko smysl zobrazení poskakujícího psíka, v celkové kompozici v různých exemplářích na f. 256b rozdílně umístěného.⁵²⁶ Z dochovaných exemplářů je zřejmé, že na rozdílných provedeních se navíc objevují i dva různé štočky psa, což může i vzhledem k jeho absenci na některých exemplářích skutečně souviset s technickými problémy při tisku.⁵²⁷ V případě obrázku psa máme k dispozici podstatně méně srovnávacího materiálu než při identifikaci posla. Pes velmi podobné rasy tvoří součást ozdobného pozadí iniciály *B* na počátku Matoušova evangelia v basilejském vydání řecké bible z r. 1545.⁵²⁸ Je zde umístěn mezi dvěma putti, z nichž jeden jej drží na vodítku. Obojek sice můžeme rozeznat i na Blahoslavově provedení, ale z uvedených podobností nelze vyvozovat žádné závěry.⁵²⁹ Obraz psa je v křesťanské ikonografii spojen se ctností věrnosti, odvahy, ušlechtilosti, pravdy, spravedlnosti a míru (v souvislosti s výjevem lovu na

522 RULÍŠEK, Hynek: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy, atributy, symboly*, b.m. 2006, heslo „poutník“ (publikace je bez paginace). Absence přehledné studie o protestantské ikonografii v českém prostředí je trestuhodná.

523 KARAFIÁT, *Rozbor*, s. 6 v něm rozpoznal pouze „bílou jakoby přasku“. Umístění listu v přední části klobouku má zjevnou spojitost s umístěním mušle v obraze poutníka katolické ikonografie. Nepřehlédnutelnou nápodobu skýtá Blahoslavův motiv posla na f. 256b v exempl. KNM (34 F 28), kde jsou brašna, kterou má muž pověšenou přes rameno, i list za kloboukem velmi světlým odstínem hnědé kolorovány.

524 Srv. AUGUSTIN, *De doctrina christiana*, 4.XVI.33. V Pavlových epištolách se Timoteus objevuje několikrát v úloze posla: Sk 19,22; 1 K 4,17; Fp 2,19; 1 Te 3,2.5–6.

525 Srv. také výše citovaný text Blahoslavovy *Gramatiky* z f. 166a, kde Blahoslav zmiňuje dvojí napomenutí apoštola Pavla určené Timoteovi.

526 Srv. textovou přílohu I.1. a obrazovou přílohu v závěru této práce. V exempláři NK (54 G 180) se na f. 256b objevuje pouze postava posla.

527 Povšimla si toho již M. Bohatcová a rozdíl vysvětluje tak, že došlo k poškození původního štočku. DAŇKOVÁ, *Práce hodná knihovníka*, s. 86–88.

528 ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ, ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΗΛΑΔΗ | ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, ΑΠΑΝΤΑ. | DIVINAE SCRIPTURAE, VETE-IRIS AC NOVI TESTAMENTI, OMNIA, | innumeris locis nunc demum, & optimorum librorum collatione, | & doctorum uirorum opera, multo quàm unquam antea | emendatiora, in lucem edita. | Cum Caes. Maiest. gratia & priuilegio ad | quinquennium. | BASILEAE, PER IOAN. | Heruagium. M D XLV. | Mense Martio. Basel (Johannes Herwagen) 1545. VD16 B 2576. Praha: NK (26 C 10). Zmíněná iniciála se nachází na s. 779.

529 K basilejské bibli z r. 1545 se vrátíme v kap. 3.1.

jednorozce), milosrdenství, přátelství, dobroty a zbožnosti, bdělosti a ostražitosti, bílý pes je potom symbolem víry nebo manželské věrnosti.⁵³⁰ A nezbyvá nám, než se prozatím spokojit alespoň s těmito obecnými údaji.

Druhé vydání Blahoslavova překladu Nového zákona, jehož grafická výbava je znatelně precizněji provedena než ve vydání prvním a svědčí o rychlém pokroku bratrského knihtisku, již neskýtá žádné interpretační záhady. Na titulní straně se opakuje motiv Proměnění na hoře i symboly čtyř evangelistů z vydání prvního. Kompozice je pouze rozšířena o dva šlechtické erby, jejichž rozdílné provedení společně s odlišným textem titulu svědčí opět o dvou tiskových variantách tohoto vydání.⁵³¹ Titulní list byl nejprve opatřen erby pánů z Lipého a Černoohorských z Boskovic, ale poté, co ivančická vrchnost pán Pertold z Lipého v březnu 1568 v Brně popřel, že by věděl o tiskárně na svém zboží a jeho vztah k Jednotě se prudce zhoršil, byly jeho ostrve během tisku nahrazeny žerotínským lvem.⁵³² Ten představuje Jana st. ze Žerotína na Náměšti, jednoho z nejvýznamnějších ochránců Jednoty na Moravě. Hřeben Boskoviců na titulní straně zůstal.⁵³³ Tímto konstatováním můžeme kapitolu věnovanou ikonografické výbavě prvního i druhého vydání Blahoslavova překladu uzavřít a představit jeho předlohy.

530 Srv. RULÍŠEK, *Slovník křesťanské ikonografie*, heslo „pes“. Vzhledem k černobílému provedení dřevorezu na f. 256b nelze možnost, že se jedná o psa bílého vyloučit, ale to je vše, co můžeme v našem případě v tomto směru učinit.

531 Srv. textovou přílohu I.1.

532 Tak interpretuje změnu erbů a určuje chronologii tisků VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 135. Pertold si podle Vávra výkladu odmítnutím obvinění, že by věděl existence bratrské tiskárny na svém panství, zakázal další kompromitaci v ivančických knihách. Současně se Vávra domnívá, že hřeben Boskoviců náležel Pertoldově manželce Zuzaně Černoohorské z Boskovic, která byla aktivní členkou Jednoty. Srv. též VÁVRA, Ivan: *Třetí vydání Blahoslavovy redakce bratrského zpěvníku*, in: TP KR 24 (1957), s. 115. Pertoldova nespolehlivost je dokumentována zápisem v AUF 10, ff. 352b–353a.

533 VÁVRA, *Emblémy, monogramy, značky a znaky*, s. 135. Vávra jeho ponechání vysvětluje pouhou náhodou, neboť Žerotínovou manželkou byla Mariana Černoohorská z Boskovic († 14.10.1574) téhož erbu. Toto vysvětlení se zdá být dostatečné, ale není vyloučeno, že by erb mohl představovat i dalšího z velkých protektorů a významných členů Jednoty, Jana Třebovského z Boskovic († 1589).

3. Blahoslavovy předlohy

Jak vyplývá ze zjištění řady badatelů, průzkumu Blahoslavovy teorie překladu, metody jeho práce a ostatně i rozboru formální a ikonografické stránky samotného díla, cesta k předlohám jeho překladu musí být mnohem širší, než naznačila velká většina doposud vykonaných pokusů o jejich identifikaci. Přestože Blahoslav ani v prvním, ani ve druhém vydání Nového zákona výslovně neuvádí, s jakými novozákonními edicemi pracoval, můžeme obrátit pozornost k jiným jeho dílům s nadějí, že dospějeme k hojným výsledkům. Řada badatelů v tomto směru ocenila jeden z posledních Blahoslavových spisů, *Gramatiku českou*, ale ani tento základní pramen, kde překladatel mnoho ze svých předloh výslovně jmenuje, cituje jejich text nebo alespoň naznačuje cestu k nim, nebyl vyčerpán dostatečně. Máme k dispozici i jiné Blahoslavovy spisy, ve kterých v rámci teologické argumentace obrací svůj pohled na celou řadu dobových biblických převodů a poskytuje nám tak dostatek srovnávacího a dokladového materiálu. Tyto výsledky budeme podle potřeby konfrontovat s dochovaným seznamem tisků kralické knihovny, který v sedmdesátých letech vydala M. Bohatcová.⁵³⁴ Soupis knih pochází sice z doby mladší, kdy pobělohorské události donutily vedení Jednoty hledat východisko z domácí nejisté a nebezpečné situace v cestě do exilu a v jejím rámci došlo ke stěhování centrálních institucí, ale nemůže být pochyb o tom, že velká část děl, jež byla shromážděna v kralické knihovně, pochází již z doby Blahoslavovy, který v rámci svých povinností dbal o to, aby Jednota sledovala knižní produkci, a to především oborů teologických.

V následujícím oddíle tedy opustíme dosud nejčastěji aplikovanou metodu filologického rozboru, jako jediné cesty za Blahoslavovými předlohami, která nám ostatně na pozadí dobové a jím užitě teorie a metod překladu nedává záruku zdárného výsledku, a na základě řady jiných pramenů představíme postupně jednotlivé předlohy, jež byly Blahoslavovy k dispozici. Stěžejním dílem nám nadále zůstane *Gramatika*. Pozornost obrátíme i ke třem jiným, doposud nezmíněným spisům, jimiž jsou polemické *Pilné rozjímání otázky té, sluší-li řeči Boží, Čtení svatá a Epištoly, od starodávna k nedělím přes celý rok přiložená opovrci a na ně více kázání nečiniti, ale vyzdvihnouti jiný pořádek podle článků víry obecné křesťanské, kteráž slove Symbolum apoštolské*,⁵³⁵ namířené proti Augustově

534 BOHATCOVÁ, Mirjam: *Bratrská knihovna kralická*, in: *Slavia* 39 (1970), s. 591–610.

535 Dílo vzniklo v roce 1563 a dochovalo se ve dvou rukopisech: Praha: NK (XVII E 69), ff. 1a–47a a AUF 9, ff. 64a–101a. Pracovali jsme s textem zapsaným v AUF.

pokusu revidovat pořádek perikopních čtení, polemika proti Martinovi Žateckému *Prokázání světlé toho, že církev svatá a její učitelé staří i noví nevěřili a nevyznávali o člověčenství Krista Pána, že by bylo nestvořené a neučiněné, a že slov těch stvoření, stvořen, učiněn et c. neměli v ošklivosti, ano ani vykladačův nevinnili z toho, že by ta slova Jan 1. Verbum caro factum est, Slovo tělo učiněno jest, zle a proti vlastnosti řecké řeči vykládali*⁵³⁶ a konečně *Zpráva upřímná a sprostná na tyto dvě otázky: 1. Proč se Bratří od jiných jednot, buď pod jednou neb pod obojí dělí? 2. Proč lidi ku poslušenství zavazují?*⁵³⁷ V tomto rámci pojednáme i vydání biblického textu, jež byla dosavadním bádáním pro vznik Blahoslavova překladu pokládána za stěžejní, ale pro jejichž postavení jsme novým hodnocením ikonografické výzdoby obou vydání v součinnosti s reinterpetací některých jeho děl i kritikou dosavadních přístupů nenalezly dostatečnou oporu.

Než přikročíme k samotnému představení předloh, věnujme nejprve alespoň malou pozornost otázce, jež nás v souvislosti s předlohami také musí zajímat, byť pouze okrajově. Totiž cestám, po kterých tyto svazky putovaly, než dospěly k ivančickému biskupovi a způsobu, jakým bylo možné potřebnou literaturu obstarat. Týká se to zejména produkce německých a švýcarských impresorů, neboť zhotovení řecké či řecko-latinské edice Nového zákona, obsáhlejších biblických pomůcek, jakými jsou například řecko-latinské slovníky, nebo větších vydání děl církevních otců či reformátorů nebylo z různých důvodů v silách domácích tiskařů a všechna tato díla bylo nutné dovážet ze zahraničí.

Víme, že Blahoslav měl ke knihám jako každý humanista zvláštní a velmi blízký vztah. Péče o knihovnu ivančického biskupského sídla a její zvelebování patřily ostatně k jeho úředním povinnostem. Nabízelo se mu mnoho možností, jak potřebnou literaturu obstarat. V zásadě je lze rozdělit na dvě hlavní cesty: je to buď přímá osobní aktivita, vedoucí k setkání s možným dodavatelem a nebo prostřednictvím rozličných osob, zájmových skupin a institucí. První naznačené se budeme věnovat nejprve. Blahoslav měl jedinečnou příležitost setkat se s nejnovější vědeckou produkcí již jako student a to zejména ve velkých centrech vzdělanosti, jakými byly Vitemberk a Basilej. Je pochopitelné, že jeho možnosti byly omezeny přidělem finančních prostředků, určených k pokrytí studijních nákladů a z tohoto důvodu jsme

536 Dílo pochází z roku 1564 a dochovalo se pouze v rukopise AUF 9, ff. 393a–407a.

537 Spis byl dokončen v prosinci 1566 a je zaznamenán celkem ve čtyřech rukopisech: AUF 9, ff. 109b–131a; Praha: KNM (IV H 8, část III), ff. 1a–34b; Praha: KNM (II H 6), ff. 178a–198b; Praha: Knihovna ETF (I K 5746), ff. 164a–188a. Pracovali jsme s prvními dvěma uvedenými.

naklonění vidět spíše v Basileji místo, kde mohl v tomto směru lépe uspokojit své intelektuální zájmy. Nejde pouze o zmíněnou částku, s níž Blahoslav odjížděl do Basileje,⁵³⁸ o jeho kontakty s místním humanistickým kruhem a úlohu korektora Sigmunda Gelenia jako jeho hostitele, ale také o větší vyspělost jeho představ ve směru intelektuální orientace v porovnání s dobou, kdy pobýval ve Vitemberku. Můžeme bez obav předpokládat, že první tituly, jichž bylo užito při práci na překladu Nového zákona, získal Blahoslav již v době svých studií. Jinou příležitost nabízely Blahoslavovi zahraniční cesty, které podnikl v souvislosti s vykonáváním svého úřadu a o kterých nám zanechal řadu zpráv. Při první „diplomatické cestě“ do Vídně, kam dorazil před druhou nedělí postní 1555, mu trvalo několik dní než se mohl setkat s kazatelem Pfauserem, jenž měl být prostředníkem a přímluvcem v jednání o propuštění uvězněného biskupa Jana Augusty. A tak „jsem ty dny zmařil kupováním knih a jiných věcí“, píše Blahoslav.⁵³⁹ Ve zprávě o další cestě, tentokrát do Magdeburgu o rok později, Blahoslav příznačně neopomenul uvést, že Petr Antonius, superintendent ve Frankfurtu nad Mohanem, když zval k návštěvě některé z bratří, „vždy mne namlouval, abych s ním tam dojel, zvláště poněvadž jest tam sklad všech knih, jenž se v Evropě tisknou.“⁵⁴⁰ Řadu titulů Blahoslav získal v rámci kontaktů se samotnými učenci a reformátory, výměna knih patřila k běžnému jevu těchto vztahů,⁵⁴¹ nebo si je mohl zapůjčit z knihoven jemu blízkých a intelektuálně stejně orientovaných osobností moravského prostředí.⁵⁴²

Jinou možností, jak získat žádané zahraniční tituly bylo prostředkování osob s knihkupectvím profesně spjatých. V řadě velkých měst se již od počátku 16. století pohybovali agenti velkých evropských vydavatelství. Jan Šlechta ze Všehrd píše 10. února

538 Srv. GINDELY, *Dekrety*, s. 167. Předpokládáme, že Blahoslav nezůstal nezajištěn i v době vitemberských studií.

539 ZELINKA, *Cesty Českých bratří*, s. 97–98.

540 ZELINKA, *Cesty Českých bratří*, s. 171. Obě zprávy zaznamenává i DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 49. Ve Frankfurtu měl svůj sklad i zmiňovaný tiskař a vydavatel Nicolas Barbier. Srv. pozn. 501. Hutné a poutavé líčení způsobu prodeje a šíření nových titulů po Evropě s řadou dokladů příslušných pramenů podává BREMME, *Buchdrucker und Buchhändler*, s. 48–51 (kap. Vertrieb ins Ausland), s. 52–54 (kap. Lagerung und Büchertransport). Bylo běžné, že tiskaři si navzájem vyměňovali část produkce, kterou pak nadále prodávali současně s vlastními vytištěnými knihami.

541 Srv. líčení Blahoslavových kontaktů s Peucerem v kap. 2.3. v souvislosti s prvním vydáním Nového zákona.

542 K tématu skladby humanistických knihoven existuje řada studií, namátkou uvádíme alespoň tyto: BŮŽEK, Václav: *Knihovny aristokratů na česko-moravsko-rakouském pomezí koncem 16. a v první polovině 17. století*, in: Radimská, Jitka (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, Opera romanica 1, České Budějovice 2000, s. 87–102; FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří: *Dílo Filipa Melanchthona v měšťanských knihovnách doby předbělohorské*, in: Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků Josefu Válkovi k sedmdesátinám, Brno 1999, s. 149–162; NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Knihovny obyvatel městeček na jižní a západní Moravě ve druhé polovině 16. a 17. století*, in: ZKT 23 (2006), s. 28–51.

1519 Erasmovi Rotterdamskému, že mu poslal svůj minulý list po příručím lipského knihkupce, který má v Praze na starosti prodej tištěných knih. V tomtéž dopise Erasma zpravuje, že má všechny jeho tituly, které vydal Froben v Basileji.⁵⁴³ Knihy staršího data, které již nebyly na pultech knihkupců, bylo možné nakoupit formou blízkou dnešním antikvariátům. Matouš Collinus píše v roce 1553 Kašparovi z Niedbrucka, pro nějž obstarával knihy o dějích husitské doby, o vetešnickém trhu v hlavním městě a dodává, že na něj posílá pátrat své studenty.⁵⁴⁴

Tuto část uzavřeme opět příklady z univerzitního prostředí. Blahoslav, jak dosvědčují zprávy, využíval často k získávání titulů bratrské studenty, které vysílal na zahraniční akademie. Nejmenovaný scholár píše 12. ledna 1569 z Vitemberku Blahoslavovi: „Lexicon Hebraicum novum misissem, sed index adhuc sub praelo est, sin vultis habere, significate, quam primum dabitur certorum hominum facultas, mittere non negligam.“⁵⁴⁵ V padesátých a šedesátých letech studovala na předních protestantských akademiích Německa a Švýcarska z pověření starších Jednoty řada adeptů kněžského povolání. Vybíráme namátkou několik jmen: Ve Vitemberku je v roce 1557 zapsán Petr Herbert Fulnecký, v roce následujícím Ondřej Štefan a Jan Jirek, v roce 1561 Bartoloměj Justin z Meziříčí a Petr Cephas z Turnova, o rok později Šimon Bohumil Turnovský, následujícího léta Izajáš Cibulka, v roce 1564 Jan Němčanský, v roce 1565 Jeroným Fikar z Ústí nad Orlicí, v roce 1567 Pavel Jessen a léta následujícího 1568 Jan Kapito s Václavem Lavínem.⁵⁴⁶ V Basileji byl v roce 1553 zapsán Jan Jirek.⁵⁴⁷ O Jiřím Strejci již víme, že v roce 1560 studoval v Královci a léta následujícího v Tübingen.⁵⁴⁸ Všichni tito studenti a mnozí další zde neuvedení mohli Jednotě dobře posloužit jako dodavatelé knih z produkce zahraničních tiskáren a řada z nich to bezpochyby učinila, pokud nechceme předpokládat, že to bylo přímo součástí jejich studijních povinností, uložených vedením Jednoty.

Blahoslav měl tedy, jak jsme nastínili v předchozím líčení, řadu možností, jak si opatřit odbornou literaturu potřebnou ke své práci překladatele. Nespornou výhodou přitom bylo jeho postavení v rámci hierarchického uspořádání duchovních úřadů Jednoty, které mu

543 SVATOŠOVI, Michal & Martin: *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985, s. 347–348.

544 KOPECKÝ, *Český humanismus*, s. 162.

545 AUF 10, f. 436b; cituje DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 49.

546 MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy*, s. 257–261. Ve Vitemberku působil od roku 1557 jako profesor bratřím nakloněný Esrom Rüdinger, velký počet bratrských studentů v tomto městě lze přičíst i jeho vlivu.

547 SITA, *Studenti z českých zemí*, s. 16.

548 Srv. pozn. 456.

jako správci biskupského archivu a knihovny skýtalo alespoň relativní jistotu ohledně finančního pokrytí jeho požadavků i řadu možností, jak tyto požadavky naplnit.

3.1. Otázka řeckého textu a Erasmus

Nemůže být pochyb o tom, že Blahoslav vycházel při svém překladatelském úsilí z původního znění Nového zákona, tedy z řeckého jazyka. Své rozhodnutí vysvětluje v *Gramaticae*:

„Zákona Páně do českého jazyku nenáleží vykládati toliko ex vulgata latina editione, in qua plus quam sexcenti loci corrupti sunt etc., sed ex graeco textu; ad fontes enim recurrendum esse, inter omnes pios et eruditos constat;⁵⁴⁹ čehož svědectví viz, i v dekrétě papežském i v Augustýnovi obšírné.⁵⁵⁰ Nebo jisté jest (a kdyby byla potřeba mohlo by se to široce a dostatečně ukázati), že mnohá slova z jazyku řeckého lépe se mohou vyložiti do češtiny, vlastněji mnohem nežli do latiny; proto že se lépe mnohá slova řecká (ne o všech slovích pravím) k českým nežli k latinským, a nebo latinská k českým trefují.“⁵⁵¹

Nemáme žádné důvody Blahoslavovu tvrzení nevěřit a výsledky klasického filologa Konopáska, jež mají dokázat opak, jsou z hlediska jeho metody, o níž bylo pojednáno dostatečně v kapitole 1.3., neprůkazné a neobhajitelné.⁵⁵² Na otázku po konkrétních předlohách řeckého textu však není jednoduchá odpověď. Blahoslav, jak dále uvidíme, nezanechal žádné určité svědectví, které by usnadnilo naši námahu a tak zůstáváme odkázáni na pracný sběr nepřímých důkazů, jejich hodnocení a hledání vzájemných souvislostí. Z celkového pohledu se tedy pohybujeme spíše na rovině hypotetické, na druhé straně nemůžeme upřít takto získaným výsledkům jistou relevanci. Pokusme se nyní proto odpovědi po řeckých předlohách alespoň přiblížit.

Na základě dosavadního bádání můžeme téměř s jistotou vyloučit možnost, že Blahoslav disponoval některým novozákonním rukopisem řeckého textu.⁵⁵³ Bez přímé zmínky

549 z vulgátního latinského vydání, v němž je pokaženo více než šest set míst, ale z textu řeckého; všem ctným a učeným lidem je přece známo, že je třeba čerpat přímo z pramenů; na tuto část textu zaměříme větší pozornost v oddíle věnovaném Vulgátě v kap. 3.2.

550 AUGUSTIN, *De doctrina christiana* 2.XI.16, 2.XIII.19, 2.XV.22.

551 *Gramatika*, f. 144a.

552 Srv. též tituly obou vydání Blahoslavova překladu. Ivančického biskupa jako překladatele pracujícího v širokém horizontu s řeckým textem přesvědčivě navrátil do hry opět SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 181, pozn. 20. Přikláníme se k vysvětlení redaktorů Kyasova díla, že změny ve druhém vydání „plynou ze snahy o přesné tlumočení řeckého originálu“. KYAS, *Česká bible*, s. 195.

553 To Konopásek ostatně nepředpokládá ani v případech překladatelské skupiny kralických. KONOPÁSEK, *Dvě*

v pramenech je tato možnost v podstatě neprokazatelná. Předpokládala by nalezení takové textové varianty, která se nevyskytuje v žádné tištěné edici, již Blahoslav mohl mít být jen teoreticky k dispozici. Tato varianta by pak nesměla být uvedena ani v anotacích, poznámkách k základnímu textu Nového zákona, jimiž je, jak ještě dále uvidíme, vybavena řada jeho základních edicí.⁵⁵⁴ Na místech, kde Blahoslav mluví v *Gramatice* o pergamenových exemplářích, má na mysli vždy staré české překlady.⁵⁵⁵ Zcela jistě proto nepochybíme, když obrátíme pozornost k tištěným edicím řeckého textu a jako nutný úvod do problematiky předešleme stručnou historii vydávání tohoto pramene v období od jeho počátků do šedesátých let 16. století, v časovém úseku, který s naším problémem souvisí.

Postavou, která nás proto zajímá na prvním místě, je „kníže humanistů“ Erasmus Rotterdamský (28.10.1466/68 – 11.6.1536).⁵⁵⁶ Vydání Nového zákona v původním jazyce představuje jeho nejrozsáhlejší vědecký výkon. Vycházel z hlubokého zájmu o studium Písma, započaté nejpozději kolem roku 1500. V roce 1505 vydal nově objevený rukopis poznámek k Novému zákonu (*Adnotationes*), jejichž autorem byl italský humanista Lorenzo Valla († 1.8.1547). Již v této době pracoval na překladu Nového zákona a výkladu Pavlových epištol. V březnu 1516 vydal u basilejského tiskaře Johanna Frobenia první řeckou edici Nového zákona, pojmenovanou *Novum Instrumentum*, se svým paralelně umístěným latinským převodem. Vydání bylo z důvodu přílišného spěchu, zapříčiněného Frobenovou obavou ze ztráty prvenství, plné nedostatků a chyb. Samotné počátky vydávání bible v původních jazycích jsou totiž spjaty s tzv. *Polyglotou Complutenskou*. Již dne 10. ledna 1514

studie, s. 122.

554 Stále by však ještě zůstávala čistě teoretická otázka, zdali by Blahoslav se svým ohledem na textovou tradici vůbec bral na takovou variantu ohled. Úvahy o řeckém rukopisu souvisí obecně i s otázkou jeho dosažitelnosti v našem prostoru a další pátrání tímto směrem považujeme za jednu z cest, jimiž se lze úspěšně vyhnout pokusům, vedoucím k efektivnějším výsledkům ve věci předloh.

555 Srv. kap. 3.3.

556 K jeho základnímu životopisu srv. TRE X.1–18 (autor: Cornelis Augustijn) a BAUTZ I.1524–1532. K Erasmusovu dílu se zvláštním ohledem na vydávání biblického textu srv. REVENTLOW, Henning G.: *Epoche der Bibelauslegung*, Bd. 3. Renaissance – Reformation – Humanismus, München 1997, s. 55–67 a zvláště HEIDE, Martin: *Der einzig wahre Bibeltext? Erasmus von Rotterdam und die Frage nach dem Urtext*, Nürnberg 2005. Na první vydání řecké edice v souvislosti s některými exempláři německých knihoven zaměřil pozornost HERBRÜGGEN, Hubertus S.: *Erasmus, England, das Neue Testament und die Universitätsbibliothek Düsseldorf*, in: *Das Buch im Mittelalter und Renaissance*, Hrsg. von Rudolf Hiestand, *Studia humaniora*, Bd. 19, Düsseldorf 1994, s. 129–159. Zvláště upozorňujeme na dvě specializované studie pojednávající Erasmusova hermeneutická východiska a exegetické zásady: WALTER, Peter: *Theologie aus dem Geist der Rhetorik. Zur Schriftauslegung des Erasmus von Rotterdam*, Mainz 1991 a HOLECZEK, Heinz: *Humanistische Bibelphilologie als Reformproblem bei Erasmus von Rotterdam, Thomas More und Wiliam Tyndale*, Leiden 1975.

byl ve španělské Alcalá de Henares ukončen tisk Nového zákona, který pod vedením kardinála a arcibiskupa toledského Francisca Ximenes de Cisneros (1437–1517) připravili učenci místní univerzity. Dalších pět dílů bible vyšlo do roku 1517. V edici jsou paralelně otištěny dva texty, řecký a vulgátní. Dílo bylo určeno nejprve pouze k internímu užití v církvi a povolení pro veřejné vydání vydal papež až 22. března 1520, poté, co byly do vatikánské knihovny navraceny dva zapůjčené rukopisy. První veřejné vydání *Polygloty* tak náleží až do roku 1522 a primát si proto vysloužilo vydání basilejské, jehož 1200 exemplářů byl dáno do prodeje 1. března 1516. Erasmus dílo prozíravě připsal papeži Lvovi X. Po jemu určené předmluvě následují úvodní části *Paraclesis*, *Methodus* a *Apologia*, ve kterých je čtenář povzbuzován ke studiu Písma a poučen o přístupu, který má přinést co možná nejhojnější plody. Erasmus dílo zároveň obhájí před možnými budoucími útoky. Vydání je doplněno hojnými *Annotationes*, které zaujímají zhruba tentýž objem tisku jako samotný řecký text a jeho latinský překlad. Erasmus použil k přípravě edice tři řecké rukopisy pocházející až ze 12. století. Poslední verše knihy Zjevení byl nucen, jak je známo, vzhledem k absenci závěrečné části textu rukopisu přeložit z Vulgáty. Latinský překlad Nového zákona byl zamýšlen jako pomůcka pro čtenáře, kteří si neporadí s textem řeckým, víc než o eleganci jazykovou šlo Erasmovi o přesnost a výstižnost. K vydání připojené *Annotationes* mají dvojí účel: stanovit správné znění v případě textových variant a pomoci při výkladu textu. Mají víceméně filologický charakter a Erasmus při nich hojně uplatnil spisy církevních otců. Během svého života připravil další čtyři foliová autorizovaná vydání (1519, 1522, 1527, 1535) a do poloviny 16. století vyšlo více než třicet z našeho pohledu „pirátských“ dotisků.⁵⁵⁷ Erasmova hermeneutická východiska, vyjádřená v přepracovaných a rozšířených úvodech k velkým řecko-latinským edicím, vycházejí z Augustinova spisu *De doctrina christiana*. S narůstajícím počtem nově známých novozákonních řeckých textů docházelo i ke zdokonalování samotných edic. Nejvýznamnější zaujímá mezi nimi z tohoto pohledu třetí z roku 1522, ve čtvrté z roku 1527 je k textu připojeno znění Vulgáty, v páté opět vypuštěné.⁵⁵⁸ Ještě větší úpravy

557 Vzájemnou závislost řeckých vydání stanovil REUSS, Eduard: *Bibliotheca Novi Testamenti graeci cuius editiones ab initio typographiae ad nostram actatem impressas quotquot reperiri potuerunt collegit digessit illustravit*, Braunschweig 1872. Náklad hlavních vydání představoval na dobové poměry poměrně vysoké číslo, pohyboval se mezi 1500–2000 kusy. ALAND, Kurt: *Die Ausgaben der Vulgata des Neuen Testaments von Gutenberg bis zur Clementina*, in: *Philologia sacra. Biblische und patristische Studien für Hermann J. Frede und Walter Thiele zu ihrem siebzigsten Geburtstag*, Hrsg. von Roger Gryson, Band II. Apokryphen, Kirchenväter, Verschiedenes, Freiburg 1993, s. 659.

558 ALAND, *Die Ausgaben der Vulgata*, s. 661–662 soudí, že k připojení vulgátního textu ve čtvrté Erasmově edici došlo zásahem impresora J. Frobena.

postihly *Annotace*, v každém vydání opět rozšiřované a zdokonalované, stále častěji s teologickými exkurzy.

Zvláštním Erasmovým dílem jsou *Parafráze* jednotlivých novozákonních knih, jejichž výkladová forma je ovlivněna estetizujícím pojetím jazyka. Do roku 1524 jimi Erasmus pokryl celý novozákonní kánon kromě knihy Zjevení. Nová vydání byla opět revidována, dočkala se celé řady dotisků a velké obliby ze strany širokých čtenářských vrstev.

Vydávání Nového zákona v původních jazycích se po Erasmově smrti a malé přestávce ujal pařížský tiskař Robert Estienne-Stephanus. Podle vlastního úsudku text za pomoci nových rukopisů opravoval a doplňoval. Jeho nová řecká vydání byla tištěna v Paříži (1546, 1549, 1550) a v Ženevě (1551).⁵⁵⁹ Třetí vydání z roku 1550, zvané *editio regia*, je v dnešním smyslu první novozákonní edicí s kritickým aparátem, kde jsou v rámci poznámek in margine uvedeny nejdůležitější textové varianty jednotlivých řeckých rukopisů. V posledním Stephanově samostatném vydání z roku 1551 se vedle řeckého textu objevuje Vulgáta a Erasmův latinský překlad a poprvé také číslování veršů.⁵⁶⁰

V roce 1556/57 vydal Robert Estienne v Ženevě bibli s latinským novozákonním překladem Theodora Bezy (1519–1605),⁵⁶¹ který je spíše revizí textu Erasmova, vulgátní verzí a podrobnými anotacemi, podobnými Erasmovým.⁵⁶² Konečně v roce 1559 a 1560 vychází v Basileji a Zürichu nám důvěrně známá *Barbiriana*, v níž je k řeckému textu tiskařem mechanicky připojen latinský překlad Bezův, oproti vydání z roku 1556/57 jen málo změněný. Sám kalvínský teolog připravil mezi lety 1565–1604 řadu dalších řecko-latinských vydání, doplněných o text Vulgáty a anotace. Jejich forma je sice podobná Erasmovi, ale Beza neklade takový důraz na svědectví církevních otců. Také teologická interpretace svědčí o čím dál větší závislosti na ortodoxním kalvinismu. První samostatné a sourodé vydání

559 Královský tiskař Estienne, který pracoval s typy známého Claude Garamonda, musel Paříž následkem pronásledování ze strany cenzorů – teologů Sorbonny – opustit a usadil se v Ženevě, kde se postavil do služeb reformace. Po Robertovi pokračoval v řízení podniku i přes finanční obtíže syn Henri (1528–1598). Srv. též OSN VIII.766–767.

560 HEIDE, *Der einzig wahre Bibeltext?*, s. 23.

561 K jeho curriculumu srv. TRE V.765–774 (autor hesla: Jill Raitt) a FATIO, Olivier: *Theodor Beza*, in: *Gestalten der Kirchengeschichte. Die Reformationszeit II.*, Hrsg. von Martin Greschat, Stuttgart 1981, s. 255–276. K jeho kontaktům s českým prostředím srv. JUST, Jiří: *Theodor Beza a jeho vztahy s Jednotou bratrskou*, in: *Nové bratrské listy* 7 (2005), č. 5–6, s. 12–16; 8 (2006), č. 1, s. 15–19, č. 2–3, s. 18–21.

562 BIBLIA | Vtriusque Testamenti. | DE QVORVM NOVA INTERPRETATIONE ET CO-|piosissimis in eam annotationibus lege quam in limine operis habes epistolam. | OLIVA ROB. STEPHANI. | M. D. LVII. || NOVVM D. N. IESV | Christi testamentum. | Latine iam olim à Veteri interprete, nunc denuo à Theodoro Beza versum: cum eiusdem an-|notationibus, in quibus ratio interpretationis redditur. | Oliua Roberti Stephani. | M.D.LVI. || EXCVDEBAT ROB. | Stephanus in sua officina, Anno | M. D. LVII. Calend. Martii. Genève (Robert Estienne) 1556/57. Praha: NK (26 A 5).

řecko-latinského Nového zákona Theodora Bezy pochází z roku 1565⁵⁶³ a je jeho posledním vydáním, které nás v souvislosti s Blahoslavovým překladem zajímá. Na jeho základě, jak se domnívají někteří badatelé, Blahoslav provedl změny při revizi svého prvního překladu.⁵⁶⁴

Erasmův Nový zákon, Annotace a Parafráze

Lze si jen těžko představit, že by Blahoslav s takovým zájmem o otázky lingvistické a filologické, jaký jsme u něj odhalili nevladl vydání Nového zákona v původním řeckém znění již během svých univerzitních studií. Když píše v roce 1551 br. Zachariášovi o svém setkání s Benešem Optátem, cituje i rozmluvu nad veršem Ti 3,5: „Item říkáme (a Bratří v spisích často užívají toho způsobu) pokrm spravedlnosti a nápoj milosti etc. Zdaliž již to není široce od mužů učených až i od toho Munsteru nad to od Erazma dokázáno, že jest to způsob mluvení (phrasis) židovského jazyku?“⁵⁶⁵ Máme zde pravděpodobně nejstarší Blahoslavovu zmínku o známosti Erasmova díla. S velkou pravděpodobností jde o narážku na komentář k biblickému textu, tedy jeho *Annotace*. V *Gramatice*, kde se jméno Erasmovo objevuje v souvislosti s předlohami bezkonkurenčně nejčastěji, pokud pomineme Beneše Optáta a tedy skutečnost, že celá *Gramatika* je vlastně polemikou s dílem náměšťské skupiny, je ovšem přímo řeč pouze o Erasmově latinském textu a jeho *Annotacích*. Odkud pocházejí úryvky citovaného řeckého znění Blahoslav neudává.⁵⁶⁶ K Erasmovu vydání řeckého textu je odsud již jen krůček, neboť právě *Annotace* tvořily, jak víme, součást jeho hlavních vydání. Konopásek o nich, ale hlavně o citacích Erasmova textu, soudil, že je Blahoslav znal prostřednictvím Bezy.⁵⁶⁷ Pokusil se tím popřít možnost, že by Blahoslav mohl mít k dispozici samotné Erasmovo vydání. Ale jeho úsudek nebyl správný. Z porovnání šestnácti Erasmových citací v *Gramatice* s textem Bezových anotací ve Stephanově bibli z roku 1556/57 a *Barbirianě* 1559/60 vyplynulo, že pouze v pěti případech Beza ve svých anotacích Erasma výslovně cituje. Naproti tomu z *Gramatiky* je zcela zřejmé, že Blahoslav s Erasmovými *Annotacemi* pracoval. Nejvýmluvnějším dokladem je věta: „není dostatečné ad

563 IESV CHRISTI D. N. | Nouum testamentum, | siue Nouum foedus. | Cuius Graeco textui respondent interpretationes duae: | vna, vetus : altera, noua, Theodori Bezae, di-|ligenter ab eo recognita. | EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTA-|tiones, quas itidem hac secunda editione recognouit, | & accessione non parua locupletauit. | (...) | ANNO M. D. LXV | Excudebat Henricus Stephanus, illustris viri HVLDRICI | FVGGERI typographus. Genève (Henri Estienne) 1565. Praha: Knihovna AV ČR (TB 10); exemplář byl původně vlastnictvím J. Konopáska.

564 KYAS, *Česká bible*, s. 178.

565 AUF 8, f. 51a.

566 K otázce původu řeckých citací v Blahoslavově *Gramatice* se ještě vrátíme.

567 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 110.

exprimendam graecae vocis significationem, de qua vide Erasmum vel Bezam in Annotationibus⁵⁶⁸ Zcela nezpochybnitelné je i použití Erasmova latinského překladu Nového zákona. Na řadě míst jeho znění Blahoslav cituje, když na nich ukazuje nesprávný překlad Beneše Optáta, který podle Erasmova latinského textu překládal.⁵⁶⁹ O použití Erasmova překladu nám Blahoslav zanechal výmluvné svědectví i ve druhém vydání Nového zákona. U verše Ř 5,12 uvádí v poznámce na okraji: „Erasmus: Jelikož všickni zhřešili“. Je to jediné místo v celém tomto vydání, kde Blahoslav výslovně odkazuje na svoji předlohu.

I jiné Blahoslavovy spisy svědčí o jeho práci s Erasmovým vydáním Nového zákona. V *Prokázání* mluví o jeho latinském překladu: „Erazma Roterodámského, nového zákona Nového vykladače viz. (...) Sermo caro factus est. Beneš [Optát] pak ta slova česky vyložil: ‘A řeč ta tělem učiněna jest’“.⁵⁷⁰ Ve *Zprávě upřímné a sprostné* dokonce o práci s jeho *Annotacemi*: „Item Tyž Erasmus na Epištolu Efez. 5. Staří svátost nazývali přísahou a neb pobožné se zavazování t. Bohu. Ty řeči Erazymovi, kdo by pilně soudil a povědom byl toho, což slove u nás přijímání k dobrému svědomí, mohl by se příliš diviti a snad mysliti, že Erasmus ne soud svůj a smysl, ale historii toho, což se u bratří při přijímání děje, tu retoricky vypisuje“⁵⁷¹ Z uvedených příkladů je již zřejmé, že Blahoslav měl k dispozici některé z velkých foliových vydání Erasmova Nového zákona. V seznamu kralické knihovny nacházíme jedno takové.⁵⁷² Strohé záznamy však neumožňují určit, o jaké konkrétní vydání se jedná.

Podobně jako v případě *Annotací* a Erasmova latinského překladu Nového zákona nacházíme v *Gramatice* četné doklady o použití Erasmových *Parafrází*.⁵⁷³ Blahoslav znal

568 k vyjádření významu řeckého slova, o němž viz v poznámkách u Erasma nebo u Bezy; *Gramatika*, f. 208b. O používání Erasmových *Annotací* svědčí i slova na f. 151b: „to bývá podlé zvyku židovského. Erasmus připomenul i jiní“ a na f. 154a „o tom slovu židovském ‘hosianna’ ví se, že jest interiectio efflagitantis, [citoslovce důtklivého prošení] jakž Erasmus dí“. Zkoumání vlivu Erasmových *Annotací* na Blahoslavův překlad požaduje již SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 179, pozn. 17.

569 Blahoslav několikrát Beneše napomíná za jeho nekritický přístup k Erasmovu překladu. Srv. *Gramatika*, f. 184b: „Beneš za Erasmem jda, položil tak slovo to bez výkladu jeho“; f. 195a: „Beneš po erazmovsku“. Na několika místech dokonce upozorňuje i na jiný smysl řeckého textu v konfrontaci s Erasmem: „ale žeť text řecký toho rozumu nedává, snad ani Erazmus“ (f. 69a); „Ibidem níže, neque graecum textum neque Erasmum expressit: [nevyjádřil po česku ani řecký text, ani Erasma] τί περιβαλλώμεθα, quibus operiemur, Beneš: kterého byšte oděvu užívali“ (f. 196b).

570 AUF 9, f. 398a.

571 Praha, KNM (IV H 8, část III), f. 23a. AUF 9, f. 121a dokonce slova: „na Epištolu Efez.“ nahrazuje: „in Annotationibus in 5. Ephes.“

572 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 596: mezi tituly „In folio“ se objevuje „Erasmii Roterodami Novum testamentum Graeco Latinum.“ a mezi tituly „In 8°“, nacházíme „Erasmii Novum testamentum Graecum“. Ve druhém případě se jedná pravděpodobně o jeden z „pirátských“ dotisků. Hned za tímto exemplářem a ještě jiným Erasmovým spisem je příznačně uveden „Ejusdem Ecclesiastes“. TAMTĚŽ.

573 Otázka Erasmových *Parafrází* jako Blahoslavových předloh spadá již do kapitoly věnované textům

celou řadu těchto velmi oblíbených výkladů. Jenom v *Gramatice* nalzáme doklady o použití *Parafrází* Matouše: „Erazmus v své paraphrazi na 1. kap. s[vatého] Mat[ouše] dí (...)“⁵⁷⁴ Lukáše⁵⁷⁵ a prvního listu Korintským.⁵⁷⁶ Nebylo by však správné vidět Blahoslava jako průkopníka Erasmova díla v Jednotě. Již Jan Augusta v polemickém spise *Pře Jana Augusty a kněžstva kališného* z roku 1543 cituje z předmluvy Erasmovy *Parafráze na Matoušovo evangelium*.⁵⁷⁷

Do této kapitoly spadá i dílo Jana Vartovského z Varty († 1559), překladatele Erasmovy *Parafráze Matoušova Evangelia*, které bylo vytištěno v roce 1542.⁵⁷⁸ Prokop Lupáč z Hlavačova, Daniel Adam z Veleslavína i Blahoslav shodně potvrzují, že tento učený *homo trilinguis* přeložil z hebrejštiny celý Starý zákon, který zůstal v rukopise a později se ztratil.⁵⁷⁹ Překlad *Parafráze* Vartovský věnoval králi Ferdinandovi I. jako důkaz vděčnosti za povýšení do rytířského stavu s nadějí, že se stane učební pomůckou mladým princům. Po překladu Matouše měl následovat převod dalších evangelií, k tomu již nedošlo. Blahoslav na několika místech *Gramatiky* z Vartovského převodu *Parafráze* cituje, v jednom případě jako doklad správnějšího překladu oproti Optátovi,⁵⁸⁰ na jiných místech jako příklad užití ne právě

latinským, ale z důvodu větší přehlednosti a ucelenosti kapitol ji pojednáváme zde. To se týká i samotného Erasmova latinského překladu.

574 *Gramatika*, f. 159a. Citace z *Parafráze Matoušova evangelia* nacházíme také na f. 207b a f. 209b.

575 *Gramatika*, f. 199a. Slova „Erasmus in Paraphrasi“ uvádějí citaci textu k výkladu verše L 8,12. Porovnání s exemplářem Strahovské knihovny (In Euangelium Lucae Paraphrasis Erasmi Roterodami per autorem recognita. Basileae in aedibus Ioan. Frobenii, Anno M.D.XXIII. CVM PRIVILEGIO CEASAREO Basel (Johann Froben) 1523. Praha: Strahov (B.E. II 52).) ukázalo, že v textu Blahoslav na dvou místech vypustil několik slov, která se mu jevila pro vysvětlení problému nepodstatná.

576 *Gramatika*, f. 54b.

577 Pře Jana Augusty / a | Kniezstwa Kalissneho / odnieho | sameho wierně a prawě se-|psana / wssem wuobec k | saudu podanaa. | Geremiáass. XV. | Běda mně matko má / že gsy mě kdy porodila / | muže toho / proněhož se powssie zemi swárie / A muže | toho / skrzeněhož se rozbrogowé děj: Gessto sem | žádnému nic zlého nevčynil / a wssak mi každý lage. | Lukáass. XII. | Nicť nenie přikrýtého / což by nebylo odkryto / ani skrytého / gessto by nebylo zwědjno. Nebo což | ste wetmách prawili / slyssáno bude naswětle: A což | ste sobě sseptávali wzawřenj / to bude hlásáno po střechách. || Datum onde y onde / a wytisště-|no Leta Paně / M. D. | XXXXIII. [Litomyšl (Alexandr Oujezdecký)?] 1543. Knihopis 850. Praha: KNM (37 B 21). Citace Erasmova textu na f. Z2a. Blahoslav zaznamenal v *Gramatice* Augustův pokus o překlad části této parafráze do češtiny. *Gramatika*, f. 209b.

578 Ewangelium Ge=|zisse Krysta syna Boziho podle se=|psani Swateho Mattausse / kte=|rez Erasým Roterodamskaý wssirssich slowich a ia=|ko swaykladem / pro lepssi a dostatečnicýssi wyro=|zumieni slow a skutkuw Kristowáych ý toho wsse=|ho czow w sobie téz Ewangelium wobsahuge / budto | podle literního rozumu / budto podle duchowniho /| wlatinskem iazyku wydal / a Jan wartow=|skaý z Wartý pro Czechy a Morawa=|ný na Českaý wýložil. | Przedkem hledayte kralowstwi Boziho a sprawedlnosti geho / a | tyto wseczky wieczy budau wam przidany. | Matauss w Ssystem rozdilu. | ANNO M. D. XLII. || Wytisstieno skrze Wondrze(ge) du=|ssika / Miesstienina w Litomierziczyczech Miesycze | Rzigna Dne Dwanaczteho Leta xlij(ho). Litoměřice (Ondřej Dušík) 1542. Praha: KNM (35 C 14). Knihopis 2348. KYAS, *Česká bible*, s. 149; DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 33–34.

579 Srv. kap. 2.3. Není jasné, zdali měli tento překlad k dispozici kraličtí, případně nakolik ovlivnil výslednou podobu Šestidílký. Srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 34.

580 *Gramatika*, f. 159b.

šťastného výrazu.⁵⁸¹ Je to pravděpodobně Vartovského překlad *Parafráze Matoušova evangelia*, který je v seznamu kralické knihovny uveden tímto zápisem: „Evangelium svatého Matouše cum paraphrasis Erasmi“.⁵⁸²

Jiná vydání řeckého textu a jazykové pomůcky

Již Horálek v reakci na Konopáskova *Prolegomena* nabyl přesvědčení, že Blahoslav neužíval řeckého textu pouze podle vydání *Barbiriany*, ale že měl k dispozici i jiné edice.⁵⁸³ Tuto domněnku by potvrzovala slova jednoho místa *Gramatiky*, kde se praví: „Filomát více mšálům věří (...) k těm slovům ‘hoc est corpus meum’⁵⁸⁴ přidává spolu s mšaři enim; ješto toho slova, ani v řeckých, ani v latinských exemplářích se nenalézá a aniž noví vykladači Písem svatých z řečtiny do latiny, co o tom praví, by kde kdo z nich to slovo našel, ale všickni pomíjejí.“⁵⁸⁵ Otázka řecké předlohy těsně souvisí i s původem citací řeckého textu v *Gramatice*. Teoreticky se nám právě tato slova a vazby, na nichž Blahoslav demonstruje překladatelské obtíže, nabízely jako jedna z cest, po které se můžeme vydat ke zjištění řecké předlohy. Pokud by se podařilo objevit slovo, případně více slov, která tvoří v rámci jedné skupiny na sobě závislých edicí řeckého textu Nového zákona zvláštní textovou variantu, jež se v jiných edicích nevyskytuje, dostaly bychom jednoznačný důkaz. Jak se po průzkumu jednotlivých řeckých míst *Gramatiky* ukázalo, žádné z nich, žel, takovou textovou variantu nepředstavuje.⁵⁸⁶

Naše dosavadní zjištění nikterak nevyklučují, aby Blahoslav vedle řeckého textu podle některého Erasmova vydání užíval i znění, v jakém vyšel v *Barbirianě*. Zcela odporují pouze tezi, že to byl výlučně její text, jímž se Blahoslav řídil nebo že právě ona byla hlavní jeho

581 *Gramatika*, f. 189b: „ten neuměle slova Erasmove byl vyložil“, 207b: „Vartovský (...) vyložil takto: (...) měl říci takto: (...)“, 251a.

582 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 602.

583 HORÁLEK, *Jak překládal Blahoslav*, s. 3.

584 Mt 26,26 podle vulgátního znění.

585 *Gramatika*, f. 148ab.

586 Ke zvýšení pravděpodobnosti úspěšného provedení takového důkazu by bylo třeba nikoliv desítek, ale stovek těchto citací, aby se zvýšila pravděpodobnost, že bude nalezena pro určitou skupinu edic či dokonce pro jedno jediné vydání specifická textová varianta. Takovou možnost nám ale *Gramatika* nenabízí. Druhá edice jejího rukopisu (Brno: MZK (V II 4); dostupný nyní v internetové databázi Manuscriptorium), pocházejícího od písaře, kterému byl řecký jazyk pravděpodobně zcela cizí a jednotlivé znaky spíše obkresloval než opisoval, byla poznamenána úpravou řeckých citací. Vydavatelé se sjednotili se zněním 17. vydání Nestleho edice řeckého textu z dotisku v roce 1945 a tím pádem došlo k setřetí některých zvláštností textu v té podobě, jak jej znal Blahoslav a jak jej uvádějí edice 16. století. Z tohoto důvodu je výsledek místy odlišný od čtení Hradilova-Jirečkova. Za informace o způsobu práce s řeckým textem rukopisu děkuji doc. dr. M. Čejkovi z Filozofické fakulty Brněnské univerzity.

předlohou. Pokud vezmeme Blahoslavovo tvrzení z *Gramatiky*, uvedené v předcházejícím odstavci, do důsledků, můžeme vedle Erasmových foliových vydání, opatřených *Annotacemi* a *Barbiriany* uvažovat i o jiných předlohách. Na tomto místě se odvažujeme zmínit ještě alespoň jedno konkrétní vydání, které by mohlo přicházet do úvahy. Jde o řeckou bibli, vytištěnou v Basileji v roce 1545, kterou jsme zmínili v souvislosti s ikonografickou výbavou Blahoslavova prvního vydání.⁵⁸⁷ Překladaatelé pátého dílu Bible kralické ji vedle Antverpské polygloty zmiňují jako jednu ze svých předloh,⁵⁸⁸ je tedy pravděpodobné, že mohla být k dispozici již Blahoslavovi, pokud rovnou nechceme vyslovit odvážnou domněnku, že si ji již jako student s sebou odvezl ze svého vitemberského nebo basilejského pobytu. To by ale byla až příliš smělá úvaha, pro niž nemáme žádné závažné důkazy.

Do oddílu pojednávajícího Blahoslavovy řecké předlohy spadají i pomůcky určené k práci s původním novozákonním textem. Jsou to vedle již vícekrát zmíněných *Annotací* i velké řecko-latinské slovníky, často až překvapujícího rozsahu s více než 1500 sloupci textu, obsahující slovní zásobu řeckých klasiků, novozákonních spisů, děl řeckých církevních otců a v některých vydáních i přehlednou gramatiku řeckého jazyka. Mezi jejich editory se objevují jména Filipa Melanchthona, Conrada Gesnera,⁵⁸⁹ Arnolda Arlenia, Adriana Junia, Adriana Amerota a Henri Petriho. Uvádíme zde alespoň dvě vydání z roku 1548 a 1554. Vlastnické vpisy druhého v exempláři pražské Národní knihovny dosvědčují, že rozšíření tohoto typu publikací nebylo v našem prostoru žádnou výjimkou.⁵⁹⁰ To ostatně potvrzuje i soupis titulů kralické knihovny. V oddíle „In folio“ nacházíme hned dva exempláře, ovšem podobně jako u naprosté většiny jiných tisků tohoto seznamu, bez přesnějších vydavatelských údajů, jež by nám pomohly v identifikaci konkrétního vydání.⁵⁹¹

587 Srv. bibliografický záznam v poznámce 528 této práce.

588 Srv. DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 30, kde je otištěna část předmluvy tohoto dílu.

589 Blahoslav se na f. 163a *Gramatiky* odvolává na předmluvu jednoho z Gesnerových děl. Srv. pozn. 280 této práce.

590 LEXICON | GRAECOLATINVM | DENVO IMPRESSVM, PER VTRI=|usq(uae) linguae doctos & industrios uiros | primum utiliter collectum, deinde nuper | per Co(n)radum Gesnerum; & Arnoldum | Arleniu(m), pari eruditione & diligentia phi|losophos, plurimis Praha: locis emendatu(m), (...) | BASILEAE | M. D. XLVIII. Basel (Hieronymus Curio) 1548. VD16 G 1752. Praha: NK (8 A 49). Vlastnické vpisy na předním předeštlí: „Ex libris Matthaei Appiani Archidiakoni • Martinus Hunno Regineogretino(?) Anno 1549 • Suo charissimo amico et fratri D. Duchokao Tugurino Cžaslaviensi rectori scholae Chrudimenae Gedeon Speratus fraternitatis ergo hoc Lexicon dd 76 An(n)o 8. Cal. Mar.“ Druhé vydání: LEXICON | GRAECO-|LATI-|NVM. | SEV | Thesaurus Linguae Graecae, (...) | EX OFFICINA IOAN-|NIS CRISPINI, ANNO | A CHRISTO | NATO, | M. D. LIIII. || Excudebat Ioannes Crispinus | Anno Domini | M. D. LIIII. Genf (Jean Crespini & Nicolas Barbier) 1554. Praha: NK (8 A 37). V tisku se objevuje pouze signet Jeana Crespina, který jen podtrhuje v kap. 2.3. uvedenou skutečnost, že motiv 1 K 3,6 byl signetem T. Courteau.

591 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 598.

3.2. Latinské překlady

Vulgáta

Dějiny latinského biblického překladu, známého jako Vulgáta, jsou předmětem naší práce pouze v souvislosti s jejími tištěnými edicemi v 16. století.⁵⁹² Zde je na prvním místě třeba jmenovat nám již důvěrně známého pařížského impresora Roberta Estienna, který ve třicátých letech usilovným studiem řady rukopisů připravil několik revidovaných vydání jejího textu. Zdaleka nejvýznamnější z nich vyšlo v roce 1540.⁵⁹³ V následujících desetiletích zaznamenalo více než 100 dotisků a jeho obliba byla mimořádná. Důležitou událostí v dějinách textu Vulgáty bylo usnesení Tridentského koncilu z 8. dubna „Insuper“, kterým byly všechny její knihy včetně apokryfů prohlášeny za kanonické. Již v roce 1547 vyšlo péčí dominikána Johanna Hentenia v Lovani opravené vydání jejího textu, pořízené podle výše zmíněné Stephanovy edice.⁵⁹⁴ Další významné vydání Vulgáty, realizované antverpským tiskařem Plantinem z roku 1583 již stojí daleko za horizontem naší práce. Na základě výše naznačených skutečností nelze Vulgátu a její revize v 16. století pokládat za výlučnou doménu katolické církve. „Kníže humanistů“ se sice proti Vulgátě obrací, tvrdí, že falšuje Písmo a je důvodem četných omylů teologie i církve. Již vydání Stephanova z roku 1532 a zvláště 1540 odrážejí příklon pařížského tiskaře k myšlenkám reformace. Důležitým svědectvím o její oblíbě v táboře reformace jsou vydání Andrea Osiandra z roku 1522 a Johanna Petreia z roku 1527, ale zvláště vydání vitemberské z roku 1529.⁵⁹⁵ Vedle Nového zákona obsahuje jen Oktateuch (Pentateuch, Jozue, Soudců, Rút) a 4 knihy Královské. K vydání je připojena Lutherova předmluva ke Starému a Novému zákonu a listu Římanům. O práci vydavatelské skupiny mnoho nevíme, patřil do ní Luther a zřejmě i Melanchthon, ale doposud nebylo řečeno nic o rozsahu jejich spolupráce. Vitemberská Vulgáta byla dle předmluvy vydána ze studijních důvodů: „ad utilitatem discentium sacras literas“,⁵⁹⁶ vlastnické vpisky a poznámky několika exemplářů dokazují uznání, jakému se těšila v

592 Vycházíme z přehledné studie ALAND, Kurt: *Die Ausgaben der Vulgata des Neuen Testaments von Gutenberg bis zur Clementina*, in: *Philologia sacra. Biblische und patristische Studien für Hermann J. Frede und Walter Thiele zu ihrem siebzigsten Geburtstag*, Hrsg. von Roger Gryson, Band II. Apokryphen, Kirchenväter, Verschiedenes, Freiburg 1993, s. 654–669.

593 Nestle-Aland jej ve 27. edici Nového zákona označují jako „St“.

594 Nestle-Aland jej ve 27. edici Nového zákona označují jako „L“.

595 K dějinám vitemberské Vulgáty srv. ALAND, *Die Ausgaben der Vulgata*, s. 662–663 a též úvodní text k jejímu vydání in: WA.DB V.9–27, kde jsou seznámenána její jednotlivé edice.

596 ALAND, *Die Ausgaben der Vulgata*, s. 663.

luterském prostředí.

Vztah Jana Blahoslava k Vulgátě nebyl v minulosti doceněn. Zejména vlivem mylné interpretace jednoho místa v *Gramatice* řada badatelů soudila, že Blahoslavův překlad vznikl v silném konfrontačním napětí s tímto latinským překladem. To neodpovídá skutečnosti a proto také vliv Vulgáty pojednáváme mezi latinskými předlohami na prvním místě. Blahoslavova slova „Zákona Páně do českého jazyku nenáleží vykládati toliko ex vulgata latina editione, in qua plus quam sexcenti loci corrupti sunt etc., sed ex graeco textu“⁵⁹⁷ byla vykládána nejen jako odmítnutí vulgátního překladu, ale dokonce jako doklad Blahoslavovy textově kritické práce, jejímž výsledkem bylo zjištění a náprava uvedeného počtu chyb.⁵⁹⁸ Změnu pohledu přinesl teprve Konopásek, který se domnívá, že Blahoslav toto mínění odněkud přejímá a cituje.⁵⁹⁹ Pramen Blahoslavovy citace zjistil až O. Králík,⁶⁰⁰ ale ještě v šedesátých letech můžeme objevit přetrvávající starší mínění.⁶⁰¹ Záznamy *Gramatiky* v každém případě svědčí jednoznačně o významu, jaký Blahoslav vulgátnímu textu připisoval. Na mnoha místech jej přímo cituje, často s výslovným označením překladu jako „Vulgata“,⁶⁰² „v biblí editionis vulgatae“,⁶⁰³ „Jeroným“⁶⁰⁴ či „Hieron[imus]“⁶⁰⁵. Z jeho slov je zřejmé, že vulgátní znění s řeckou předlohou skutečně srovnával: „O tom slovcí ‘in’ nemalo, dobře a užitečně napsal Filomat. Přidám k tomu, že v biblí editionis vulgatae, často se užívá toho slova, na těch místech kdež stojí řecký εἰς, πρὸς, ἐν, ἐπὶ, kterékoli z těch slov; ale to bývá podlé zvyku židovského. Erasmus připomenul i jiní.“⁶⁰⁶ Blahoslav považuje Vulgátu za rovnocennou ostatním latinským překladům a oceňuje navíc i starobylost jejího textu a

597 *Gramatika*, f. 144a.

598 Srv. FLAJŠHANS, *Pisemnictví české*, s. 347; HROMÁDKA, *Bible kralická*, s. 120; HROZNÝ, *Bible kralická*, s. 4; SLAMĚNÍK, *Staré tisky*, s. 47.

599 KONOPÁSEK, *Dvě studie*, s. 121: „Blahoslav ví dobře o tom, že text Vulgáty je na šesti stech místech porušen, ale to neznamená ještě, že by jej byl považoval za text úmyslně pokažený a upravený.“ a zvláště TÝŽ, *Prolegomena*, s. 4–5.

600 KRÁLÍK, *Humanismus*, s. 256. Jde o tvrzení jednoho z odpůrců Erasmova úsilí o vydávání Nového zákona v původním znění. Citaci uvádí BLUDAU, Augustin: *Die beiden ersten Erasmus-Ausgaben des Neuen Testaments und ihre Gegner*, *Biblische Studien VII.5*, Freiburg im Breisgau 1902, s. 48: „Er [Erasmus] schmeichelt sich, mehr als 600 Stellen verbessert zu haben, die früher auch von großen Theologen nicht verstanden worden seien.“ (Erasmus, Ep. 331, III, 349 A).

601 KAŇÁKOVI, Miloslav a Alena: *Nad Biblí Kralickou. K 350. výročí jednodílky z roku 1613*, in: *Český zápas 46* (1963), č. 16, s. 2: „Blahoslav, když začínal překládat Nový zákon, překládal nejprve z Vulgáty. Teprve po mnohých zkušenostech a ze srovnání s biblickým textem řeckým přišel jednak na jazykové a tedy i věcné vady v latinském textu katolickém“.

602 *Gramatika*, f. 145a.

603 *Gramatika*, f. 151b.

604 *Gramatika*, f. 144b.

605 *Gramatika*, f. 195b.

606 *Gramatika*, f. 151b. Zmínka o Erasmovy se týká nejspíše jeho *Annotací*.

dlouhou tradici v rámci dějin celé církve. Výslovně se přitom odvolává i na Erasma: „Erazmus Aureum codicem, s jakous vážností a hodně, často připomíná.“⁶⁰⁷ Vzhledem k velkému rozšíření vulgátního tištěného textu v 16. století lze považovat možnou identifikaci určitého vydání, s nímž Blahoslav pracoval, za téměř jistě vyloučenou. Můžeme se pouze domnívat, že Blahoslav pracoval s některým Stephanovým vydáním, nebo možná dokonce s některým vydáním Vitemberské revize.

Biblia Tigurina– Bible curyšská (1543)

Latinský překlad curyšské bible patří ke zvláštním dílům protagonistů švýcarské reformace.⁶⁰⁸ Práci započal Leo Jud (†1542), blízký spolupracovník Zwingliho a poté Bullingera v Zürichu převodem Starého zákona za pomoci židovského konvertity Michaela Adama. Dílo již nestihl dokončit, po jeho smrti na něm dále pokračovali Theodor Bibliander a Konrad Pellican. Petr Chollinus přeložil apokryfy a Rudolf Gualther revidoval Erasmův latinský překlad Nového zákona. Celá bible vyšla poprvé v roce 1543 u Christoha Froschauerera v Zürichu ve foliovém formátu s předmluvou Konrada Pellicana. Překlad je na vnějších okrajích hlavního textu vybaven stručnými poznámkami, vysvětlivkami některých řeckých termínů, jež jsou v řadě případů v původním znění uvedeny. Na vnitřním okraji jsou umístěny konkordance.⁶⁰⁹ Téměř ihned vyšla na přelomu let 1543/44 u stejného vydavatele další dvě vydání.⁶¹⁰ Překlad Nového zákona, jenž je spíše více revizí Erasmova latinského převodu než samostatným dílem, je pořízen ve srozumitelné a jasné latině.

607 *Gramatika*, f. 116a. Jedná se o vulgátní kodex (nikoliv o Codex Aureus s textem Vetus Latina, označený v Nestle-Alandově edici jako *aur* a pocházející ze 7. století), jenž byl v době Erasmově vlastnictvím Markéty Rakouské (1480–1530) v Mechelenu a nyní je deponován v královské knihovně madridského Escorialu. Byl zhotoven v období let 1045–1046 pro císaře Jindřicha III. (†1056). Srv. de JONGE, H. J.: *Anne Reeve (ed.), M. A. Screech (intro): Erasmus' Annotations on the New Testament. The Gospels, London 1986* [recenze:], in: *New Testament 29* (1987), s. 382–383.

608 Blíže k tomuto překladu: RThK³ III.52–53 a IX. 552–553; RGG2 I.1052. Srv. též SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 179, pozn. 18.

609 Zvláště Blahoslavovo druhé vydání se v tomto ohledu nápadně podobá poznámkovému systému Bible curyšské. Toho si povšiml již SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 179, pozn. 18. Curyšský překlad jako jednu z Blahoslavových předloh uvádí ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 252.

610 BIBLIA | Sacrosancta Testamenti | Veteris & Noui, è sacra Hebraeorum lingua Graeco=|rumq(ue) fontibus, consultis simul orthodoxis | interpretibus, religiosissime translata | in sermonem Latinum. | (...) | TIGVRI EXCVDEBAT CHRIST. FROSC. | ANNO M. D. XLIII. || NOVVM TESTAMENTVM | Omne, ad Gr(a)ecoru(m) exem|plariu(m) fidem, ad ueterem item aeditionem, Erasmi quoq(ue) | Roterod. uersionem postremam, aliorumq(ue) emendato=|rum Latinoru(m) codicum interpretationem, recognitum, | castigatum, atq(ue) translatum: (...) | TIGVRI EXCVDEBAT CHRISTOPH. FRO|schouerus, Anno domini M. D. XLIII. Zürich (Christoph Froschauer) 1544/1543. VD16 B 2620. Praha: NK (26 F 12).

Bible curyšská sehrála pozoruhodnou roli v životě Jana Augusty. Když bylo během jeho věznění na Křivoklátě dosaženo zmírnění podmínek, prostřednictvím některých strážných byla bratrskému biskupovi doručena bible. A nechme promluvit zápis v *Gramatice*: „Než dána mu biblí Tigurinae translationis, i v té četl pilně a velmi sobě slova a phrases liboval; i takž také sobě i v češtině to formoval“.⁶¹¹ A proto jsou podle Blahoslavova mínění Augustovy spisy z toho období z jazykové stránky dosti nedokonalé.⁶¹² Blahoslav označuje v *Gramatice* tento překlad jako „Cyryšští“,⁶¹³ nebo „Tigurini“.⁶¹⁴ Pod označením „Biblia Tigurini“ se objevuje i v soupise titulů kralické knihovny.⁶¹⁵

Překlad Sebastiana Castelliona (1551)

Sebastian Castellio je v souvislosti s Blahoslavovým překladem i jeho osobou pozoruhodnou postavou. Proto než přistoupíme k charakteristice tohoto překladu, připomeňme si krátce jeho životní curriculum.⁶¹⁶ Narodil se v roce 1515 v savojském Saint-Martin-du-Fresne jako syn sedláka. Od mládí jevil mimořádné jazykové nadání, snad i proto nastoupil ve dvaceti letech na Collège de la Trinité v Lyonu, která se nedlouho předtím stala pod vedením Claude de Cublize významným centrem humanismu. Během pěti let Castellio v Lyonu získal slušné filologické vzdělání a rozhled po kulturním světě. Ve městě, počtem obyvatel téměř dvakrát větším než Praha, pracovalo ve dvacátých letech 16. století více než jedno sto tiskáren. Svobodně se zde šířily myšlenky reformace a větší ozvuk nalézaly hlasy ze Ženevy a Zürichu, než ty z podstatně vzdálenějšího Vitemberka. Relativní svoboda, narušená prvními represemi až na konci třicátých let, poskytovala útočiště mnohým náboženským nonkonformistům. Požadavek pokojné pacifistické reformy, sdílený mnohými humanisty, našel ohlas i u mladého Castelliona. A navíc, v roce 1536 se Castellio po četbě Kalvínovy *Instituce* vědomě rozhodl pro cestu reformace.

611 *Gramatika*, f. 280a.

612 Srv. Blahoslavův soud o Augustově češtině v *Summovníku*: „Idem, v kazání o stancích to písmo: ‘Pax Dei palmam ferat’ etc. vyložil zle: ‘Pokoj Boží nosiž palmu v srdcích’; ineptus latinismus.“ *Gramatika*, f. 340b. Uvedený latinský text je citací z curyšské bible.

613 *Gramatika*, f. 147b.

614 *Gramatika*, f. 205a, 209a.

615 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 597.

616 Vycházíme ze studie GUGGISBERG, Hans R.: *Sebastian Castellio 1515-1563. Humanist und Verteidiger der religiösen Toleranz im konfessionellen Zeitalter*, Göttingen 1997. Stručný životopis a literaturu přináší TRE VII.663–665 a BAUTZ I.956–958; se zřetelem k hodnocení jeho basilejského pobytu BONJOUR, *Die Universität Basel*, s. 159–161.

V první polovině roku 1540 opustil nadaný filolog Lyon a odebral se do Štrasburku. Bylo to v době, kdy ve městě v přátelském kruhu Martina Bucera pobýval po prvním neúspěchu v Ženevě Jan Kalvín a kde vedle sebe žili katolíci a protestanté stále ještě v relativní snášenlivosti. A právě zde začal nejprve přátelský, později stále více konfliktní vztah savojského humanisty a ženevského reformátora. Již následujícího roku Castellio odchází do Ženevy. V novém působišti se na doporučení Kalvína a Viléma Farela stává rektorem Collège de Rive, inspirované štrasburským „Gymnasiem illustre“ a určené vzdělávání budoucích kazatelů. Po Kalvínově návratu dochází k prvním neshodám. Reformátor chce nazpět povolat bývalého rektora Mathurina Cordiera, městská rada se však staví za Castelliona. Ten právě pracuje na překladu Nového zákona do francouzštiny. Kalvín jej odmítá bez svých zásahů vydat. Castellio zatím posílá do světa „Dialogi sacri“, úvod do latiny, který se navzdory silným moralistickým tendencím – anebo možná právě proto – dočká neobyčejného rozšíření. Napětí ve vztazích se ženevskými kazateli však narůstá. Populární učitel je obviňován z věroučných odchylek,⁶¹⁷ je mu odepřena ordinace na kazatele a po hádce s kolegiem pastorů na konci května 1544 znechucen Ženevu opouští. Po několika nezdarech při hledání nového zaměstnání odchází na začátku roku 1545 do Basileje, kde mu jeden z předních impresorů Jan Oporinus nabízí místo korektora.

Navzdory klidnému zázemí doléhá na Castelliona hmotná bída. Je neustále nucen hledat záchranu v manuální nádenické práci. Řeže bohatším obyvatelům dřevo, nosí vodu, loví ryby a pracuje jako zahradník. Na podzim 1545 je mu dopřáno rozšířit si vzdělání, imatrikuloval se na univerzitě. Vedle toho se podílí na vydávání děl antických autorů, pokračuje ve francouzském překladu bible, ale více jej přitahuje myšlenka nového překladu latinského. Zlepšuje se i jeho finanční situace. Právnik Bonifác Amerbach jej podporuje z prostředků Erasmovy nadace, ale i z vlastní kapsy. Konečně v květnu 1553 mu osud ukazuje vlídnější tvář. Je jmenován profesorem řečtiny na artistické fakultě a stává se úspěšným pedagogem.

Basilejské období je naplněno i Castellionovým bojem o toleranci. Protestním spisem *De haereticis, an sint persequendi*, vycházejícím pod pseudonymem Martina Bellia odsuzuje Kalvínův postoj k upálení Michaela Serveta v Ženevě. Svým zaujetím pro svobodu svědomí, demonstrováné okázalým přátelstvím s novokřtěncem Davidem Jorisem, nachází ale i v

617 Již v této době odmítá výklad Písň písní jako alegorii lásky Krista k církvi, ale považuje ji za profánní milostnou báseň a vyjadřuje pochybnosti o sestoupení Krista do pekel. GUGGISBERG, *Sebastian Castellio*, s. 39.

Basileji nemálo protivníků. Když se pod náporom útoků kalvinistických teologů nakonec odhodlává k odchodu do Polska, osvobodí jej od nového exilu v závěru prosince roku 1563 smrt.⁶¹⁸

Dvěma Castellionovým dílům jsme doposud záměrně nevěnovali pozornost. Jsou to jeho překlady bible do latiny a francouzštiny. Posledně jmenovaný⁶¹⁹ vyšel poprvé v roce 1555 v Herwagenově basilejské impresii a jeho záměrem byla jednoduchost textu, určeného nejširším lidovým vrstvám, tedy prostého všech latinismů. Ty měly v některých případech nahradit svébytné slovní útvary a novotvary, zprostředkovávající, podle mínění překladatele, obsah lépe než cizí slova. Castellio vycházel ze svého pedagogického programu, jehož součástí byla vědomá péče o mateřskou řeč, její zhodnocení a rozvíjení.⁶²⁰ Navzdory optimistickému očekávání překlad nedoznal většího rozšíření.

Latinský překlad mnohem více svědčí o důkladně školeném filologickém přístupu, silně ovlivněném sympatiemi ke klasické latině a je, podobně jako v počínu předcházejícím, nesen snahou o maximální věrnost původnímu lexikálnímu fondu jazyka, do něhož je překládáno, v tomto případě odstraněním hebraismů. Castellio hojně využívá estetizujících stylistických prostředků a v úsilí o krásu a eleganci textu mu jde o víc než o literární ideál. Podle jeho přesvědčení musí „klasická“ hebrejštině Tenachu odpovídat „klasická“ latina a tak pouze textu, určenému především vzdělaným čtenářům, propůjčil adekvátní výraz v jiné řeči.⁶²¹ Ten v předmluvě přirovnává k oděvu, jímž je zahalen obsah a on sám jako překladatel není víc, než pouhý krejčí. Výše naznačená snaha vede překladatele k používání doposud neobvyklých výrazů. Tak překládá Večeři Páně jako *sanctificum crustulum*, křest jako *aquae lustrantes*, anděla jako *genius*, namísto grécismu *baptizare* překládá *lavare*, zavedené *ecclesia* nahrazuje termínem *respublica* a namísto *templum* užívá *fanum*, kde je řeč o židovských starcích, mluví o *senatores*. A našli bychom ještě řadu podobných příkladů. Není divu, že jeho překlad byl kritizován reformovanými i katolickými teology, jde prý o odsvěcení slova. V dalších revidovaných vydání Castellio od některých novotvarů upustil, ale u nahrazování

618 V českém prostředí si postavy Castelliona a jeho boje o svobodu svědomí povšiml BARTOŠ, František M.: *Učitel Blahoslavův*, in: *Český bratr* 9 (1932), s. 89–90.

619 Pojednává o něm GUGGISBERG, *Sebastian Castellio*, s. 76–78.

620 Tyto myšlenky dobře rezonují s přístupem Martina Luthera, vyjádřeným ve spise *Sendbrief von Dolmetschen*. Castellio jej znal nejspíše prostřednictvím Francisca de Enzinase, pobývajícím před příchodem do Basileje delší čas ve Vitemberku. Enzinas je překladatelem Nového zákona do španělštiny. Srv. GUGGISBERG, *Sebastian Castellio*, s. 78.

621 Srv. GUGGISBERG, *Sebastian Castellio*, s. 56–59, 73–75 a 269. Tvrzení, objevující se v novější literatuře, že šlo o víceméně kuriózní pokus převést biblický text do ciceroniánské latiny nejsou zcela správná.

hebraismů běžně užívanými latinskými slovy zůstal. Jeho latina se vyvíjí k větší výstižnosti, srozumitelnosti, jednoduchosti a jasnosti a částečně se navrácí k tradičním křesťansko-latinským pojmům. Na konci tohoto vývoje stojí mnohem blíže Erasmově ideálu *fidelis et eruditia simplicitas* než na začátku. Po formální stránce v prvním vydání upouští od zavedeného dělení kapitol na oddíly, označené velkými písmeny abecedy, ale po desítkách čísluje řádky tak, jak je to běžné v moderních kritických pramenných edicích. Rejstřík pojmů, umístěný v závěru tisku, pak odkazuje na stranu a příslušnou řádku. Podobně jako v případě Erasmově, doprovodil Castellio biblický text výkladovými anotacemi.⁶²²

Castellio na překladu pracoval v letech 1548–1549, již 20. června 1549 oznamuje španělskému příteli Franciscovi de Enzinas jeho dokončení. Tisk velikosti folio vychází na náklady Jana Oporina, a v předmluvě, datované v únoru 1551 a schválené roku předcházejícího okruhem basilejských přátel, je věnován anglickému králi Eduardovi VI. Latinský překlad byl přijat příznivěji než francouzský, zaznamenal celkem deset dotisků. Další foliová revidovaná vydání spadají do let 1554 a 1556, naposledy vychází jeho překlad v roce 1778 v Lipsku.

Navraťme se nyní po tomto nutném úvodu k Blahoslavovi. Ten se o Castellionovi vyjadřuje poměrně přejně v *Gramatice*:

„Šebestianus Kastalio, muž znamenitý, vykládaje znovu biblí Písem svatých do latiny, proto, že jest všecky hebraismy vymetal a slov řeckých a židovských i frází nešetře právě latině psal, tak jakž nejvýbornější latiníci mluvíti a psáti obyčej měli, od mnohých není oblíben, takže i nejučenější našeho věku muži, ač latinu jeho velmi chválí, však textu Písem svatých, radše obecného výkladu nežli jeho, obecně užívají.“⁶²³

Činí tak právě na místě, kde horlí pro čistotu českého jazyka, jež mnozí kazí tím, že „multos

622 O Castellionově latinském překladu pojednala v české literatuře NOVÁKOVÁ, Julie: *Sebastian Castellio a jeho latinská bible*, in: ZJKF 26 (1984), s. 73–77. Podnikla menší filologický průzkum, zaměřený na některé gramatické jevy a lexikální stránku a také textově-kritickou sondu, vycházející ze srovnání s jinými dobovými latinskými překlady. Její vývody mají význam i pro teologické hodnocení překladu.

623 *Gramatika*, f. 234b. Komu platí slova „od mnohých není oblíben“, je z předcházejícího úvodu zřejmé. Jde především o kalvinistické teology. Tato slova jsou v příkrém rozporu s chybným míněním J. Konopáska, dle něž Blahoslav Castellionův překlad rázně odmítl. Srv. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 6–7. Konopásek prý nenašel po vlivu Castelliona v Blahoslavově překladu „určitějších stop“. KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 11.

ineptos graecismos, latinismos, et germanismos committunt.“⁶²⁴ V jiném Blahoslavově spise zvaném *O zraku* aneb *Jak člověk zrakem, to jest viděním a hleděním, sobě nebo jiným, škoditi může*, dopsaném v prosinci 1550, nacházíme nepřehlédnutelný vliv Castellionova nonkonformního teologického myšlení v souvislosti s výkladem Písňe písni. Blahoslav zčásti přejímá jeho kritický pohled, když popisuje pokušení, do nichž může člověk snadno upadnout nezřízeným patřením na věci a děje, jež mají zůstat skryty, nebo alespoň stranou pozornosti Božího služebníka – kazatele:

„Ne zle ty i Šalomoun vymaloval v svých písničkách, než že se to vše duchovně a na církev táhne, ač se to příliš velmi trefuje; bojím se, že jest s těžkem toho nepsal, když již bystrý duch jeho od Boha k ženám se obrátil. Neb jakož prvé o moudrosti Boží a jejích skutcích přešlechtil psal, tak tuto o ženských rozkošech a líbostech velmi mistrovsky píše. Není div, že to duchovníme a z frejře proroka děláme, ano když sami v milosti tělesné hoříme, domníváme se někteří, že Ducha svatého plní jsouce, gruntovní a Bohu velmi milé náboženství vykonáváme, ano bývá chyba.“⁶²⁵

Blahoslav Castellionův latinský překlad důvěrně znal a je vysoce pravděpodobné, že se s ním seznámil ještě za svého pobytu v době Sigmunda Gelenia.⁶²⁶ Přímé citace Castellionova novozákonního překladu nacházíme v *Gramatice* na třech místech. Ve dvou případech se jedná o krátké slovní spojení z veršů L 7,30 (non loti ab illo) a L 8,12 (ne credant atque ita salvi fiant), v jednom případě o pouhé slovo z J 8,9 (astans).⁶²⁷ Zmíněné místo z L 7,30 nám umožňuje dospět k jednoznačnému výsledku. Jedná se o vzácný případ, kdy docházíme k určení konkrétního vydání předlohy. Slovní spojení „non loti ab illo“ nacházíme pouze v editio princeps z roku 1551,⁶²⁸ zatímco ostatní revidovaná vydání, počínaje hned

624 TAMTÉŽ.

625 BLAHOSLAV, Jan: *Spis o zraku*, ed. František Chudoba, Praha 1928, s. 55–56. Blahoslav jej napsal v prosinci 1550, kdy jeho vzpomínky na basilejské prostředí byly ještě velmi čerstvé.

626 ODLOŽILÍK, *Blahoslav a severní humanisté*, s. 39. První foliové vydání překladu se dostalo na trh v březnu 1551 a Odložilík z toho vyvozuje, že se mohlo tisknout již v době Blahoslavova pobytu u Gelenia.

627 *Gramatika*, f. 195a, 199a, 200a.

628 BIBLIA, | Interprete Sebastiano | Castalione. | VNA CVM EIVSDEM | Annotationibus. | BASILEAE, PER IO-annem Oporinum. || BASILEAE, PER IACOBVM | Parcum, sumptibus Ioannis Oporini. Anno | Salutis humanae | M.D.LI. | Mense Martio. VD 16 B 2626-7. Praha: NK (26 D 48).

následujícím z roku 1553,⁶²⁹ se vracejí k tradičnímu překladu „non baptizanti“.⁶³⁰

Latinský překlad Nového zákona Theodora Bezy

Biblistického díla Theodora Bezy jsme si povšimli již v souvislosti s vydáváním řeckého novozákonního textu.⁶³¹ Obrátme nyní svou pozornost alespoň ještě na malou chvíli k jeho latinskému překladu. Objevil se poprvé v bibli vydané roku 1556/57 Robertem Stephanem,⁶³² poté v tzv. *Barbirianě* a konečně v roce 1565 po nepříliš rozsáhlé revizi v Bezově samostatném vydání řecko-latinského Nového zákona. Beza, který na latinském překladu pracoval do jisté míry v protikladu k překladu Castelliona, se snažil se o doslovnou přesnost, ale dbal také na to, aby se odchyloval co nejméně od Vulgáty. Přesto byla výsledkem zcela nová verze, se silně hebraizovaným textem, poměrně jednoduchým a jasným. Jeho překlad patřil po Erasmově k nejoblíbenějším, v různých vydáních a úpravách vyšel více než stokrát.⁶³³

O použití Bezova latinského textu Blahoslavem nemůže být skutečně žádných pochyb.⁶³⁴ V *Gramatice* nacházíme celkem devět citací částí biblických veršů u nichž je výslovně uveden původ,⁶³⁵ na dalších třech místech Blahoslav odkazuje na Bezovy anotace.⁶³⁶ Zkoumání jejich původu, co se příslušného vydání týče, se ukázalo jako bezvýsledné. Citace ve srovnání se všemi třemi možnými předlohami nevykazují žádné textové odlišnosti. V *Gramatice* se navíc objevuje řada dalších citací latinského znění bez

629 NOVVM | Testamen-|tum. | INTERPRETE SEBA-|stiano Castalione. BASILEAE, PER | IO-|an. Oporinum | (Anno Salutis hu-|manaе M.D.LIII. | Mense Augusto.). VD16 ZV 1920. Brno: MZK (782.439) (def., bez tit. 1.).

630 Castellionovo jméno se objevuje v *Gramatice* ještě čtyřikrát. Na jiném místě Blahoslav zmiňuje jeho občasnou marginální poznámku, kterou přiznává své obtíže s překladem: „tomu místu nerozumím“. *Gramatika*, f. 212ab. Na příkladu Castellionovy předmluvy k Novému zákonu také se sympatiemi sleduje, jak „u latiníků ošklivé a nepřijemné vykání již zvolna mizí“. *Gramatika*, f. 246b. (Nechutí k vykání Blahoslav pouze recipuje v českém prostředí mnohem starší tendence. Václav Písecký píše v roce 1512 v dedikační předmluvě překladu Isokratovy *Řeči k Demonikovi* Řehořovi Hrubému: „Píšit' k tobě během přátelským, zanechav ráčení, milosti a vámkánie, neb mi se to samému nelíbí.“ Cit. podle vydání: ERBEN, Karel Jaromír (ed.), *Výbor z literatury české. Díl 2. Od počátku 15. až do konce 16. století*, Praha 1868, sl. 1160. Blahoslav tento spis znal. Kriticky se k Blahoslavově hodnocení Castellionova překladu staví NOVÁKOVÁ, *Sebastian Castello*, s. 76: „Patrně proň C. byl znamenitý díky svému charakteru (i znalosti latiny), sotva díky své bibli.“ Poprvé si Blahoslavova vztahu ke Castellionovi povšiml ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 16–17.

631 Srv. kap. 3.1.

632 Bibliografický záznam srv. v pozn 562.

633 RThK³ III.57–58.

634 V tomto ohledu není Konopáskovo zjištění ničím převratným. Srv. kap. 1.3.

635 Srv. *Gramatika*, ff. 144b, 199a, 234a aj.

636 *Gramatika*, ff.179a, 207a, 208b.

uvedení původu.⁶³⁷ Dalším pro nás zajímavým důkazem, a to dokonce o použití Bezových anotací, je několik pasáží v *Prokázání*, kde Blahoslav Bezu charakterizuje jako „člověka velice učeného a výborného Řeka“ a odkazuje na řadu jeho komentářů: „Ten na první kap. sv. Lukáše (...) praví inter caetera: Spiritus sanctus carnem non gignit ex sese, sed creat ex selectae Virginis substantia (...) Item na epištolu k Řím. 1. cap. píše, Kristus Pán že jest počat Duchem svatým (...) A protož prý Pavel sv. a Jan vlastně užívali toho slova γενέσθαι. (...) A hned dále za tím Beza praví, že jest lépe říci *factus ex muliere* nežli *natus* neb *genitus*. Item na epištolu k Galatům praví, že ten výklad γενόμενον, natum, t. zplozeného jest nezpůsobný a nedobrý; více sobě tam přečti, kdo chce, na obou těch místech.“⁶³⁸ Uvedený spis je důkazem, že Blahoslav měl již nejpozději v prosinci 1564 po ruce Stephanovo vydání z roku 1556/57 nebo některé ze třech vydání *Barbiriany*.

Bible Francisca Vatabla (1545)

Dílo humanisticky orientovaného vzdělance Francisca Vatabla (†16.3.1547), který byl francouzským králem Františkem I. jmenován profesorem hebrejštiny na Collège de France bylo orientováno na studium hebrejštiny a Starého zákona.⁶³⁹ Částečně přepracovanými a doplněnými poznámkami z jeho přednášek okomentoval v roce 1545 Robert Estienne nové vydání bible, která vstoupila do dějin pod názvem *Biblia Vatabli*.⁶⁴⁰ Tento dnes velmi vzácný tisk obsahuje vedle vulgátního textu ještě latinský překlad curyšských z roku 1543, který je uveden jako „Nova“. Za druhou edici Vatablova textu bývá označována již několikrát zmíněná Stephanova latinská bible z roku 1556/57, kde je otištěn starozákonní překlad italského učenice Sante Pagnina († 24.8.1541),⁶⁴¹ doplněný Vatablovým komentářem.

Blahoslav cituje v *Gramatice* výslovně z Vatablova překladu část verše Ez 34,18⁶⁴² a to podle prvního nebo pravděpodobněji druhého vydání.⁶⁴³ Pod názvem „Biblia sacra Vatabli,

637 Průzkumem necelé dvacátky těchto míst bylo zjištěno, že dvě třetiny z nich lze pokládat za Bezův překlad, avšak některá z nich ne výlučně, neboť se objevují u Erasma, řídčeji u curyšských, Castelliona i ve Vulgátě.

638 AUF 9, f. 401ab. Otiskuje částečně také DAŇKOVÁ, *Bratrské tisky*, s. 50.

639 O jeho životě a díle stručně BAUTZ XII.1146 a RThK³ XX.431.

640 Biblia. Quid in hac editione praestitum sit, vide in ea quam operi praeponimus, ad lectorem epistola. Lutetiae. Ex officina Roberti Stephani, typographi Regii, 1545. Cum privilegio Regis. K dějinám tohoto překladu srv. HUBBARD, Alice Ph.: *The Bible of Vatable*, in: *Journal of Biblical Literature* 66 (1947), s. 197–209.

641 K jeho životu a dílu srv. BAUTZ VI.1433–1434.

642 *Gramatika*, f. 205a.

643 V tomto případě by znalost Bezových anotací, na niž jsme upozornili při pojednávání přecházející předlohy, pocházela ještě spíše z vydání Stephanova 1556/57 než z *Barbiriany*.

2 voluminibus“ je jedno z vydání Vatablovy bible uvedeno v soupise titulů bratrské kralické knihovny.⁶⁴⁴

Jiné latinské předlohy a překladatelské pomůcky

Po pojednání výše uvedených latinských předloh máme také důvod k domněnce, že Blahoslavovi bylo známo i vydání hebrejsko-latinské bible Sebastiana Münstera z let 1534–1535.⁶⁴⁵ Nalzáme ji taktéž na soupisu kralické knihovny pod názvem „Biblia Munsteri, Hebraica et Latina“.⁶⁴⁶ Blahoslav při své práci užíval řady latinských pomocných exegetických děl. V *Gramatice* zmiňuje dvakrát blíže neuvedené dílo Kalvínovo,⁶⁴⁷ jímž by mohla být jeho *Harmonia ex tribus euangelistis*.⁶⁴⁸ Soupis kralické knihovny obsahuje i toto dílo: „Calvinus (...) Ejusdem Harmonia ex Matthaeo, Marco, Luca et Acta Apostolorum“.⁶⁴⁹ Zabývali jsme se jím v souvislosti se signetem T. Courteau.⁶⁵⁰ Pokud měl Blahoslav *Harmonii* skutečně k dispozici, pak již nemůže být pochyb o tom, že se jí mohl inspirovat při užití motivu 1 K 3,6. O Blahoslavově pomůckách vydává svědectví i jedna z marginálních poznámek ke druhému vydání jeho překladu. Na začátku 24 kapitoly Skutků apoštolských stojí: „Iosephus Antiqui. lib. 20. capi. 6. Et de Bello Iudaico lib. capi. 12“.⁶⁵¹ Dvacet knih Flaviových *Židovských starožitností* vydal v roce 1548 Gelenius v Basileji, sám pořídil jejich latinský překlad z řečtiny.⁶⁵² Snad jde o totéž vydání, které si přivezl Blahoslav z Basileje.

644 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 595.

645 Bibl. záznam srv. v pozn. 252. V listě br. Zachariášovi z roku 1551, o kterém byla řeč v kapitole 3.1., Blahoslav píše: „Zdaliž již to není široce od mužuo učených až i od toho Munstera nad to od Erazma dokázáno, že jest to způsob mluvení (phrasis) židovského jazyku.“ AUF 8, f. 51a.

646 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 595.

647 *Gramatika*, f. 182a, 193a. Ve druhém případě se jedná o místo Mt 2,13.

648 Bibl. záznam srv. v pozn. 503.

649 BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 595.

650 Srv. kap. 2.3.

651 BI², f.194b.

652 TRUHLÁŘ, *Sigismund Gelenius*, s. 211–212.

3.3. Překlady do národních jazyků

České biblické překlady rukopisné

Na četných místech *Gramatiky* se Blahoslav odvolává na práci s rukopisy českého biblického překladu. Povětšinou o nich mluví jako o „starých pergamenových psaných exemplářích“,⁶⁵³ avšak nikde nejmenuje jejich vlastníka, ani původ. Z tohoto důvodu je jejich identifikace, tak jak jsme se o ni pokusili v případě tištěných exemplářů, vyloučená. Řada těchto rukopisů vzala navíc nenávratně za své nepřízní doby. Je zřejmé, že Blahoslav pracoval s řadou těchto textů: „mnoho sem pergamenových psaných velmi starých exemplářů viděl“⁶⁵⁴ a choval k nim, již z důvodu jejich stáří, velkou úctu.⁶⁵⁵ Na jejich základě odmítal novoty, jež zaváděli překladatelé náměšťského Nového zákona: „Žádného výkladu českého v tom místě nikdy sem neviděl takového; i v těch toho hledav exemplářích, kteříž i s nákladem i s velikou bedlivostí na pergameně pěkně etc. psaní byly; čehož nesluší málo vážiti.“⁶⁵⁶ Blahoslav svým respektem vůči jazykové tradici starých českých biblických překladů obhajoval svůj terminologický konzervativismus.

I když je z důvodů výše uvedených pátrání po Blahoslavem užitých rukopisných biblických textech mimořádně obtížné, věnujme pozornost alespoň jednomu z nich. Částečně známá historie rukopisu Bible boskovické opravňuje k domněnce, že ji Blahoslav buď alespoň „viděl“ či s ní dokonce pracoval.⁶⁵⁷ Bible, která odráží druhou redakci staročeského překladu a je psána novým diakritickým Husovi přiřítaným pravopisem, obsahuje na f. 534b darovací zápis. Václav Třebovský z Boskovic věnoval knihu 17. května 1565 svému třebovskému úředníkovi Jindřichovi z Reichenbachu. V roce 1597 byla v majetku hraběnky de Thouer z Jaroslavice, která ji záhy darovala brněnským jezuitům. Po zrušení řádu se v roce 1773 dostala do olomoucké univerzitní knihovny. Pro nás je zajímavé období, kdy byla vlastnictvím členů boskovicko-třebovské větve moravského rodu pánů z Boskovic. Je pravděpodobné, že ji získal mezi lety 1485–1520 mecenáš humanistů a důvěrník krále

653 *Gramatika*, f. 181b.

654 *Gramatika*, f. 256b.

655 *Gramatika*, f. 29b: „Item, v starých biblích a Zákoních psaných před některým stem let (...).“

656 *Gramatika*, f. 115b.

657 O Bibli boskovické z hlediska textového pojednal KYAS, *Česká bible*, s. 66–72, který přehledně shrnul i diskusi o problému jejího vzniku. Nejnověji se k této otázce vyjádřil ČÍHALÍK, Martin: *K otázkám pořizovatelů Bible boskovické*, in: *Umění* 46 (1998), č. 3, s. 195–200, který klade její vznik mezi léta 1421–1425. Kodex je uložen ve VK Olomouc (M III 3) a je dostupný na [www: <http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp>](http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp).

Vladislava II. Ladislav z Boskovic a na Moravské Třebové.⁶⁵⁸ Jeho sestrou byla známá obrádkyně bratří Marta z Boskovic, Ladislavův syn Kryštof († 1550) a jeho pravnucci, již zmíněný Václav († 1569) a Jan (1543–1589) stáli prokazatelně velmi blízko Jednotě.⁶⁵⁹ Tuto vzájemnou náklonnost potvrzuje i umístění boskovického erbu v pravé části dolní kartuše na titulní straně druhého vydání Blahoslavova překladu.⁶⁶⁰ Moravskotřebovská knihovna Černohorských z Boskovic každopádně představovala z hlediska Blahoslavova biblistického zájmu lákavou sbírku titulů a není vyloučeno, že průzkum dochovaných svazků může v budoucnu přinést ještě zajímavé výsledky.⁶⁶¹

Z jiných možných českých rukopisných předloh Blahoslavova překladu uvažoval J. Šmaha o bibli Olomoucké z roku 1417, neboť se v ní „velmi mnoho míst místům Kralické bible podobá“⁶⁶² a J. Souček o Bibli Padeřovské: „Varianty svědčí, že k jejímu základu se Tb [Blahoslavův překlad] zhusta vrací, i když se od něho opět a opět vzdaluje menšími, většími odchylkami.“⁶⁶³ Obě zdůvodnění ale nevyznívají příliš přesvědčivě.

658 ČÍHALÍK, Martin: *Ještě k původu bible boskovické*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 5. odborné konference, Olomouc 10.–11.10.1995, Brno 1996, s. 8. K postavě Ladislava z Boskovic († 1520) srv. heslo „z Boskovic“ z pera Františka Kameníčka in: OSN IV.426. Osudem knihovny Ladislava z Boskovic se zabýval GROLIG, Moriz: *Die Bibliothek des Ladislaus v. Bozkowicz (1485-1520) in Mährisch-Trübau*, in: *Mitteilungen des Österreichischen Vereins für Bibliothekswesen* 7 (1903), s. 149–158. V jím rekonstruovaném dílčím seznamu tisků této knihovny nacházíme i *Epistolae Pauli cum commentario Henrici Stephani*. Parisii 1512 (s. 156) a *Testamentum novum, novissime correctum et recognitum*. Basileae 1537 (s. 157). F. Lipka si na začátku 20. století povšiml zápisu v inventáři farního kostela sv. Jakuba v Boskovicích z roku 1484, který uvádí: „(...) Biblije velká, kterouž pan Ladislav, pán náš milostivý, zjednal, dal faráři takú měřú, aby ta biblije při kostelu našem zůstala, ač by farář kdy odejítí chtěl aneb že by ho Pán Bůh smrti neuchoval.“ Domnívá se, že jde o Bibli boskovickou, ale uvedený zápis nabízí příliš málo indicií, na základě kterých bychom mohli tuto tezi přijmout. LIPKA, František: *Starší inventář kostelní v Boskovicích*, in: PA 20 (1902–1903), s. 551. Lipkovu úvahu vzal v potaz i SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 43, pozn. 1. O rukopisu Boskovické bible jako o součásti knihovny Ladislava Černohorského z Boskovic uvažuje opatrně i J. Šmeral, ale zároveň upozorňuje, že „jediným členem boskovického rodu, u něhož je vlastnictví rukopisu spolehlivě prokázáno, byl až Ladislavův pravnuček Václav z Boskovic“. ŠMERAL, Jiří: *Ladislav Černohorský z Boskovic – čtenář nebo sběratel?*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Brno 2005, s. 127.

659 Václav Třebovský uděluje v roce 1562 na místě svého bratra Jana privilegia bratrskému domu v Zábřehu. Podobnými privilegii obdařuje Jan v roce 1581 nový zábřežský sbor. HREJSA, Ferdinand: *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935, s. 152.

660 Srv. závěrečnou část kap. 2.3.

661 J. Šmeral upozorňuje na rukopisné poznámky v některých dochovaných exemplářích, které jsou psány červeným inkoustem a typem písma, odpovídajícím 16. století. ŠMERAL, *Ladislav Černohorský z Boskovic*, s. 127.

662 ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 259.

663 SOUČEK, *Česká apokalypsa*, s. 165. Bibli olomouckou i Padeřovskou pojednal KYAS, *Česká bible* zejména v rámci kapitoly „Druhá redakce staročeské bible“ na s. 66–77.

Bible pražská (1488) a Bible kutnohorská (1489)

První tisk české (a vůbec i slovanské) bible byl realizován v roce 1488 v Praze.⁶⁶⁴ Nejprve vyšel Nový zákon, poté žalmy a konečně i celý překlad, který je založen na 4. redakci. Přípravou textu byli pověřeni mistři pražské univerzity. Tisk vyšel ve velikosti malého folia, text na stránce je proveden ve dvou sloupcích. Finanční zajištění podniku převzali měšťané Starého Města pražského Jan Pytlík, kramář Severin, Jan Od čápuov a Matěj Od bílého lva. Již o rok později vyšel ve dvou typografických variantách nový biblický tisk s téměř shodným textem, doplněným o četné dřevořezy, v Kutné Hoře.⁶⁶⁵ Podle údajů, uvedených v závěru na f. 606a, byl jeho tiskařem Martin z Tišnova, který pravděpodobně později působil na pražské univerzitě. Pro překlad je charakteristické časté nahrazování staršího pojmu „Hospodin“ (na místě latinského „Dominus“) slovy „Pán Buoh“ nebo „Pán“.

V *Gramatice* je pravděpodobně Pražská bible citována na f. 205b: „v staré Benátské biblí, leta 1488, jest lépe vyloženo: ‘zda vám nebylo dosti na dobrých’ etc. V nové Pražské tež srozumitedlněji (...)“. Blahoslav má v prvním případě patrně na mysli Bibli pražskou, jak je zřejmé z data vydání, neboť Bible benátská byla vydána teprve v roce 1506. Uvedené místo je v obou překladech stejného znění. Podle jiného záznamu je zřejmé, že Blahoslav znal i Bibli kutnohorskou: „Horští (...) položili *panicové* a dobře jest, i já tak sem vyložil“.⁶⁶⁶

Bible benátská (1506)

První česká bible, která byla vytištěna v cizině a to nákladem měšťanů Starého Města pražského Jana Hlavsy, Václava Sovy a Buriana Lazara, je podle místa vydání zvána Benátskou.⁶⁶⁷ V předmluvě vydavatelé upozorňují, že text je oproti starším vydáním opravený, zakládá se na Bibli kutnohorské. Na rozdíl od starších tisků uvádí konkordancie, jednotlivé knihy a kapitoly jsou uvedeny krátkými sumáři a jako první z českých biblí označuje délku samohlásek čárkou. Úpravou tradičního textu i podřízením pravopisu požadavkům novější doby se stala velmi oblíbenou.

664 K oběma vydáním srv. KYAS, *Česká bible*, s. 125–129.

665 Bible vyšla ve faksimilovém vydání: BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Reinhold Olesch und Hans Rothe, Serie I. Tschechische Bibeln. Bd. 2 Kuttener Bibel. Kutnohorská bible, Paderborn – Wien – Zürich 1989

666 *Gramatika*, f. 176a.

667 *Biblij Česká W | Benátkach tisštěná. Benátky (Petr Liechtenstein) 1506. Knihopis 1097. Praha: NK (54 A 10). KYAS, Česká bible*, s. 132–133.

Blahoslav ji v *Gramatice* jmenuje výslovně na pěti místech a to buď jako „Benackou bibli“⁶⁶⁸ jednou uvádí: „tak tiskli v Benátkách“.⁶⁶⁹

Nový zákon Mikuláše Klaudyána (1518)

Vydání Nového zákona Mikuláše Klaudyána, jehož Blahoslav označuje v *Gramatice* jako „člověka učeného“,⁶⁷⁰ je prvním bratrským biblickým tiskem vůbec.⁶⁷¹ Podle závěti boleslavského lékaře a tiskaře vyšel Nový zákon na jeho náklad, ale slova Blahoslavova nám dosvědčují, že Klaudyán byl i samotným redaktorem textu.⁶⁷² V bojovně laděné předmluvě vysvětluje, proč se tento Nový zákon opět tiskne. Bible pražská i kutnohorská si prý v překladu počínaly příliš samostatně, když se nedržely ustáleného textu. Objevuje se i kritika gramatických změn v Bibli benátské, například odstranění imperfekta, které má za následek nepřesnost překladu. Toto vydání je založeno na úpravě převodu Martina Lupáče, z něhož je přejat i pravopis. Na vnějších okrajích uvádí Klaudyán konkordancie.

Blahoslav uvádí z Klaudyánova vydání Nového zákona v *Gramatice* řadu ukázek, hodnotí je přitom spíše kladně.⁶⁷³

Nový zákon Lukáše Pražského (1525)

Podruhé vyšel Nový zákon v bratrském biskupském sídle v Mladé Boleslavi v roce 1525.⁶⁷⁴ O jeho tisk se postaral bratrský impresor Jiřík Štyrsa, dle slov Blahoslavových „muž výtečného nadání a přebohaté básnické žíly“.⁶⁷⁵ Vydán byl v reakci na novější české biblické tisky, zejména Klaudyánův Nový zákon, a také, jak stojí v předmluvě, jako projev nesouhlasu

668 *Gramatika*, f. 183b.

669 *Gramatika*, f. 184b.

670 *Gramatika*, f. 43b.

671 Zakon Nowy. Nayposleze po mnohych gnych wytisstieny Kdez | czoz gest w gnych poopu|sstieno Jako Co(n)cordan|cie przedmluwy. a | gine wiocy To | wtomto do|sti zprawe|ne nay|dess. | Cum gratia et priuilegio Reue|rendissimi Generalis in ordine: || Skonanie zakona Bożieho Noweho / w=|Srtzedu[!] przed Swatu Alżbietu. Leta od | wykupenie swieta. po Patnatz|ti Stech O smnatzteho | w Boleslawi mla|dem nad Gi|zerau. | Mikulass Klaudyan. Mladá Boleslav (Mikuláš Klaudyán) 1518. Praha: KNM (25 D 8). KYAS, *Česká bible*, s. 134. K životu a zvláště dílu M. Klaudyána srv. knihovědnou studii BOHATCOVÁ, Mirjam: *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán*, in: ČČM 148 (1979), ř. hist., s. 33–67.

672 *Gramatika*, f. 43b.

673 *Gramatika*, ff. 43b, 146a, 176a, 183b, 262b, 269a.

674 KYAS, *Česká bible*, s. 134–139. Uvádí četné ukázky v porovnání s dřívějšími biblickými překlady.

675 AUF 9, f. 339a.

s vydáváním biblického překladu podle původního řeckého textu.⁶⁷⁶ Jeho redaktorem označil Blahoslav v *Gramatice* Lukáše Pražského, je to jediný pramen, ze kterého se dovídáme o účasti starého bratrského biskupa na tomto díle.⁶⁷⁷ Pravopis překladu částečně pokračuje v tendencích Bible benátské, ale jeví i některé zvláštnosti. Používání imperfekta, často mechanicky podle téhož tvaru latinského, je nejhojnější ve všech českých novozákonních překladech. Závislost na latinské předloze je značná zejména v napodobování celé řady vazeb. Text, který nezdědka vychází ze znění prvního českého tištěného Nového zákona⁶⁷⁸ je proveden ve dvou sloupcích a po vnějších okrajích je doplněn marginálními poznámkami. Nabízejí varianty základního čtení (často výrazy užití Klaudyánem) a Lukáš jejich použití vysvětluje před počátkem Matoušova evangelia.

V Blahoslavově *Gramatice* je Lukáš Pražský vyličen jako „muž veliký a znamenitý, suo tempore theologus nulli in tota gente nostra secundus“⁶⁷⁹ a „muž vlastnosti jazyka českého milovný“.⁶⁸⁰ Současně ale zaznívají i slova kritiky: „B. Lukáš příliš mnoho archaismů, jakož v slovích, tak i v věcech zachováł, quod omnino nulli imitandum est“,⁶⁸¹ „Bratr Lukáš (...) nevelmi dobrý Čech byl, více latíny následoval než slušelo, nětco i od němčiny překážek měl, neb rodem byl, kdež mnoho německy mluví. In summa, latinismos et germanismos plurimos admittere solebat.“⁶⁸² Pročež a ještě i pro nětco jiného, jeho psání mnohým se zdála velmi nesvětlá a nepříjemná.⁶⁸³ To může budit dojem jakési nevyváženosti v hodnocení Lukášovy osoby, ale Blahoslavova kritika byla zacílena především na Lukášův těžkopádný styl scholastické argumentace, nikoliv na jeho schopnost teologického myšlení. Jeho vydání Nového zákona si Blahoslav každopádně všímá více než předchozího Klaudyánova.

Plzeňský Nový zákon (1527)

Nový zákon, který vydal v roce 1527 plzeňský měšťan a tiskař Jan Pekk, je určen nejspíše čtenářům katolického prostředí a konzervativního proudu utrakvistického.⁶⁸⁴ Jeho

676 Protest je namířen proti Lutherově překladu Nového zákona. Srv. též pozn. 420 této práce.

677 Na ff. 60b a 178b *Gramatiky* je Lukáš označen jako autor předmluvy.

678 Vyšel pravděpodobně v Plzni po roce 1476. KYAS, *Česká bible*, s. 124–125.

679 *Gramatika*, f. 178b.

680 *Gramatika*, f. 42a.

681 což by vůbec nikdo neměl napodobovat; *Gramatika*, f. 179b.

682 úhrnem, dopouštěval se mnohých latinismů a germanismů

683 *Gramatika*, f. 279a.

684 KYAS, *Česká bible*, s. 139. K postavě a dílu Jana Pekka srv. BOHATCOVÁ, Mirjam: *Norimberský a plzeňský tiskař Hans (Jan) Pekk*, in: ČČM 155 (1976), ř. hist., s. 207–227.

text vznikl revizí překladu bratra Lukáše, ovšem s opuštěním řady jeho zvláštností, jako například archaismů, imperfekt a latinismů. Marginálních poznámek je podstatně méně než u Lukáše a představují většinou překladové dublety.

Do jisté míry zůstává otázkou, čím Blahoslava tento překlad zaujal natolik, že jej v *Gramatice* cituje mnohem více než překlad Klaudyánův nebo Lukášův. Také pojmenování, jakým jej označuje, má mnoho variant: „Plženští (Plzenští)“,⁶⁸⁵ „Plzáci“,⁶⁸⁶ „Plzenský“,⁶⁸⁷ „v Plzni (v Plzni vyložili)“,⁶⁸⁸ „v Plzenském tištěném [exempláři] – plzeňský tištěný exemplář“.⁶⁸⁹ Porovnáním všech citací, spjatých v *Gramatice* výslovně s touto geografickou lokalitou, s vydáním Pekkova Nového zákona bylo zjištěno, že jde skutečně o jeden a týž překlad. V celkovém hodnocení nelze na základě Blahoslavových poznámek vynést žádný jednoznačný soud, neboť Blahoslav upozorňuje jak na dobrou, tak na ne právě šťastnou volbu jednotlivých výrazů.

[Bible Severýnova (1529 a 1537)]

Je překvapující, že Blahoslav na žádném místě *Gramatiky* nejmenuje ani jedno z vydání Bible pražského tiskaře Severýna, která znamenala v dějinách českého biblického překladu výrazný mezník, ač je nepochybné, že i toto vydání znal. Profesionální aktivity pražského tiskaře Pavla Severýna svědčí o jeho určitém vztahu k nonkonformnímu proudu domácího konfesního spektra. V letech 1521 vytiskl Chelčického *Sieť viery*, v letech 1522 a 1532 *Postilu* téhož autora a v roce 1541 dokonce tzv. *Rohův kancionál*, první z velkých vydání bratrského zpěvníku, na který Blahoslav v *Gramatice* upomíná.⁶⁹⁰ Vysvětlení lze snad nalézt ve faktu, že druhé vydání Severýnovo přešlo za změn celkem nepatrných do prvního vydání

685 *Gramatika*, ff. 42a, 146a, 183b.

686 *Gramatika*, f. 182b.

687 *Gramatika*, f. 176a, 262b.

688 *Gramatika*, f. 184b, 206b.

689 *Gramatika*, f. 181b, 194a. Zde se nabízí otázka, zdali neměl Blahoslav po ruce ještě jiný, netištěný text Nového zákona původem z Plzně. Analogicky vzhledem k označení Lukášova překladu jako „B. Lukáš v [exempláři] tištěném na Karmeli“ (f. 181b) se nám tato možnost nezdá jako pravděpodobná, pokud nechceme zároveň předpokládat, že měl Blahoslav zároveň po ruce i rukopis Lukášova překladu.

690 *Gramatika*, f. 177b. *Piesně Chwal Božských. | Piesně Duchow|nie Ewa(n)gelitské / znowu pře=|hlédnuté / zprawené / a shromážděné / Y také mno|hé wnowě složené / gru(n)tu a zakládu pjsm swa|tých. Kecti a k chwále samého gediné(ho) wěč|ného Boha / w Trogicy blažené. Také kupomocy | a k službě / y k potěssenj / w prawém Křest'an=|ském náboženstw|j wssech wěrných | milugicých / y národ y Ja=|zyk Český. | Jan Roh ec. | 1541 w Praze. Praha (Pavel Severýn) 1541. Knihopis 12.856. Poznaň: Biblioteka Raczyńskich (IV Kg 23). Podle poznaňského exempláře vydal *Pisně TOBOLKA*, Zdeněk V. (ed.): *Pavel Severýn z Kapi Hory a jeho tisk Pisně chwal Božských z roku 1541*, Praha 1927.*

Melantrichova a je možné, že bylo skryto pod poněkud neurčité označení tohoto v 16. století nejrozšířenějšího překladu.⁶⁹¹

První vydání „Severýnky“ zahajuje novou řadu pražských biblických tisků a vyznačuje se několika novinkami.⁶⁹² Vydavatelé provedli revizi textu na základě Bible benátské a pokládají za nutné v předmluvě vyvrátit možná podezření z nepatřičných úprav: „žádný se nedomnívaj, aby tuto co bylo přidáno v tomto opravování aneb ujata z zákona Páně“. ⁶⁹³ Archaismy neboli „starodávní slova jsú na straně neb na spacium položená, ale která jsú opravená, ta v textu“⁶⁹⁴ a vydavatelé také přesněji překládají některé latinské pojmy a vazby. Na druhou stranu namísto starších opuštených výrazů do textu proniká řada germanismů.⁶⁹⁵ Jak je zřejmé z předmluvy i způsobu práce s textem, jazyková stránka začíná hrát v nových českých biblických překladech stále větší roli. Severýn praví, že dílo vydal „k chvále Boží a k zvelebení jazyku českého“.⁶⁹⁶ Na okrajích textu jsou uvedeny konkordance.

Druhé vydání Pavla Severýna z roku 1537 prošlo novou revizí (částečně i podle nového překladu náměšťského) a poznamenal je další pokus o rozšíření textově-kritického přístupu.⁶⁹⁷ Redaktor v předmluvě upozorňuje na nové překlady „z židovského i řeckého jazyku“ do latiny i němčiny, které se „s těmito našimi ne ve všem srovnávají“⁶⁹⁸ a navrhuje preciznější poznámkový systém s vyznačováním různocnění.⁶⁹⁹ Po provedeném srovnání českého překladu s latinskými, pořizovanými na základě hebrejštiny, navrhuje slova, která nemají oporu v textu původním, umístit do kulatých závorek a slova hebrejské předlohy, která vulgátní znění (a na jeho základě pořizený český překlad) neobsahuje, vložit a vymežit

691 Srv. následující část, která se týká vydání pražského tiskaře Jiříka Melantricha.

692 *Biblij Česka W stařem miestie Prazskem | wytisstienu. | Cum gratia. et Priuilegio Regiae Maiestatis. Praha (Pavel Severýn) 1529. Knihopis 1098. Praha: NK (54 A 13). KYAS, Česká bible, s. 140–142.*

693 *Bibli česká. 1529, rub tit. 1.*

694 TAMTÉŽ. Severýn potom ponechává na čtenáři volbu příslušného výrazu: „I ktož čisti bude, má toho dobrou vuoli, která se jemu slova líbí, čisti: nebo starodávní na straně, a nebo která jsú opravená, v textu.“ TAMTÉŽ.

695 Srv. KYAS, *Česká bible*, s. 142. Autor se domnívá, že z důvodu udržení zákazníků z prostředí Jednoty ponechal Severýn „alespoň na začátku Janova evangelia staré imperfektum“. TAMTÉŽ. Vedle toho se objevují i první pokusy nabízet jiné možné překladové varianty: „Známo bud', že v Zákoně tomto některá znamení lidem neobyčejná jsú, a to takovým způsobem: Nejprv, kdež koli křížkové v Starém i v Novém zákoně položeni jsú a před kterým koli slovem, to proto, že toho slova jiný jest výklad položený drobnú literú na spacium proti témuž řádku, křížek maje před sebu a nad ním. 'Jinde' – totiž, že jinde v některých textích tak stojí. Ktož čte, pak vezmi který chceš.“ *Bibli česká. 1529, f. AA3a. Vysvětlení se nachází před textem Matoušova evangelia.*

696 *Bibli česká. 1529, rub tit. 1.*

697 *Biblij Česka. W stařem miestie Prazskem | Wytisstienu. | Leta Panie. Tisycyho / Pietisteho. XXXVII. Praha (Pavel Severýn) 1537. Knihopis 1099. Praha: KNM (34 C 2). KYAS, Česká bible, s. 162–164.*

698 *Bibli česká. 1539, rub tit. 1.*

699 Upozornila na něj a na jiné zvláštnosti Severýnových biblických tisků BOHATCOVÁ, Mirjam: *Vydavatelský rámeček českých předbělohorských biblí*, in: *Strahovská knihovna 5–6 (1970–1971)*, s. 265.

hvězdičkami. Protože ale „některým zdálo se to za věc zbytečnou a nepotřebnou, (...) jest toho zanecháno“⁷⁰⁰ a tyto úpravy byly uplatněny pouze v části knihy Genesis. Jak svědčí marginálie v téže části knihy, redaktor se současně pokusil zavést věcné poznámky, vysvětlující některá slova a vazby, zejména geografické lokality, ale i toho záhy zanechal.

Nový zákon Beneše Optáta a Petra Gzela (1533)

Mezi českými překlady nejzvláštnějším je bezpochyby dílo nonkonformně smýšlejícího kališnického kněze Beneše Optáta a pražského kněze Petra Gzela, které spatřilo světlo světa v roce 1533 v Náměšti nad Oslavou.⁷⁰¹ Překlad Nového zákona, věnovaný bývalé abatysi kláštera ve Starém Brně Johance z Boskovic, která jej finančně podpořila „ani na zisk, ani na žádnou ztrátu nic se neohledajíc“,⁷⁰² je veden snahou přiblížit biblický jazyk mluvě širokých lidových vrstev, tedy podobným přístupem jako překladatelské dílo německého reformátora Martina Luthera.⁷⁰³ Vydavatelé v předmluvě na několik místech uvádějí hlavní předlohu: latinský překlad Nového zákona, pořízený Erasmem Rotterdamským na základě řeckého textu.⁷⁰⁴ Používali také jeho *Annotace a Parafraze* novozákonních knih a dokonce přiznávají, že bez jejich pomoci by nebyli s to porozumět řadě změn, jež Erasmus v textu oproti vulgátnímu znění provedl.⁷⁰⁵ Jak je zřejmé z náměšťské gramatiky, s oblibou sáhli i ke komentářům novozákonních knih z pera francouzského humanisty Jakoba Fabera Stapulensis.⁷⁰⁶ Přiznávají, že „přitom i řeckého jazyku, pokudž nám možné bylo, podlé dikcionáře, ano i německých vykladačů šetřili“, tedy také samotného Lutherova překladu.⁷⁰⁷

700 *Bibli česká*. 1539, rub tit. 1.

701 Velkou pozornost, zvláště jazykové stránce překladu, věnuje náměšťskému vydání KYAS, *Česká bible*, s. 148–162. Z jiných prací jmenujme alespoň ještě TÝŽ, *Blahoslavův překlad*, s. 142–143 a MICHÁLEK, Emanuel: *K netradičním starším českým překladům bible, především náměšťského Nového zákona z r. 1533*, in: ZKT 21 (1996–1997), s. 109–110. Úplný bibliografický záznam tisku srv. v pozn. 350. Význam Beneše Optáta v duchovních dějinách Moravy zůstával až do nedávné doby téměř nepovšimnut. K jeho osobě srv. ROTHKEGEL, Martin: *Mährische Sakramentierer des zweiten Viertels des 16. Jahrhunderts: Matěj Poustevník. Beneš Optát. Johann Zeising (Jan Čížek). Jan Dubčanský ze Zdenína und die Habrovaner (Lulčer) Brüder*, Bibliotheca Bibliographica Aureliana CCVII. Bibliotheca Dissidentium, Tom. XXIV, Baden–Baden 2005, s. 41–99.

702 *Nový testament* 1533, f. 2b.

703 Srv. kap. 2.2. v části „Gramatika česká a jazyk Blahoslavova překladu“.

704 *Nový testament* 1533, f. 2a.

705 *Nový testament* 1533, f. 3b, 5b.

706 *Gramatika*, ff. 55b–56a. K jeho osobě srv. BAUTZ I.1582–1584.

707 *Nový testament* 1533, f. 3b. Radikálně odlišné hodnocení překladu podává Horálek: „Náměšťský Nový zákon se vydává za překlad nového latinského překladu Erasma Rotterdamského, (...) jde však jen o textovou a jazykovou úpravu překladu, jak se ustálil již v první polovině 15. století na základě tzv. první redakce, jejíž původní podobu známe jen z neúplného opisu Vraštilova.“ HORÁLEK *Blahoslavův Nový*

Výsledné dílo, lišící se slohem a textem ode všech ostatních překladů, nenalezlo zřejmě takový ohlas, jak jeho tvůrci očekávali.⁷⁰⁸ Je pro něj typická volba řady nových a často neobvyklých výrazů, jen málo z nich bylo později přejato do dalších biblických vydání. Optát se, jak vyplývá již z názvu překladu, snaží nahradit řadu tradičních termínů dosti nezvyklými výrazy, klade například „veselé zvěstování“ namísto slova „evangelium“. Za zmínku stojí i typografická úprava. Vydání se odlišuje ode všech dosavadních biblických tisků malým rozměrem,⁷⁰⁹ málo obvyklým typem liter, i celkovou přehledností, svědčící o osobitém přístupu tiskaře Matěje z Dvořiště, autodidaktem ve svém oboru.

Blahoslavova *Gramatika* je jednou velkou polemikou s překladem náměšťských, je totiž naprostým protikladem Blahoslavova úsilí o vysoký styl a esteticky vynikající jazyk, ač o samém Optátovi bratrský biskup vyslovuje jeden ze svých nejpříznivějších soudů: „kteréžto psaní tuto položím pro památku toho pobožného kněze, nebo rovného jemu kněze (tak jakž slovou) kališného nikdy sem neviděl, jediného toho sem našel beranka mezi těmi vlčaty papežského hnízda v Čechách.“⁷¹⁰ Ve výše uvedeném mluvnickém díle je náměšťský Nový zákon bezkonkurenčně nejcitovanějším českým překladem, na němž je nesčetnými ukázkami demonstrován (dle soudu Blahoslavova) chybný překladatelský postup, výběr špatných termínů, zvláště novotvarů a celá řada gramatických jevů. I přes tento postoj Blahoslav některé tvary, podobně jak učinil již Severýn ve druhém vydání bible, přejímá.

Bible a Nový zákon Jiřího Melantricha Rožďalovského

Počátek tiskařské dráhy Jiřího Melantricha Rožďalovského se váže k roku 1547.⁷¹¹ Tehdy se spojil s pražským impresorem Bartolomějem Netolickým, který o dva roky později dostal povolení k vytištění nové bible. Vyšla již počátkem dubna téhož roku a její následující vydání zcela ovládla český trh. Od počátků na díle spolupracoval humanista Sixt z Ottersdorfu.⁷¹² Text prvního Melantrichova-Netolického vydání vychází ze druhého

zákon, s. 101. Své tvrzení však nedokládá na žádných ukázkách.

708 Tak soudí Kyas, když uvádí že nezaujalo patrně ani kališníky, jejichž tradičnímu konzervatismu se překlad jevil jako poměrně neumělý. KYAS, *První česká mluvnice*, s. 148.

709 Vydavatelé jej obhajují slovy: „aby každý, kdož by koli chtěl, jej jako nějaký enchiridion, t. knížky, kteréž se v rukú nosí, při sobě měl“. *Nový testament* 1533, f. 7b.

710 Učinil tak v zápisu předcházejícím list br. Zachariášovi z 15.7.1551; in: AUF 8, f. 48a. Obojí otiskuje úvodem k prvnímu vydání *Gramatiky* HRADIL – JIREČEK, *Jana Blahoslava Grammatika*, s. VII.

711 KYAS, *Česká bible*, s. 167–172.

712 K jeho podílu více v kap. 2.2.

Severýnova (1537), změny jsou nepatrné. Druhé vydání „Melantrišky“, jak jsou vydání tohoto překladu nazývána a které je již dílem samotného Melantricha, je z textového hlediska nejvýznamnější.⁷¹³ Bylo zhotoveno na přelomu let 1556/57 a předcházela mu revize, provedená na základě novějších latinských edicí. Gramatika byla upravena podle náměšťské mluvnice. Další nezměněné vydání následovalo v roce 1560/61⁷¹⁴ a je posledním, které nás nyní v souvislosti s Blahoslavovým překladem zajímá. Melantrich také vydával samostatně i Nový zákon, poprvé v roce 1551. Text vychází z prvního novozákonního vydání prostějovského tiskaře Jana Günthera, vytištěného v roce 1549. Z vydání druhého, pořízeného v roce 1558, se nezachoval jediný exemplář. V témže roce, kdy vydává v Ivančicích Jan Blahoslav první edici nového překladu, vychází v Praze Melantrichův Nový zákon potřetí. Široce srozumitelný jazyk biblických textů a velmi zdařilá grafická koncepce počítající s precizně vyvedenými ilustracemi vedla k velké oblibě Melantrichových tisků, jež snadno překonávaly i konfesní hranice čtenářů. Z důvodu tridentským koncilem stanovené závaznosti latinského textu Vulgáty byl její vliv na Melantrichovy revize značný, i když ne zcela výlučný, a v době pobělohorské rekatolizace se ukázal jako prospěšný, neboť tento překlad mohl být po začernění několika málo míst nadále používán českým čtenářem.⁷¹⁵ Vlivem hodnocení Bible kralické v rámci dějin české literatury stojí Melantrišky neprávem poněkud v pozadí.

Velká řada míst *Gramatiky* svědčí o Blahoslavově oblibě a častém užívání Melantrichova textu. Jde zejména o vydání bible z roku 1556/57⁷¹⁶ a Nového zákona z roku 1558.⁷¹⁷ Nejčastěji užívá Blahoslav pro text Melantrichovy redakce označení „Pražští“,⁷¹⁸ nebo „Pražák“,⁷¹⁹ což pouze dokresluje monopolní postavení tohoto překladu české bible od poloviny 16. století. Míra vlivu Melantrichova textu na Blahoslavův překlad vyplývá již z jeho obliby a společně s náměšťským Novým zákonem tvoří dvě hlavní české předlohy.

713 *Biblij Česká | Cum Gratia & Priuile=|gio, Serenissimi Roma|norum, Hu(n)gariae, Bo=|hemiae ec. Regis | ANNO MDLVII. Praha (Jiří Melantrich) 1556/57. Praha: KNM (34 B 2).*

714 *Biblij Česká | Cum Gratia & Priuile|gio Romanorum Im|peratoris, at(que) Hun=|gariae & Bohe. ec. Reg. | ANNO. M D LXI. Praha (Jiří Melantrich) 1561. Knihopis 1103. Praha: KNM (34 B 3a).*

715 Molnár soudí, že Blahoslavova výtky Čechům, kteří „tak šeredně oblevili, mrzutě, od slovné snažnosti a udatnosti předků svých tak daleko odšedše, s zadu s lenochy a nedbalci zůstali“ (*Gramatika*, f. 353b.) se vztahuje především na Melantrichův text, jenž „zůstával (...) na půdě Vulgáty“. MOLNÁR, *Kralická Šestidílka*, s. 42.

716 *Gramatika*, f. 113a: „viz v Bibli benátské a též i v Pražské, vytištěné léta 1557“. Toto vydání pokládá Kyas za východisko Blahoslavova překladu. KYAS, *Česká bible*, s. 180.

717 *Gramatika*, f. 181b: „Pražské poslední tištění léta 1558“.

718 *Gramatika*, f. 176a.

719 *Gramatika*, f. 146a.

Německý překlad bible Martina Luthera

Německý reformátor Martin Luther, profesor biblické exegeze na univerzitě ve Vitemberku, zahájil biblický překlad prací na Novém zákoně.⁷²⁰ V rozmezí pouhých 11 týdnů přeložil na hradě Wartburgu, kde se skrýval od dubna 1521 do začátku března 1522 pod ochranou kurfiřta Filipa Moudrého, celý Nový zákon. Základem překladu se stalo druhé řecko-latinské Erasmovo vydání z roku 1519 s anotacemi, Luther ale přihlížel i k textu Vulgáty. Německý středověký překlad bible z teologických důvodů neužíval, i když si cenil jeho řeči. Dílo vyšlo již v září 1522 ve Vitemberku bez jména překladatele a uvedení tiskaře a v prosinci muselo být pro velký zájem tištěno znovu. Obě vydání byla bohatě vybavena dřevořezý Lukase Cranacha. Překlad Starého zákona byl rozdělen do několika etap, Luther jej překládal s vydatnou pomocí svých kolegů Leucorei Filipa Melancthona a Matouše Aurogalla. První celá bible v novém překladu byla vydána v roce 1534.⁷²¹

Vliv německého biblického překladu Martina Luthera, o jehož charakteru jsme pojednali na jiných místech,⁷²² byl dlouho předmětem pouhých konstatování s absencí skutečných důkazů. Již Josef Růžička, duchovní správce německého evangelického sboru v Praze a vydavatel tzv. „jubilejní bible“, uvádí v souvislosti s překladem Šestidílký: „Jisto jest, že Lutherův mistrný biblický text při vydávání biblí bratrské bedlivě byl porovnán.“⁷²³ Od jeho prohlášení byla slova o vlivu překladu německého reformátora se samozřejmostí opakována,⁷²⁴ byť někdy s určitou opatrností,⁷²⁵ až konečně Konopásek prohlásil, že nenalezl jediného dokladu pro tato tvrzení.⁷²⁶ Jeho keptický postoj záhy našel své přívržence,⁷²⁷ ale i spíše opatrné odpůrce.⁷²⁸

720 K historii Lutherova překladu odkazujeme alespoň na studii RAEDER, Siegfried: *Luther als Ausleger und Übersetzer der Heiligen Schrift*, Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag, Hrsg. von Helmar Junghans, Berlin 1985, s. 253–269.

721 Lutherův překlad bible obsahuje i seznam knih odvážených z Kralic: „Biblia Lutheri, deutsch, 2 voluminibus, gedruckt zu Frankfurt am Meyn.“ BOHATCOVÁ, *Bratrská knihovna kralická*, s. 595.

722 Srv. kap. 2.2.

723 *Biblia sacra*. 1863, s. 11.

724 ŠMAHA, *Kralická bible*, s. 254; FLAJŠHANS, *Pisemnictví české*, s. 347; VLČEK, *Dějiny literatury*, s. 269; HREJSA, *Česká bible*, s. 29.

725 JAKUBEC, *Dějiny literatury*, s. 270.

726 KONOPÁSEK, *Prolegomena*, s. 110.

727 KRÁLÍK, *Humanismus*, s. 257.

728 Mánek vliv Lutherův nevylučuje, poukazuje na v. Sk 2,42 a řadu jiných míst, jde spíše o pobídku k hlubšímu průzkumu než o příslušné důkazy. MÁNEK, *Překlad či revize*, s. 24. Z Gregorova tvrzení vyplývá, že na Blahoslavovo poznání Lutherova překladu měla vliv (až) jeho vitemberská studia. GREGOR, Alois: *Jan Blahoslav als tschechischer Philologe*, in: *Zeitschrift für Slawistik* 10 (1965), s. 564.

Blahoslav se v *Gramatice* zmiňuje o Lutherovi, který je označen jako „svatých Písem výborný vykladač“, ⁷²⁹ nad očekávání velmi spoře. Na základě několika málo záznamů, z nichž dva se týkají jeho úvahy o tlumočení ⁷³⁰ a zbylé tři nemají pro nás žádný význam, ⁷³¹ nelze na první pohled usoudit, zda Blahoslav pracoval s Lutherovým překladem bible. Musíme se tedy obrátit k jiným pramenům. Vynikající svědectví nám Blahoslav zanechal v *Pilném rozjímání*, ve kterém odmítá Augustův pokus změnit pořádek kázání podle textu Apostolika. Blahoslav se vyslovuje ve prospěch původního „zvyku starodávního obecního“, tedy starokřesťanských perikop a uvádí řadu svědků starých i nových, mezi jinými také Luthera, o němž píše: „na odpor Luther v Zákoně svém německém viz, co učinil, jehož sem já ne tak zhruba v českém následoval.“ ⁷³² Máme zde sice velmi stručné, ale celkem jednoznačné vyjádření k poměru Lutherova a Blahoslavova díla přímo z pera bratrského překladatele, které dobře souzní s úsudkem o vzájemném vztahu obou překladů, jež jsme vyjádřili v kapitole 2.2. Tato slova můžeme navíc doplnit o další svědectví. V *Prokázání* se Blahoslav ve věci sporu o smysl verše J 1,14 odvolává na Lutherův překlad: „Doktor Martin Luter (...) jazyku řeckého dobře povědomý, když v Vitemberce zkorygovav pilně zákon k tištění dal, také těchto slov neštrafoval (...) a v německém jazyku co učinil viz.“ ⁷³³ Konečně ve *Zprávě upřímné a sprostné* podává další svědectví: „Doktor Martin Luther (...) to vše schválil a o bratřích dobré svědectví vydával v předmluvě konfessí naší. Item v dílu 12. a v svém výkladu zákona nového, viz jak to místo 1 Petr 3 d. dokázání dobrého svědomí vysvětlil.“ ⁷³⁴ Důkazy o tom, že Blahoslav byl s Lutherovým překladem skutečně obeznámen, můžeme proto pokládat za dostačující.

Polská Bible brestská (1563)

První velké biblistické dílo polských nekatolíků, tzv. *Bible brestská*, ⁷³⁵ zaujímá v

729 *Gramatika*, f. 218a.

730 *Sendbrief vom Dolmetschen; Gramatika*, ff. 79b, 218a.

731 *Gramatika*, ff. 165a, 229b, 280a.

732 AUF 9, f. 82b.

733 AUF 9, f. 398b.

734 Praha: KNM (IV H 8, část III), f. 23ab. Rukopis AUF podává poněkud jiné znění části „v svém výkladu zákona nového“ a to takto: „A v své translaci Zákona nového“. AUF 9, f. 121b. Tímto je definitivně vyvráceno podezření, které mohlo vyvstat na základě Blahoslavova hodnocení Lutherova díla v předcházejícím *Prokázání*, kde Blahoslav mluví o „korygování“.

735 BJblia święta / | Tho iest / | Księgi Stárego y | Nowego Zakonu / własnje z | Zydowskiego / Greckiego / y | Lácińského / nowo ná | Polski iezyk z pil=|nościa y wiernie | wyłožone. Brest 1563. Exemplář Poznaň: Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (Cim.F.4057) je dostupný v digitalizované formě na

dobové místní literární produkci stejně významné postavení jako překladatelský počín skupiny kralických. Převod vznikl z popudu J. Kalvína usnesením synody reformovaných v Pińczówě u Krakova v roce 1559 a v jistém soutěžním napětí s podobným dílem katolické strany, překladem Szarffenbergské bible z roku 1561. Je výsledkem práce skupiny, ve které se prolínaly konfese i národy, společným dílem luteránů i reformovaných, Poláků i francouzských exulantů. Patrně nejvýznamnější její postavu představoval Petr Statorius, autor první polské gramatiky z roku 1568, Kalvínův a Bezův žák. Překlad, pořízený z hebrejštiny, řečtiny a latiny (vulgátního i nových převodů) s přihlédnutím k francouzskému textu byl vytištěn na náklady kancléře a vévody z Wilna Mikołaje Radziwiłła Černého († 28/29.5.1565), který se v roce 1553 veřejně přihlásil k luterství a navázal písemné styky s řadou reformátorů, zejména Janem Kalvínem.⁷³⁶

Blahoslav znal i tento překlad, je to patrně právě Bible brestská, jíž si všímá v oddíle *Gramatiky*, pojednávajícím o „polském dialektu“: „Toto toliko o Polácích dím, že těchto časů počna od dvacíti let, tak sobě řeč svou rozšířili, množství knih až i svatá Písma (lépe nežli v češtině zpravená) jazykem svým vydavše, že se jest čemu podiviti.“⁷³⁷ Ve spise *Naučení mládencům*, který je také připisován Janu Blahoslavovi i když jeho podoba, v jaké je nám dnes k dispozici, je s velkou pravděpodobností již výsledkem důkladné revize, která setřela některé charakteristické rysy Blahoslavova literárního projevu, podává autor při výběru biblických textů ke každodenní četbě doporučení: „má-li kdo tak mnoho času, může čísti podle registrum nové Biblí polské“.⁷³⁸ Díky čilým kontaktům mezi česko-moravskou a polskou větví Jednoty bratrské mohl Blahoslav exemplář Bible brestské obdržet již velmi brzy

www:<<http://www.wbc.poznan.pl/Content/2746/index.html>>. Bible vyšla také ve faksimilové edici: BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Hans Rothe u. Friedrich Scholz unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph, Serie II. Polnische Bibeln. Bd. 2. Brester Bible 1563. Teil 1–2, Paderborn 2001. Součástí této edice je rozsáhlý komentář I. Kwilecké (s. 1487–1652), ve které autorka líčí vznik a osudy tohoto překladu. Přehledně shrnutí hlavních údajů tohoto komentáře podala ŁUCZAK, Arleta: *Biblia brzeska w świetle najnowszych badań*, in: *Studia z filologii Polskiej i Słowanskiej* 39 (2004), s. 53–75.

736 K jeho postavě srv. BAUTZ, VII.1236–1237. Překlada bible brestské bylo v nedávné době věnováno několik studií: FRICK, David A.: *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation. Chapters in the History of the Controversies (1551–1632)*, Berkeley-Los Angeles-London 1989, s. 67–80 (kap. „4. The Brest Bible. 1563“) ve zkrácené formě pojednal její vznik STARKE, Arnold: *Im Kampf um Glaubenseinheit*, in: *Reformation in Europa*, Hrsg. von Oskar Thulin, Leipzig 1967, s. 184. Srv. též TRE VI.262–263. Celkový charakter překladu, s důrazem na jeho jazykovou stránku, je velmi obdobný přístupu Jana Blahoslava.

737 *Gramatika*, f. 353ab.

738 Spis *Naučení mládencům* známe teprve z tisku, vydaného v roce 1585 v Kralicích. Edici, pořízenou podle prvního vydání s uvedením textových přídavek vydání druhého připravil BEDNÁŘ, František (ed.): *Jana Blahoslava Naučení mládencům*, Praha 1947. Citovaný text se nachází na s. 61. Srv. Říčanovu recenzi s uvedením důvodů proti Blahoslavovu autorství: ŘÍČAN, Rudolf, in: *ČMM* 68 (1948), s. 166–169.

po jeho vytištění, ale vzhledem k době vydání neměl tento překlad na Blahoslavovu práci, alespoň co se prvního vydání jeho Nového zákona týče, výraznější vliv.⁷³⁹

739 Již F. M. Bartoš nabádal ke srovnání výkladů Bible brestské s poznámkami kralických. BARTOŠ, *Bouře nad Kralickou*, s. 220. Bartoš se také domníval, že bible brestská mohla být Blahoslavovi „pobídkou k přeložení Nového zákona“, ale jeho úsudek nemá oporu v žádných pramenech. TAMTÉŽ. Molnár opatrně soudil, že „Blahoslava zaujaly zejména polské překladové práce pro jejich jazykovou příbuznost s češtinou a pro některé jejich navázání na českou biblickou tradici.“ MOLNÁR, *Kralická šestidílka*, s. 43. První pokusy o průzkum možného vlivu brestské bible na Šestidílku podnikl teprve MICHÁLEK, Emanuel: *Jazyk Kralické bible v kontextu vývoje starší doby*, in: *Česká bible v dějinách evropské kultury*, usp. Helena Pavlincová a Dalibor Papoušek, Brno 1994, s. 46–48; některé shody v textu vysvětluje Michálek vlivem předlohy (mluví pouze o textu Roberta Stephana, aniž by uvedl, o které vydání se jedná), ale spolehlivý důkaz vlivu polského překladu na Šestidílku nenalezl ani v textu, ani v části poznámkové.

Závěr

V uvedené studii jsme se pokusili představit translatologické dílo bratrského biskupa Jana Blahoslava, jímž byl jeho překlad Nového zákona, vydaný v letech 1564 a 1568. Vycházejíce z jeho vzdělání, kulturně-společenských kontaktů a intelektuálních zájmů, představili jsme jej na pozadí jeho literárního díla jako exponenta *reformačního biblického humanismu*. Jádrem jeho intelektuální orientace bylo zvláštní pojetí úlohy mluveného a psaného slova v rámci zvěstování evangelia. To je jeho základní východisko, které nazýváme *sakrální rétorika*. Jak jsme prokázali v kapitolách 2.2. a 2.3. Jan Blahoslav vycházel ve formulaci svého postoje z Augustinova spisu *De doctrina christiana*, zejména jeho 4. knihy. Rétorické zásady, pojednané v tomto díle, konstituující a rozvíjející Blahoslavovo pojetí *sakrální rétoriky*, představují jednotící prvek jeho literární činnosti a spojují s jeho překladem Nového zákona v jednu sourodou skupinu i prakticko-teologický enchiridion *Vitia contionatorum (Vady kazatelův)* a apologetický spis *Corollarium (Filipika proti misomusům)*. Je zřejmé, že vedle Aurelia Augustina sehráli při formování Blahoslavovy osobnosti jakožto *reformačního biblického humanisty* klíčovou roli Erasmus Rotterdamský a Filip Melancthon. Jakým dílem jeden každý z nich, bude třeba ještě vyšetřit v dalších speciálních studiích.

V rámci Blahoslavova translatologického díla se *sakrální rétorika* projevovala zejména důrazem na kvalitu jeho jazykové stránky, aplikovanou a zvláště rozvinutou na estetické rovině. Blahoslav přitom vycházel z antické teorie tří literárních stylů a na překlad Nového zákona, Písma, které zjevuje Boží pravdy, aplikoval styl vysoký. Jeho přístup je radikálně odlišný od toho, s jakým při stejném úkolu pracoval německý reformátor Martin Luther. Jeho cílem bylo učinit písmo Starého i Nového zákona přístupnými nejširším lidovým vrstvám a této zásadě důsledně podřídil i volbu jazykových prostředků. Blahoslavův vysoký literární styl, který přejímá překladatelská skupina kralických a jehož následkem se bratrský biblický překlad stává stabilní součástí pokladu české jazykové kultury, může mít ale i své negativní stránky, jimž doposud byla věnována pouze malá pozornost. Jednota bratrská, v níž vlivem Blahoslavovy *sakrální rétoriky* zákonitě dochází v rámci praktické teologie k ještě většímu posílení důrazu (a jejímu postupnému zužování) na obor homiletiky a jež nyní klade v tomto ohledu stále vyšší nároky na svůj kazatelský dorost, tímto způsobem nadále posiluje svůj exklusivismus. Jeho těžiště se tak nyní přesouvá z oblasti etické do pozice morálně-intelektuální. Snad právě i to je jedna z příčin vzájemných nedorozumění mezi biskupem

odcházející generace Janem Augustou a Janem Blahoslavem jako prototypem budoucího bratrského kněze-intelektuála. To jsou ovšem pouze naznačené možnosti směrů dalšího bádání.

Co je možné s ohledem na všechna předchozí zjištění říci o samotném způsobu Blahoslavovy práce na překladu Nového zákona? Je nezpochybnitelné, že vycházel z původního řeckého textu. To byla jeho vlastní předloha a osa celé práce. Latinské převody předních autorit své doby pojímal spíše jako překladové, jazykové a exegetické pomůcky, pomocí nichž se snažil dospět k lepšímu porozumění řeckému znění. Národní překlady jako svědkové dlouhé tradice českého biblického textu mu poté byly zdrojem, jímž se často nechával inspirovat při volbě jednotlivých adekvátních výrazů. Blahoslavova cesta za smyslem původního pojmu a zvláště pak jeho návrat v podobě převádění do jasné, výstižné, srozumitelné a nadto ještě esteticky přijatelné formy se nutně musí lišit od představ dnešního pozitivistickým přístupem ovlivněného jazykovědce o přímém překladu z originálního jazyka. Podobným směrem, neustále zacíleným na širší souvislosti dobového pozadí a mentality, jsme vycházely i při interpretaci ikonografické výbavy prvního vydání z roku 1564. Naše výsledky jsou odlišné od zjištění předcházejících badatelů. Svědčí o Blahoslavově důmyslné koncepci skrytého sdílení základní myšlenky celého díla i jeho vlastních východisek, nikoliv jeho předloh. Tou je v případě řeckého textu některé z hlavních vydání Erasma Rotterdamského, nikoliv vydání T. Courteau – N. Barbiria z let 1559/60 nebo Stephanovy bible z roku 1556/57.

I přes výše uvedená zjištění nelze *reformační humanismus* Jana Blahoslava a jeho přínos přeceňovat. V rámci dějin Jednoty bratrské je v tomto směru bezpochyby významnou, ba přelomovou postavou, v celém kontextu kulturních dějin nejen českých, ale celého středoevropského prostoru však ve svém důsledku spíše smutným svědectvím o jednu generaci opožděné recepci trendů, jež v oblastech ležících na západ od našich hranic udávaly rytmus v bouřlivých dobách mohutného nástupu idejí reformace. Vedle Jana Blahoslava, který se svým hlubokým lingvistickým zájmem pokryl v celkovém výměru dobového poznání přeci jen dosti omezený prostor, je načase obrátit naši pozornost i k jiným postavám Jednoty, jejichž zájem více přesahuje do oblastí teologických. Je načase vydat konečně svědectví o takových postavách, jakými byli například Matěj Červenka, Petr Herbert, nebo Šimon Bohumil Turnovský.

Bibliografie

Seznam použitých zkratek

AMM	Časopis moravského muzea
ČČH	Český [Československý] časopis historický
ČČM muzea	Časopis Českého musea. Časopis musea Království českého. Časopis Národního muzea
ČMM	Časopis Matice moravské
FRA	Fontes rerum austriacarum
JB	Jednota bratrská
KJ	Kostnické jiskry
KR	Křesťanská revue
LF	Listy filologické
LN	Lidové noviny
NR	Náboženská revue
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
TP KR	Theologická příloha Křesťanské revue
ZJKF	Zprávy Jednoty klasických filologů
ZKČSN	Zprávy Královské české společnosti nauk
ZKT	Z kralické tvrže

Prameny

Biblické tisky

- BIBLIA, | Interprete Sebastiano | Castalione. | VNA CVM EIVSDEM | Annotationibus. | BASILEAE, PER IO-annem Oporinum. || BASILEAE, PER IACOBVM | Parcum, sumptibus Ioannis Oporini. Anno | Salutis humanae | M.D.LI. | Mense Martio. VD 16 B 2626-7. Praha: NK (26 D 48).
- BIBLIA SACRA. To jest Bibli Svatá aneb všecka Svatá Písma Starého i Nového Zákona dle původního vydání kralického k tisícileté jubilejní slavnosti obrácení Slovanův na víru křesťanskou Léta Páně MDCCCLXIII opět věrně vytištěná, Praha 1863
- BIBLIA SACRA, | To gest | Biblj Swatá, | a neb | wssecka Swatá Pjsma, | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, na mnohých mjstech | podlé starých wydánj bratrských | ponaprawena y w nowě wydána. | W Hále Magdeburské, nákladem syrotčjho domu. | Léta Páně MDCCCLXVI. [1766] Knihopis 1116. Praha: ETF (1 T 141).
- BIBLIA SACRA, | To gest | Biblj Swatá, | a neb | wssecka Swatá Pjsma, | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlednuta, | podlé starých wydánj bratrských | w nowě wydána. | Léta Páně 1787. | Nákladem Cýs. Král. priw. Knihtřačitele Frant. August. Patzko, | w Presspůrku. Knihopis 1117. Praha: ETF (IIK 14 807).
- BIBLIA SACRA | To gest | Biblj Swatá, | aneb | wssecka Swatá Pjsma | Starého y Nowého | Zákona, | Se wssj pilnostj opět přehlédnuta, na mnohých mjstech | podlé Textu půwodnjho y starých Wydánj bratrských | ponaprawena y w nowě wydána. | Nemůže zrusseno býti Pjsmo. Jan.10,35. | Ptegte se na Pjsma. Jan.5,39. | Léta Páně MDCCCVII. | (1807.). b.m. [Berlin]. Praha: KNM (95 E 370), (Obrození 7 A 45).
- Biblij Česká | Cum Gratia & Priuilegio Romanorum Im|peratoris, at(que) Hun=|gariae & Bohe. ec. Reg. | ANNO. M D LXI. Praha (Jiří Melantrich) 1561. Knihopis 1103. Praha: KNM (34 B 3a).
- Biblij Česká | Cum Gratia et Priuilegio Sacrae Re=|giae Maiestatis ad Decennium. | M. D. XLIX.

- Praha (Bartoloměj Netolický – Jiří Melantrich) 1549. Praha: NK (54 A 3), Praha: KNM (34 B 1).
 Biblij Česká | Cum Gratia & Priuilegio, Serenissimi Romanorum, Hungariae, Bohemiae ec.
 Regis | ANNO MDLVII. Praha (Jiří Melantrich) 1556/57. Praha: KNM (34 B 2).
- Biblij Česká W | Benátkach tisštěná. Benátky (Petr Liechtenstein) 1506. Knihopis 1097. Praha NK
 (54 A 10).
- Biblij Česka W stařem miestie Prazskem | wytisstiena: | Cum gratia. et Priuilegio Regiae Maiestatis.
 Praha (Pavel Severýn) 1529. Knihopis 1098. Praha: NK (54 A 13).
- Biblij Česka. W stařem miestie Prazskem | Wytisstiena. | Leta Panie. Tisykyho / Pietisteho. XXXVII.
 Praha (Pavel Severýn) 1537. Knihopis 1099. Praha: KNM (34 C 2).
- Ewa[n]=gelia anebo | Čtenj swatá kteráž s'owau Passige. Řeči | některé Prorocké: a Pre=facý
 obyčegné, to gest: | Zpěwowé, k zw'ásst=nmj Hodům wey=ročnjm náležitj | w nowě zprawenj a
 wytisstěnj. | Léta M D LXXI. b.m. [Ivančice] 1571. Knihopis 2264. Praha: KNM (24 B 1).
- HARMONIA | Ex tribus Euangelistis | COMPOSITA, MATTHAEO, MARCO, ET LVCA:
 ADIVNCTO SEORsum Iohanne, quod pauca cum aliis communia habeat. | Cum Iohannis
 Caluini commentariis. | Excudebat Nicolaus Barbirius & Thomas Courteau. | M. D. LXIII. Genf
 (Barbier – Courteau) 1563. Praha: NK (27 J 12).
- ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ, ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΗΛΑΔΗ | ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, ΑΠΑΝΤΑ. | DIVINAE
 SCRIPTURAE, VETERIS AC NOVI TESTAMENTI, OMNIA, | innumeris locis nunc demum,
 & optimorum librorum collatione, | & doctorum uirorum opera, multo quam unquam antea |
 emendatiora, in lucem edita. | Cum Caes. Maiest. gratia & priuilegio ad | quinquennium. |
 BASILEAE, PER IOAN. | Heruagium. M D XLV. | Mense Martio. Basel (Johannes Herwagen)
 1545. VD16 B 2576. Praha: NK (26 C 10).
- IESV CHRISTI D. N. | Nouum testamentum, | siue Nouum foedus. | Cuius Graeco textui respondent
 interpretationes duae: | vna, vetus : altera, noua, Theodori Bezae, diligenter ab eo recognita. |
 EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTATIONES, quas itidem hac secunda editione recognouit, | &
 accessione non parua locupletauit. | (...) | ANNO M. D. LXV | Excudebat Henricus Stephanus,
 illustris viri HVLDRICI | FVGGERI typographus. Genève (Henri Estienne) 1565. Praha:
 Knihovna AV ČR (TB 10).
- ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ | ΑΠΑΝΤΑ. | NOVVM D. N. IESV | Christi Testamentum, | A Theodoro
 Beza versum, ad veritatem Graeci sermonis è regione appositum: cum eiusdem annotationibus, in
 quibus ratio | interpretationis redditur. | Additi sunt indices tres: (...) || BASILEAE | Impensis
 Nicolai Barbirii, & Thomae Courteau. | M.D.LX. Basel (Barbier – Courteau) 1560. VD16 ZV
 1894. Brno: MZK (50.142).
- Libri Psalmorum | PARAPHRASIS | LATINA, QVAE ORATIONE | SOLVTA BREVITER
 EXPONIT SENTENTIAS SINGVLORVM, EX OPTIMORVM interpretum veterum & re-
 centiorum rationibus. Liber Tertius | PARAPHRASEOS PSALMORVM. Görlitz (Ambrosius
 Fritsch) 1581. VD16 B 3246. Praha: NK (46 C 62).
- NOVVM | Testamentum. | INTERPRETE SEBASTIANO Castalione. BASILEAE, PER IOAN.
 Oporinum | (Anno Salutis humanae M.D.LIII. | Mense Augusto.). VD16 ZV 1920. Brno: MZK
 (782.439) (def., bez tit. 1.).
- NOVVM | TESTAMENTVM | LATINO GERMANICVM, IN | usus studiosorum, nunc primum ordi-
 natum & editum. Das gantz Neüw Testame(n)t | Latin vnnd Teütsch neüwlich zü | gütem den
 studierenden geordnet/ | vnd außgangen. | Gedruckt zü Basel bey Niclaus | Brylinger / im jar
 1556. Basel (Nicolas Brylinger) 1556. VD 16 B 4312. Praha: NK (26 J 44).
- NOVVM TESTAMENTVM OMNE, TERTIO IAM AC DILIGENTius ab ERASMO
 ROTERODAMO recognitum, non solum ad Graecam ueritatem, uerumetiam | ad multorum
 utriusque linguae codicum, eorumque uerterum simul & emendatorum fidem, postremo ad pro-
 batissimorum autorum citationem, emendationem & | interpretationem, una cum
 Annotationibus recognitis, ac magna accessione locupletatis, quae lectorem doceant, quid qua
 ratione mutatum sit. Quisquis | igitur amas ueram Theologiam, lege, cognosce, ac deinde iudica.
 Neque statim offenderis, si quid mutatum offenderis, sed | expedere, num in melius mutatum | sit.
 Nam morbus est, non iudicium, damnare quod | non inspexeris. | SALVO VBIQUE ET
 ILLABEFATO ECCLESIAE IUDICIO. | Addita sunt in singulas Apostolorum epistolas,

- Argumenta per eundem. Basel (Johann Froben) 1522. VD 16 B 4198. Praha: NK (26 E 18).
- NOWY TESTAMENT WSSECEK GIZ NEYPOSLEZE A | PILNIE OD ERAZMA ROTERO=
dámského přehlédnutý: Netoliko yakž Ržecká p(ra)w|da w sobie má: ale také yakž obogijho
yazyku mno|zý stařij / a zprawenij exemplári magij: neyposléze | yakž neyprigatieyssij doktoři
dowodij / napravugij | a wykładagij. Protož kdožkoli milugeš prawú | Teologij: čti: rozeznáwey:
a potom sud. Aniž y | hned se horš / nalezliby co proměněného: ale | toho sobie považ / gestli w
lepssij pro|měněno. Neb neduh g(es)t / ne | saud tupiti / do čehož | by prwé nena=|hlédl. Náměšť
(Matěj z Dvořišť) 1533. Knihopis 17.099. Praha: NK (54 D 91).
- Nowý | Zákon | Pána a Spasytele | nasseho | Gežjsse Krysta | nynj w nowe | Léta Páne 1720. |
wytissteny. b.m. [Zittau] (Michal Hartmann) 1720. Knihopis 17.121. Praha: ETF (1 T 42).
- Nowý Za|kon. || Skonani Zakona no|weeho. (...) Kterýž wytisstěn g(es)t s Mnohú p(ra)cý. we |
Cztwrtek p(ře)d křižowú Nedělij | Skrže mne Giřijka Sstyr|su w Mlade(m) Boleslawi nad |
Gizerau na Hoře Karmeli: | Léta M. CCCCC XXV. Mladá Boleslav (Jiří Štyrsa) 1525. Knihopis
17.097. Praha: KNM (25 D 3).
- Pjsma Swatého | Nowé Vmluwy | Ewangelium | aneb | Blažené Zwěstowánj | od | Swatého Matausse. |
Přeložil | a | Variantes Lectiones textus graeci, aneb | Řeckého textu rozličné čtěj způsoby |
weskrz | přiložil | Frantissek Nowotný z Luže, | kněž cýrkewnj, w Lusstěnicých Farář. | W Praze a
w Mladé Boleslawi, 1810 | V Frantisska Geřábka, cýs. král. knihtlačitele w kragi | Boleslawském.
V Praze dostupné exempláře: KNM (86 H 295), NK (65 E 2153) a Strahov (BF II 121).
- Zakon Nowy. Nayposleze po mno|hych ginych wytisstieny Kdez | czoz gest w ginych poopulsstieno
Jako Co(n)cordan|cie przedmluwy. a | gine wiecy To | wtomto do|sti zpraw|ne nay|dess. | Cum
gratia et priuilegio Reue|rendissimi Generalis in ordine: || Skonanie zakona Božieho Noweho /
w=|Srtzedu[!] przed Swatu Alžbietu. Leta od | wykupenie swieta. po Patnatz|ti Stech O
smnatzteho | w Boleslawi mla|dem nad Gi|zerau. | Mikulass Klaudyan. Mladá Boleslav (Mikuláš
Klaudyán) 1518. Praha: KNM (25 D 8).

Jiné nevydané prameny

- BIBLIOTHECA | SACRA | IN BINOS SYLLABOS | DISTINCTA, | (...) TOMUS PRIMUS. |
PARISIIS, | Apud F. MONTALANT, Bibliopolam, ad Ripam PP. Augustinianorum, | prope
Pontem sancti Michaëlis. | M. DCC. XXIII. Paris (F. Montalant) 1723. Praha: NK (3 A 2).
- BIBLIOTHECA | SACRA | SEU | SYLLABUS | OMNIUM FERMÈ | SACRAE SCRIPTURAE |
EDITIONUM AC VERSIONUM. | PARS ALTERA | (...) | PARISIIS, | Apud ANDRAEAM
PRALARD, via(m) Jacobea(m) sub signo Occasionis. | M. DCC. IX. | CUM APPROBATIONE
ET PRIVILEGIO REGIO. Paris (Andreas Pralard) 1709. Praha: NK (A VIII 3).
- BLAHOSLAV, Jan: *Pilné rozjímání otázky té, sluší-li řeči Boží, Čtení svatá a Epištoly, od starodávna
k nedělim přes celý rok přiložená opovrci a na ně více kázání nečiniti, ale vyzdvihnouti jiný
pořádek podlé článků víry obecné křesťanské, kteráž slove Symbolum apoštolské.* AUF 9, ff. 64a–
101a.
- BLAHOSLAV, Jan: *Prokázání světlé toho, že církev svatá a její učitelé staří i noví nevěřili
a nevyznávali o člověčenství Krista Pána, že by bylo nestvořené a neučiněné, a že slov těch
stvoření, stvořen, učiněn et c. neměli v oškřivosti, ano ani vykladačův nevinnili z toho, že by ta
slova Jan 1. Verbum caro factum est, Slovo tělo učiněno jest, zle a proti vlastnosti řecké řeči
vykládali.* AUF 9, ff. 393a–407a.
- BLAHOSLAV, Jan: *Zpráva upřímná a sprostná na tyto dvě otázky: 1. Proč se Bratří od jiných jednot,
buď pod jednou neb pod obojí dělí? 2. Proč lidi ku poslušenství zavazují?* AUF 9, ff. 109b–131a;
Praha: KNM (IV H 8, část III), ff. 1a–34b
- CLAVIS | Haeresim claudens & aperiens. | Kljč | Kacýřské Bludy | K rozeznánj otwjragicý / | K
wykořeněnj zamjkagicý. | Aneb | Registjrk | Některých bludných / po-|horssliwých / podežřelých
/ neb zapo=|wěděných Kněh / s předcházegeticými aučinliwý=|mi prostředky / s kterými
pohorssliwé / a sskodli=|wé Knjhy wyskaumati / a wykořenjti se | mohau. Na swětlo wydaný | S
Dowolenjm Duchownj Wrchnosti. | Wytisstěný w Hradcy Králowe / v Wáclawa | Jana Tybély /
Léta 1729. Knihopis 4286. Praha: KNM (Dušek 152).

CONFESSIO | Fratrum Bohemorum. | Wjce s'fussj pos'lauchati Boha | než lidj. Skut: 5. c | Zákon Krystů / dostatečný g(es)t k zpra|wovánj Cýrkwe rytěrugjé / bez přiči|něnj a přimjssenj Zákonůw lidských. || Počet z Wjry a z včenj y | Náboženstwj křesťanského Ney|gasnėgssjmu a nepřemoženému | Řjmskému / Vherskému a Českému ec. | Králi ec. Od Panůw a Rytjřstwa | Králowstwj Českého / kteřjž sau | Gednoty Bratřj Zákona Krystowa | kteréž někteřj Pikharty neb | waldenskými gmenugj / w Wj|dni Léta 1535 podaný: ny|nj w nowě zkorygowany a | wytisštěny Léta | 1564 | Přidáno gest také na zad y některých zna=|menitých a včených Mužůw / o této Con=|fessj saud a svědectwj / z Latiny do | česstiny přeložené. | Žalm 118 v | Wyprawowati budu o swědectwjch twych a nebudu | zahanben. [Ivančice] 1564. Knihopis 1602. Praha: KNM (36 F 20).

INDEX | BOHEMICORUM | LIBRORUM | PROHIBITORUM, ET CORRIGENDORUM | ORDINE | ALPHABETI | DIGESTUS, | REVERENDISSIMI, CELSISSIMI | S. R. I. | PRINCIPIS | DOMINI DOMINI | ANTONII | PETRI | DEI GRATIA, | ET | SEDIS APOSTOLICÆ | ARCHIEPISCOPI | PRAGENSIS | JUSSU COLLECTUS, ATQUE EDITUS. | VETERO=PRAGÆ | TYPIS JOANNIS CAROLI HRABA, INCLYTI BOHEMIÆ | REGNI D. D. STATUUM TYPOGRAPHI. Praha (Jan Karel Hraba) 1770. Knihopis 4298. Praha: KNM (26 C 3).

LEXICON | GRAECOLATINVM | DENVO IMPRESSVM, PER VTRI=|usq(uae) linguae doctos & industrios uiros | primum utiliter collectum, deinde nuper | per Co(n)radum Gesnerum; & Arnoldum | Arleniu(m), pari eruditione & diligentia phi|losophos, plurimis locis emendatu(m), (...) | BASILEAE | M. D. XLVIII. Basel (Hieronymus Curio) 1548. VD16 G 1752. Praha: NK (8 A 49).

PÍSECKÝ, Václav: Věnovací přepis k překladu pseudoisokratovské Řeči k Demonikovi, určený Řehořovi Hrubému z Jelení. Praha: NK (XVII H 13), ff. 105a–109b.

Rejstřík věcí Kristových v Brandejse nad Orlicí od S. Kateřiny, vdovy pozůstalé po otci milém B. Jakubovi N. odvedených B. Janovi Svatošovi. (b.r.). SOKA Mladá Boleslav, bez sign.

Rejstřík věcí obecních, k zboru rychnovskému přínaležejících, obnovený léta 1618. SOKA Mladá Boleslav, bez sign.

Rejstřík věcí obecních v domě bratrském v Kostelci sepsaný z poručení B. Jakuba Narcisa a postoupený po smrti B. Tomáše Ebrona B. Martinovi Votickému 13. dne měsíce máje léta 1609. SOKA Mladá Boleslav, bez sign.

SYSTEMA | HISTORICO- | CHRONOLOGICVM, | Ecclesiarum Slavonicarum per | PROVINCIAS varias, | Praecipuè, | POLONIAE, | BOHEMIAE, | LITVANIAE, | RVSSIAE, | PRVSSIAE, | MORAVIAE, & c. | Distinctarum. | LIBRIS IV. ADORNATUM; | Continens Historiam Ecclesiasticam, à Christo & Apostolo-|rum tempore, ad An. Dom. M DC L. | OPERA | ADRIANI REGENVOLSCII E. P. | TRAJECTI ad RHENUM, | Ex Officina Johannis à Waesberge, Bibliopolae. | Anno M. DC. LII. Utrecht (Johann Waesberg) 1652. Praha: ETF (1 M 232).

Versuch | einer | boehmischen | Bibel=Geschichte, | entworfen | von | Johann Theophilus Elsner, | V. D. M. Senior der B. Br. Unitaet in Groß=Pohlen und poln. Preussen, | koenigl. Curator der polnischen Stipendiaten, und Pastor der | B. Br. Gemeinde zu Berlin. | Nebst einem | historischen Anhang | von verschiedenen | absonderlich gedruckten | boehmischen Neuen Testamenten. | Halle, gedruckt im Waeysenhause 1765. Praha: KNM (44 C 24).

Vydané prameny

BEDNÁŘ, František (ed.): *Jana Blahoslava Naučení mládeňcům*, Praha 1947

BEINTKER, Horst – JUNGHANS, Helmar – KIRCHNER, Hubert (Hrsg.): *Martin Luther Taschenausgabe. Auswahl in fünf Bänden*, Bd. 2, Berlin 1984

BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Reinhold Olesch und Hans Rothe, Serie I. Tschechische Bibeln. Bd. 2 Kuttenger Bibel. Kutnohorská bible, Paderborn – Wien – Zürich 1989

BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Hans Rothe u. Friedrich Scholz unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph, Serie II. Polnische Bibeln. Bd. 2. Brester Bible 1563. Teil 1–2, Paderborn 2001

BIBLIA SLAVICA, Hrsg. von Hans Rothe u. Friedrich Scholz unter Mitarbeit von Christian Hannick

- und Ludger Udolph, Serie I. Tschechische Bibeln. Bd. 3. Kralitzer Bibel. Kralická bible. Teil 1–7, Paderborn – München – Wien – Zürich 1995
- BLAHOSLAV, Jan: *Spis o zraku*, ed. František Chudoba, Praha 1928
- BOHATCOVÁ, Mirjam (ed.): *Bratrská knihovna kralická*, in: *Slavia* 39 (1970), s. 591–610
- CICERO, Marcus Tullius: *De optimo genere oratorum*, dostupný na [www: <http://www.thelatinlibrary.com/>](http://www.thelatinlibrary.com/)
- CICERO, Marcus Tullius: *O nejlepší druhu řečníků*, vyd. a přel. Robert Novák, Praha 1880
- ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana: *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991
- ČEŠKA, Jan: *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, vyd. Milada Nedvědová, Praha 1982
- DELIUS, Hans-Ulrich (Hrsg.): *Martin Luther. Studienausgabe*, Bd. 3, Berlin 1983
- ERBEN, Karel Jaromír (ed.): *Výbor z literatury české. Díl 2. Od počátku 15. až do konce 16. století*, Praha 1868
- FIEDLER, Joseph (ed.): *Todtenbuch der Geistlichkeit der Böhmischen Brüder*, in: FRA. Österreichische Geschichts-Quellen, Abt. 1, Scriptorum, Band V.2, Wien 1863, s. 213–310
- GINDELY, Anton (ed.): *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1865
- GINDELY, Anton (ed.): *Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend*, FRA, 2. Abtheilung. Diplomataria et Acta, XIX. Band, Wien 1859
- CORPUS REFORMATORUM. *Philippi Melanthonis opera*, Vol. I–XXVII, ed. Karl Gottlieb Bretschneider, Braunschweig 1834–1858
- HILBERG, Isidor (ed.): *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, pars I., Wien-Leipzig 1910
- HORATIUS Flaccus, Quintus: *De Arte poetica. O umění básnickém*, přel. Dana Svobodová, Praha 2002
- HOSTINSKÝ, Otakar (ed.), *Jan Blahoslav a Jan Josquin. Příspěvek k dějinám české hudby a theorie umění XVI. věku*, Rozpravy ČAVU, sv. 5, Praha 1896
- HRADIL, Ignác - JIREČEK, Josef (ed.): *Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná l. 1571, do níž vložen text grammatiky Beneše Optáta z Telče, Petra Gzella z Prahy a Václava Philomatesa z Jindřichova Hradce podle vydání Normberského 1543, b.m. [Videň] 1857*
- JIREČEK, Hermenegild (ed.): *M. Viktorina ze Všehrd O právicích země české knihy devatery*, Praha 1874
- KAŠPAR, L. B. (ed.): *Obráz Jednoty českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá*, Praha 1869
- KEMPENSKÝ, Tomáš: *Čtyři knihy o následování Krista*, přel. Josef Pernikář, Brno 2001
- Thomas a KEMPIS: *De imitatione Christi libri IV*, Leipzig 1867
- MOLNÁR, Amedeo (ed.): *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956
- MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Kalendářní zprávy o některých moravských bratrech*, in: ZKČSN (1885), tř. fil.-hist.-filolog., s. 67–76
- MENČÍK, Ferdinand (ed.): *Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do r. 1602*, in: ČČM 71 (1897), s. 250–268
- Das Neue Testament deutsch von D. Martin Luther. Ausgabe letzter Hand 1545/46. Unveränderte Text in modernisierter Orthographie*, Hrsg. von Gertrud Seizinger u. Hellmut Haug, Berlin 1982
- PALMOV, Ivan: *Češskije bratja v svojich konfessijach*, I.2, Praha 1904
- RYŠÁNEK, František (ed.): *Životopis Jana Blahoslava*, in: LF 51 (1924), s. 364–366
- SLAVÍK, František, A. (ed.): *B. Jana Blahoslava Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*, Praha 1905
- TOBOLKA, Zdeněk V. (ed.): *Pavel Severýn z Kapí Hory a jeho tisk Písně chval Božských z roku 1541*, Praha 1927
- VÁŠA, Pavel (ed.): *Pochodeň zažžená*, Praha 1949
- ZELINKA, Timoteus Č. (ed.): *Cesty Českých bratří Matěje Červenky a Jana Blahoslava*, Praha 1942

Sekundární literatura

- ALAND, Kurt: *Die Ausgaben der Vulgata des Neuen Testaments von Gutenberg bis zur Clementina*, in: *Philologia sacra. Biblische und patristische Studien für Hermann J. Frede und Walter Thiele zu ihrem siebenzigsten Geburtstag*, Hrsg. von Roger Gryson, Band II. Apokryphen, Kirchenväter, Verschiedenes, Freiburg 1993, s. 654–669
- AUGUSTIJN, Cornelis: *Humanisté na rozcestí mezi Lutherem a Erasmem*, in: *Teologický sborník* (1998), č. 3, s. 37–46
- AUGUSTIJN, Cornelis: *Die Stellung der Humanisten zur Glaubensspaltung 1518–1530*, in: Iserloh, Erwin (Hrsg.): *Confessio Augustana und Confutatio. Der Augsburger Reichstag 1530 und die Einheit der Kirche, Münster-Westfalen 1980 (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 118)*, s. 36–48
- BARTOŠ, František M.: *Bouře nad Kralickou*, in: *Theologia Evangelica 2* (1949), s. 218–230
- BARTOŠ, František M.: *Jan Blahoslav. Pochodně zažžená* [recenze], in: *ČČH 50* (1947–1949), díl II., s. 274
- BARTOŠ, František M.: *Konopáskovo vydání Blahoslavova Nového zákona z r. 1568*, in: *KJ 14* (1932), č. 10, s. 76–77
- BARTOŠ, František M.: *Památce křesťanského humanisty S. Gelenia*, in: *KR 21* (1954), s. 297–300
- BARTOŠ, František M.: *Srbský přítel Blahoslavův*, in: *Kalich 8* (1923), s. 62–64
- BARTOŠ, František M.: *Učitel Blahoslavův*, in: *Český bratr 9* (1932), s. 89–90
- BARTOŠ, Jiří a kol.: *Sbor českých bratří – fragmenty textů*, Mladá Boleslav 2004
- BENZ, Ernst: *Caspar Peucers slavische Beziehungen (Über das Verhältnis der Böhmisches Brüder zur Wittenberger Reformation)*, in: *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, Marburg 1949, s. 129–140
- BLAŽKOVÁ-ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, disertační práce na FF UK Praha 1960
- BLAŽKOVÁ-ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Blahoslavova Akta Jednoty bratrské*, in: *TP KR 31* (1964), s. 81–88, 97–105
- BLUDAU, Augustin: *Die beiden ersten Erasmus-Ausgaben des Neuen Testaments und ihre Gegner*, *Biblische Studien VII.5*, Freiburg im Breisgau 1902
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Bratrská knihovna kralická*, in: *Slavia 39* (1970), s. 591–610
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Exulantská vydání Kralické bible*, in: *Česká bible v dějinách evropské kultury*, usp. Helena Pavlincová a Dalibor Papoušek, Brno 1994, s. 27–40
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Knihotiskařská linie Olivetských*, in: *ČČM 151* (1982), ř. hist., s. 129–160
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Die Kralitzer Bibel (1579–1594) - die Bibel der böhmischen Reformation*, in: *Gutenberg-Jahrbuch* (1992), s. 238–253
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Norimberský a plzeňský tiskař Hans (Jan) Pekk*, in: *ČČM 155* (1976), ř. hist., s. 207–227
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Symbol stromu poznání a stromu života v bratrských tiscích*, in: *ZKT 12* (1985), s. 7–15
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Šestidílná Kralická bible jako projekt komentovaného překladu*, in: *ČČM 167* (1998), s. 1–12
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhundert*, in: *BIBLIA SLAVICA*, Hrsg. von Hans Rothe u. Friedrich Scholz unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph, Serie I. Tschechische Bibeln. Bd. 3. Kralitzer Bibel. Kralická bible, Paderborn – München – Wien – Zürich 1995, Teil 7. Kommentare, s. 1–182
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyan*, in: *ČČM 148* (1979), ř. hist., s. 33–67
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Vydavatelský rámeček českých předbělohorských biblí*, in: *Strahovská knihovna 5–6* (1970–1971), s. 255–277
- BOHATCOVÁ, Mirjam: *Výzdoba titulních stran ivančických a kralických tisků*, in: *ZKT 13* (1986), s. 15–22

- BONJOUR, Edgar: *Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1460–1960*, Basel 1960
- BOUBÍN, Jaroslav: *Jan Blahoslav* [heslo], in: Biografický slovník českých zemí, díl Bi–Bog, red. Pavla Vošahlíková a kol., Praha 2006, s. 537
- BREMME, Hans J.: *Buchdrucker und Buchhändler zur Zeit der Glaubenskämpfe*, Genf 1969
- BROŽ, Luděk: *K závislosti Kralických na starších versích české bible*, in: *Theologia evangelica* 2 (1949), s. 162–164
- BURKE, Peter: *Italská renesance. Kultura a společnost v Itálii*, Praha 1996
- BŮŽEK, Václav: *Knihovny aristokratů na česko-moravsko-rakouském pomezí koncem 16. a v první polovině 17. století*, in: Radimská, Jitka (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, *Opera romanica* 1, České Budějovice 2000, s. 87–102
- CVRČEK, Josef: *Studenti bratrští v cizině*, in: ČČM 83 (1909), s. 211–215, 401–406
- ČAPEK, Jan B.: *Velký syn Moravy*, in: *Sborník Matice moravské* 86 (1967), s. 167–190
- ČAPEK, Vladimír: *Historie bible*, Praha 1952
- ČERVENKA, Jaromír: *Basilejský humanismus a Jan Blahoslav*, in: *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřistému výročí úmrtí Jana Blahoslava*, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 50–63
- ČÍHALÍK, Martin: *Ještě k původu bible boskovické*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z páté odborné konference*, Olomouc 10.–11.10.1995, Brno 1996, s. 5–9
- ČÍHALÍK, Martin: *K otázkám pořizovatelů Bible boskovické*, in: *Umění* 46 (1998), č. 3, s. 195–200
- DAŇHELKA, Jiří: *Tlumočnické dílo Kralických*, in: *Věda a život* 10 (1944), s. 104–110
- DAŇKOVÁ [BOHATCOVÁ], Mirjam: *Bratrské tisky ivančické a kralické*, Praha 1951
- DAŇKOVÁ [BOHATCOVÁ], Mirjam: *Práce hodná knihovníka. II. Blahoslavův Nový zákon z r. 1564*, in: ČČM 116 (1947), s. 84–89
- DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der böhmischen Sprache*, Prag 1791; reedice: JEDLIČKA, Benjamin (ed.): *Spisy a projevy Josefa Dobrovského. Sv. VII. Dějiny české řeči a literatury*, Praha 1936
- DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und Litteratur*, Prag 1792; reedice: JEDLIČKA, Benjamin (ed.): *Spisy a projevy Josefa Dobrovského. Sv. VII. Dějiny české řeči a literatury*, Praha 1936
- DOBROVSKÝ, Josef: *Geschichte der Böhmischen Sprache und ältern Literatur*, Prag 1818; reedice: JEDLIČKA, Benjamin (ed.): *Spisy a projevy Josefa Dobrovského. Sv. VII. Dějiny české řeči a literatury*, Praha 1936
- JUST, Jiří: *Theodor Beza a jeho vztahy s Jednotou bratrskou*, in: *Nové bratrské listy* 7 (2005), č. 5–6, s. 12–16; 8 (2006), č. 1, s. 15–19, č. 2–3, s. 18–21
- FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří: *Dílo Filipa Melancthona v měšťanských knihovnách doby předbělohorské*, in: *Nový Mars Moravicus. Sborník příspěvků Josefu Válkovi k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 149–162
- FIALOVÁ, Vlasta: *Skutečná podoba Jana Blahoslava?*, in: *KJ* 48 (1963), č. 13, s. 4.
- FLAJŠHANS, Václav: *Bible a její překlad kralický. K 300 leté upomínce jejího dokončení*, in: *Naše doba* (1893–1894), s. 321–328
- FLAJŠHANS, Václav: *Písemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy*, Praha 1901
- FLOS, Pavel: *Josef Janáček, Jan Blahoslav* [recenze], in: ČMM 86 (1967), s. 290–293
- FRICK, David A.: *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation. Chapters in the History of the Controversies (1551–1632)*, Berkeley-Los Angeles-London 1989
- GEBAUER, Jan: *Přechodník přítomný (budoucí) sloves jednodobých a končících v Novém Zákoně Kralickém*, in: ČČM 44 (1870), s. 247–254
- GINDELY, Anton: *Životopis Jana Blahoslava*, in: ČČM 30 (1856), č. I., s. 20–24, č. II., s. 3–23
- GINZBURG, Carlo: *High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in: *Past and Present* (1976), č. 73, s. 28–41
- GREGOR, Alois: *Gramatik Jan Blahoslav a bible*, in: *Bratrský sborník. Soubor prací přednesených*

- při sympoziu konaném 26. a 27. září 1967 k pětistému výročí ustavení Jednoty bratrské, k vyd. připravili Rudolf Říčan, Amedeo Molnár a Michal Flegl, Praha 1967, s. 106–111
- GREGOR, Alois: *Dva příspěvky k životopisu J. Blahoslava*, in: SPFFBU D 5 (1958), s. 136–139
- GREGOR, Alois: *Jan Blahoslav als tschechischer Philologe*, in: Zeitschrift für Slawistik 10 (1965), s. 563–569
- GROLIG, Moriz: *Die Bibliothek des Ladislaus v. Bozkowicz (1485-1520) in Mährisch-Trübau*, in: Mitteilungen des Österreichischen Vereins für Bibliothekswesen 7 (1903), s. 149–158
- GROMBIŘÍK, Martin: *Blahoslavova „Evangelia“*, in: Teologická reflexe 8 (2002), č. 1, s. 41–49
- GUGGISBERG, Hans R.: *Das reformierte Basel als geistiger Brennpunkt Europas im 16. Jahrhundert*, in: Ecclesia semper reformanda. Vorträge zum Basler Reformationsjubiläum 1529–1979, Hrsg. von Hans R. Guggisberg u. Peter Rotach, Basel 1980, s. 50–75
- GUGGISBERG, Hans R.: *Sebastian Castellio 1515-1563. Humanist und Verteidiger der religiösen Toleranz im konfessionellen Zeitalter*, Göttingen 1997
- HALAMA, Ota: „*Homo trilinguis*“ *Matthaeus Aurogallus*, in: Zpravodaj Společnosti křesťanů a židů (2005), č. 53, s. 22–23
- HALAMA, Ota: *Otázka svatých v české reformaci*, Brno 2002
- HELLER, Jan M.: *Blahoslavův překlad Nového zákona*, in: LF 127 (2004), s. 66–92
- HENNEN, Insa Christiane: *Peucer – Student und Professor in Wittenberg*, in: Zwischen Katheder, Thron und Kerker. Leben und Werk des Humanisten Caspar Peucer. 1525–1602, Hrsg. von Uwe Koch u. a., Bautzen 2002, s. 33–39
- HERBRÜGGEN, Hubertus S.: *Erasmus, England, das Neue Testament und die Universitätsbibliothek Düsseldorf*, in: Das Buch im Mittelalter und Renaissance, Hrsg. von Rudolf Hiestand, Studia humaniora, Bd. 19, Düsseldorf 1994, s. 129–159
- HOBZA, Radek: *Teologie Blahoslavova Nového zákona*, in: Český zápas 46 (1963), č. 7, s. 1, 3; č. 8, s. 1, 3
- HOFMANN, Franz: *Jan Blahoslav und die geistigen Anregungen der Leucores*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 44–49
- HOLECZEK, Heinz: *Humanistische Bibelphilologie als Reformproblem bei Erasmus von Rotterdam, Thomas More und Wiliam Tyndale*, Leiden 1975
- HOLFELDER, Hans H.: *Matthäus Aurogallus (ca. 1490–1543)*, in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 85 (1974), s. 383–388
- HORÁLEK, Karel: *Blahoslavův Nový zákon*, in: Práce z dějin slavistiky 10 (1985), s. 101–106
- HORÁLEK, Karel: *Jak překládal Blahoslav Nový zákon*, in: KJ 25 (1943), č. 8, s. 2–3
- HRABÁK, Josef a kol.: *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*, Praha 1959
- HRALA, Milan: *Kapitoly z dějin českého překladu*, Praha 2002
- HREJSA, Ferdinand: *Česká bible. K 350. výročí Bible kralické*, Praha 1930
- HREJSA, Ferdinand: *Náboženské stanovisko B. Jana Blahoslava*, in: Sborník Blahoslavův, s. 50–121
- HREJSA, Ferdinand: *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935
- HROMÁDKA, Jan Lukl: *Bible kralická 1613-1913*, in: Českomoravská jednota 15 (1913), s. 116–123
- HUBBARD, Alice Ph.: *The Bible of Vatable*, in: Journal of Biblical Literature 66 (1947), s. 197–209
- HÝSEK, Miloslav: *Blahoslavovo místo v dějinách české literární kritiky*, in: Sborník Blahoslavův, s. 186–197
- CHAIX, Paul: *Recherches sur l'Imprimerie à Genève de 1550 à 1564*, Genève 1978
- CHUDOBA, František: *Jak přibývalo vědomostí o J. Blahoslavovi od doby obrozenecké*, in: Sborník Blahoslavův, s. 1–34
- JAKUBEC, Jan: *Dějiny literatury české I. Od nejstarších dob do probuzení politického*, Praha 1929
- JAKUBEC, Jan: *Dějiny literatury české od nejstarších dob do probuzení politického*, Praha 1911
- JANÁČEK, Josef: *Jan Blahoslav*, Praha 1966
- JENÍČEK, V. V.: *Fr. Novotný z Luže. Historik a linguista český*, Košumberk 1936
- JIREČEK, Hermenegild: *Bibli kralická a překladatelé její*, in: Jireček, Hermenegild – Jireček, Josef (vyd.), Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury 1, Vídeň 1860, s. 9–19
- de JONGE, H. J.: *Anne Reeve (ed.), M. A. Screech (intro): Erasmus' Annotations on the New*

- Testament. The Gospels, London 1986* [recenze:], in: *New Testament* 29 (1987), s. 382–383
- JUST, Jiří: *Italský humanismus a Jednota bratrská*, netištěná diplomová práce, ETF UK Praha 2004
- JUST, Jiří: *Předlohy latinských biblických nápisů v bratrském kostele v Ivančicích*, in: *Z kralické tvrže* 23 (2006), s. 23–27
- JUST, Jiří: *Sektářská mentalita a stará Jednota bratrská*, in: *KR* 73 (2006), č. 3, s. 14–16
- JUST, Jiří: *Theodor Beza a jeho vztahy s Jednotou bratrskou*, in: *Nové bratrské listy* 7 (2005), č. 5–6, s. 12–16; 8 (2006), č. 1, s. 15–19, č. 2–3, s. 18–21
- KAŇÁKOVI, Miloslav a Alena: *Nad Bibli Kralickou. K 350. výročí jednodílky z roku 1613*, in: *Český zápas* 46 (1963), č. 16, s. 2
- [KARAFIÁT, Jan:] *Rozbor kralického Nového zákona co do řeči i překladu. S historií našeho biblického textu*, Praha 1878
- [KARAFIÁT, Jan:] *Studie biblické pro učené i neučené*, in: *Reformované listy* 1 (1896), č. 6, s. 84–85
- KATHE, Heinz: *Die Wittenberger philosophische Fakultät. 1502–1817*, Köln - Weimar - Wien 2002
- KEIPERT, Helmut: *Tschechisch, Griechisch, Lateinisch und Deutsch. Sprachprobleme bei Václav Písecký*, in: *Studien zum Humanismus in den Böhmischem Ländern*, Hrsg. von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe unter Mitwirkung von Jaroslav Kolár und Slavomír Wollman, Köln-Wien 1988, s. 303–340
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Bible a jazykozpyt*, Praha 1929
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Biblické studie*, Praha 1929
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Dvě studie o Bibli kralické*, in: *Sborník filologický* 9 (1931), s. 96–133
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *K jubileu Kralické Bible*, in: *Český bratr* 6 (1929), s. 247–251
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Písař Jednoty bratrské*, in: *JB* 5 (1925–1926), s. 19–21, 34–35, 52–53
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Přerovský Pseudo-Blahoslav*, in: *KJ* 11[14] (1929), č. 32–33, s. 246
- KONOPÁSEK, Jaroslav: *Řeckolatinská předloha Blahoslavova Nového zákona. Prolegomena textové kritiky kralického textu Nového zákona*, Praha 1932
- KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus*, Praha 1988
- KORTHAASE, Werner: *Philipp Melanchthon – der Praeceptor Germaniae und sein Einfluß auf das Bildungsdenken in Böhmen und Mähren*, in: *Luther und Melanchthon im Bildungsdenken Mittel- und Osteuropas*, Hrsg. von Reinhard Golz und Wolfgang Mayrhofer, Texte zur Theorie und Geschichte der Bildung, Bd. 8, Münster 1996 s. 97–140
- KRÁLÍK, Oldřich: *Humanismus a počátky českého písemnictví*, in: *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*, usp. Antonín Grund, Adolf Kellner a Josef Kurz, Brno 1948, s. 253–275
- KRATOCHVÍL, Augustin: *Poměr pánův Albrechta a Jana Černoohorského z Boskovic na Bučovicích k Jednotě bratrské*, in: *AMM* 6 (1906), s. 313–315
- KRISTELLER, Paul O.: *Heidentum und Christentum*, in: *Humanismus und Renaissance I. Die antiken und mittelalterlichen Quellen*, Hrsg. von Eckhardt Keßler, (UTB 914) München 1974, s. 69–86
- KRISTELLER, Paul O.: *Renaissance-Philosophie und die mittelalterliche Tradition*, in: *Humanismus und Renaissance I. Die antiken und mittelalterlichen Quellen*, Hrsg. von Eckhardt Keßler, (UTB 914) München 1974, s. 112–144
- KUNSTMANN, Heinrich: *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*, Köln-Graz 1963
- KUSÁKOVÁ, Lenka: *František Novotný z Luže*, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 3. M–Ř, Praha 2000, s. 611–612
- KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997
- KYAS, Vladimír: *Blahoslavův překlad Nového zákona a jeho význam*, in: *Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava*, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 141–145
- KYAS, Vladimír: *Jazykové rozdíly Nového zákona v překladě Blahoslavově a v Bibli kralické z r. 1593*, in: *Slovo a slovesnost* 9 (1943), s. 193–201
- KYAS, Vladimír: *První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny*, in: *Slovo a slovesnost* 13 (1951–1952), s. 141–149
- KYAS, Vladimír: *Přechodník minulý v Blahoslavově Novém zákoně*, in: *Studie ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*, Praha 1958, s. 249–254
- LAVRINOVIČ, Kazimír K. – RAUSCHNING, Dietrich: *Albertina. Zur Geschichte der Albertus-*

- Universität zu Königsberg in Preußen, Berlin 1999
- LEVÝ, Jiří: *České theorie překladu*, Praha 1957
- LINDEBOOM, Johannes: *Het Bijbelsch Humanisme in Nederland*, Leiden 1913
- LIPKA, František: *Starší inventář kostelní v Boskovicích*, in: PA 20 (1902–1903), s. 551–556
- LUCZAK, Arleta: *Biblia brzeska w świetle najnowszych badań*, in: Studia z filologii Polskiej i Słowanskiej 39 (2004), s. 53–75
- MÁNEK, Jindřich: *Jan Blahoslav a jeho místo v české biblické práci*, in: Blahoslav (1964), s. 21–27
- MÁNEK, Jindřich: *Překlad či revize?*, in: NR 35 (1964), s. 18–25
- MICHÁLEK, Emanuel: *Jazyk Kralické bible v kontextu vývoje starší doby*, in: Česká bible v dějinách evropské kultury, usp. Helena Pavlincová a Dalibor Papoušek, Brno 1994, s. 41–48
- MICHÁLEK, Emanuel: *K netradičním starším českým překladům bible, především náměšťského Nového zákona z r. 1533*, in: ZKT 21 (1996–1997), s. 109–110
- MOLNÁR, Amedeo: *Blahoslavovy náběhy k teologii dějin*, in: KR 38 (1971), s. 208–214
- MOLNÁR, Amedeo: *Boleslavští bratři*, Praha 1952
- MOLNÁR, Amedeo: *K otázce geneze kralického biblického díla*, in: KR 31 (1964), s. 235–237
- MOLNÁR, Amedeo: *Kralická Šestidilka v souvislostech českého biblismu*, in: ZKT 11 (1984), s. 38–44
- MÜLLER, Joseph Th.: *Geschichte der Böhmischen Brüder, II. Band. 1528–1576*, Herrnhut 1931
- NAVRÁTILOVÁ, Hana: *Knihovny obyvatel městeček na jižní a západní Moravě ve druhé polovině 16. a 17. století*, in: ZKT 23 (2006), s. 28–51
- NOVÁČEK, V. J.: *Několik nových zpráv o Zikmundovi Hrubém z Jelení a rodině jeho*, in: ČČM 70 (1896), s. 472–479
- NOVÁK, Jan V.: *O humanismu a překladech z jazyků staroklasických v literatuře české*, in: Škola a život. Časopis paedagogický 33 (1887), s. 11–15, 36–41, 81–89
- NOVÁK, Jan V.: *O rhetorické stránce Grammatiky Blahoslavovy*, in: LF 31 (1904), s. 349–351
- NOVÁK, Jan V. – NOVÁK, Arne: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, Olomouc 1936–1939⁴
- NOVÁKOVÁ, Julie: *Sebastian Castellio a jeho latinská bible*, in: ZJKF 26 (1984), s. 73–77
- NOVOTNÝ, Václav – URBÁNEK, Rudolf (usp.): *Sborník Blahoslavův. 1523–1923*, Přerov 1923
- NOVOTNÝ z Luže, František: *Biblioteka českých Biblí etc. od třináctého věku až do léta 1810.*, b.m.r.
- ODLOŽILÍK, Otakar: *Blahoslav a severní humanisté*, in: Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského 1571–1971. Sborník studií k čtyřstému výročí úmrtí Jana Blahoslava, k vyd. připravili Svatopluk Bimka a Pavel Floss, Uherský Brod 1972, s. 36–43
- PETRŮ, Eduard: *Eusebiova Historie církevní a otázky českého humanistického překladu*, in: LF 91 (1968), s. 62–73
- POPELÁŘ, B.: *Jaroslav Konopásek (1883–1934)*, in: KJ 41 (1956), 29.3.1956, s. 4
- PORÁK, Jaroslav: *Význam a úloha náměšťské mluvnice*, in: Práce z dějin slavistiky 10 (1985), s. 7–16
- PRAŽÁK, Emil: *Řehoř Hrubý z Jelení*, Praha 1964
- RAEDER, Siegfried: *Luther als Ausleger und Übersetzer der Heiligen Schrift*, Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag, Hrsg. von Helmar Junghans, Berlin 1985, s. 253–269.
- REICHEL, Karel: *Zprávy z našich sborů*, in: JB 12 (1934), č. 10, s. 8
- REVENTLOW, Henning G.: *Epochen der Bibelauslegung*, Bd. 3. Renaissance – Reformation – Humanismus, München 1997
- REUSS, Eduard: *Bibliotheca Novi Testamenti graeci cuius editiones ab initio typographiae ad nostram actatem impressas quotquot reperiri potuerunt collegit digessit illustravit*, Braunschweig 1872.
- ROTHKEGEL, Martin: *Mährische Sakramentierer des zweiten Viertels des 16. Jahrhunderts: Matěj Poustevník. Beneš Optát. Johann Zeising (Jan Čížek). Jan Dubčanský ze Zdenína und die Habrovaner (Lulčer) Brüder*, Bibliotheca Bibliographica Aureliana CCVII. Bibliotheca Dissidentium, Tom. XXIV, Baden–Baden 2005
- ŘÍČAN, Rudolf: *Antonín Škarka: Jan Blahoslav* [recenze], in: TP KR 25 (1958), s. 148–149
- ŘÍČAN, Rudolf: *František Bednář: Jana Blahoslava Naučení mládencům* [recenze], in: ČMM 68

- (1948), s. 166–169
- ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1957
- ŘÍČAN, Rudolf: *Melanchthon und die böhmischen Länder*, in: Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae, Berlin 1963, s. 237–260
- SCHREINER, Klaus: *Laienbildung als Herausforderung für Kirche und Gesellschaft. Religiöse Vorbehalte und soziale Widerstände gegen die Verbreitung von Wissen im späten Mittelalter und der Reformation*, in: Zeitschrift für historische Forschung 11 (1984), s. 257–354
- SHUGER, Debora: *Sacred Rhetoric in the Renaissance*, in: Heinrich F. Plett (Hrsg.), *Renaissance-Rhetoric*, Berlin-New York 1993, s. 121–142
- SITA, Karel: *Studenti z českých zemí na basilejské universitě v době reformace*, in: TP KR 21 (1954), s. 14–19
- SLAMĚNÍK, František: *Lešenská kniha fundační*, in: LN 22 (1914), č. 24 z 24.1., s. 2
- SLAMĚNÍK, František: *Staré tisky českých biblí*, Přerov 1919
- SOUČEK, Josef B.: *Blahoslavův Nový zákon*, in: KR 31 (1964), s. 107–111
- SOUČEK, Bohuslav: *Česká apokalypsa v husitství. Z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému*, Praha 1967
- STARKE, Arnold: *Im Kampf um Glaubenseinheit*, in: *Reformation in Europa*, Hrsg. von Oskar Thulin, Leipzig 1967, s. 177–184
- STOLT, Birgit: *Luthers Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis*, in: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. Festgabe zu seinem 500. Geburtstag*, Hrsg. von Helmar Junghans, Berlin 1985, s. 241–252, 797–800
- SVATOŠOVI, Michal & Martin: *Živá tvář Erasma Rotterdamského*, Praha 1985
- SVOBODOVÁ, Edita: *K nejstaršímu českému překladu Plutarcha*, in: LF 78 (1955), s. 247–254
- ŠMAHA, Josef: *Kralická bible, vliv a důležitost její v literatuře české*, in: ČČM 52 (1878), s. 252–266, 361–380, 481–499
- ŠMERAL, Jiří: *Ladislav Černohorský z Boskovic - čtenář nebo sběratel?*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno, Sdružení knihoven České republiky 2005, s. 125–130
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Stručně o pobělohorských exulantech*, Praha 2005
- TRÁVNÍČEK, František: *Poznámky o Blahoslavově Grammatice*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 202–216
- TRUHLÁŘ, Antonín: *Příspěvky k dějinám studií humanistických v Čechách. II. Václav Philomates*, in: *České museum filologické* 5 (1899), s. 81–94, 292–301
- TRUHLÁŘ, Josef: *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, Praha 1894
- TRUHLÁŘ, Josef: *Sigismundus Gelenius, jeho život a působení vědecké*, in: ČČM 60 (1886), s. 27–47, 210–224
- UNGAR, Karel Rafael: *Allgemeine böhmische Bibliothek*, Prag 1786
- URBÁNEK, Rudolf: *K Blahoslavově „Filipice proti misomusům“*, in: *Sborník Blahoslavův*, s. 152–185
- VACOVSKÝ, Adolf: Dr. Jaroslav Konopásek, in: JB 60[86] (1983), č. 6–7, s. 104–105
- VARCL, Ladislav (red.): *Antika a česká kultura*, Praha 1978
- VÁVRA, Ivan: *Dnešní stav Josquinovské otázky*, in: LF 5 [80] (1957), s. 253–257
- VÁVRA, Ivan: *Emblémy, monogramy, značky a znaky v tiscích ivančických a kralických*, in: LF 83 (1960), s. 152–161, 286–292; 84 (1961), s. 131–139
- VÁVRA, Ivan: *Třetí vydání Blahoslavovy redakce bratrského zpěvníku*, in: TP KR 24 (1957), s. 114–115
- VLČEK, Jaroslav: *Dějiny české literatury I. Od nejstarších dob až po ‚věk zlatý‘*, Praha 1931²
- VOIT, Petr: *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006
- WALTER, Peter: *Theologie aus dem Geist der Rhetorik. Zur Schriftauslegung des Erasmus von Rotterdam*, Mainz 1991
- ZAPLETAL, Florián: *Václav Solín z Drahotuš*, in: *Záhorská kronika* 12 (1929–1930), s. 65–68
- ZS: *Blahoslavova evangelia*, in: KJ 42 (1957), č. 21, s. 4

Pomocná literatura

- BĚLIČ, Jaromír: *Malý staročeský slovník*, Praha 1979
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bde. I–II, Hrsg. von Friedrich-Wilhelm Bautz, Hamm 1990; Bde. III–XVIII, Hrsg. von Friedrich-Wilhelm Bautz u. Traugott Bautz, Herzberg 1992–2001; Bd. XIX–XXVI, Hrsg. von Friedrich-Wilhelm Bautz u. Traugott Bautz, Nordhausen 2001–2006; dostupný na [www:<http://www.bautz.de>](http://www.bautz.de) [BAUTZ]
- JUNGMANN, Josef: *Historie literatury české*, Praha 1849²
- Knihopis československých (českých a slovenských) tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, red. Zdeněk V. Tobolka – František Horák, díl II. Tisky z let 1501–1800, Praha 1939–1967 [Knihopis]
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997
- MÜLLER, Joseph Th.: *Geschichte und Inhalt der Acta Unitatis Fratrum (sogenannte Lissaer Folianten)*, in: ZBG 7 (1913), s. 66–113, 216–231 a 9 (1915) s. 26–79
- OTTO, Jan (vyd.): *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. sv. I–XXVIII, Praha 1888–1909 [OSN]
- Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, Hrsg. von Albert Hauck, Bde. I–XXIV, Leipzig 1896–1913 [RThK³]
- Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Bde. I–V, Hrsg. von Hermann Gunkel u. Leopold Zscharnack, Tübingen 1927–1931 [RGG²]
- RULÍŠEK, Hynek: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy, atributy, symboly*, b.m. 2006
- ŠIMEK, František: *Slovníček staré češtiny*, Praha 1947
- Theologische Realenzyklopädie, Bde. I–XII, Hrsg. von Gerhard Krause u. Gerhard Müller, Berlin-New York 1977–1984; Bde. XIII–XXXVI, Hrsg. von Gerhard Müller, Berlin-New York 1984–2004 [TRE]
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Druckes des XVI. Jahrhunderts*, Stuttgart 1983–1997; dostupný na [www:<http://bvba2.bib-bvb.de>](http://bvba2.bib-bvb.de) [VD16]

Příloha I.1.

Formální popis prvního i druhého vydání Blahoslavova překladu Nového zákona

1564 – tisková verze a.

Nowý | Zákon / wno|wě do Česstiny | přeložený. | Léta Páně 1564.

b.m. [Ivančice] 1564; 12°; 325 [4] [1] [5] ll.

[na 1b:] IN NOVI TESTAMENTI RE=cens in linguam Bohemicam translati | editionem, Epigramma | G. V. | ... | Anno 1564. Idib; Augusti. [= 15.8.1564]

[na 2a:] Kněžjm a zpráv=cům lidu Páně / těm kteříž | Českým gazykem s'lužby | Božj wlidu geho konagj: | pozdrawenj. | ... | ... Zákon nowý / z | nowu wgazyk Český wy'ožil' sem | ... [3a] ... | Julij 19. anno 1564. Jan B'lahos'law. | ...

[na l. 3b:] Pořádek knih zákona | nowého.

[na l. 256b:] dřevorezová viněta znázorňující posla se psíkem

[na Ggg2a:] Registrum ksnad=|nému nalezenj Čtenj a Epi=|ssto' nedělnjch. ...

[na Ggg4a:] Omýlenj kteráž se přihodi'la | znedopatřenj. | ... | Ostatek kdežby se nass'la která chyba / zw'ásst' | k Ortograffj přjležjcy / pobožný a rozumný | čtenář sobě snadně opravj.

[na Ggg4b:] dřevorez s motivem 1 K 3,6, pod jeho dolním okrajem text Μή ὑψηλοφρόνει. | Rom. 11 mezi Ggg4 a 31a nepotištěný list

[na 31a:] Registrum knalezenj p|sem přjpadných o některých | artykuljch njže po'lože=|ných poabecedě / knowému zá=|konu náležjcy.

[na 35b] koncová viněta

na tit. s. renesanční kartuš se scénou proměnění Páně, text na tit. s. a l. 2a dvoubarevně

Knihopis 17.110 uvádí obě typografické verze vydání z r. 1564 pod jednou položkou

Dochované exempláře:

Praha: KNM (34 F 27) def. bez tit. l. a 31a, exempl. Palackého, (34 F 28) def. exempl. Hankův, (34 F 29) exempl. Šolínův; NK (54 G 724) s původním druhým rejstříkem, (54 G 180) def. chybí tit. l., (54 K 10.978) def. značně neúplný; ÚCA ČCE (I T 102), def.; **Pardubice:** Muzeum (Sa 118) def.; **Olomouc:** Muzeum (II 3302); **Brno:** MZK (50.619) def.; MZA (G 21 III/85, inv. č. 451; stará sign. č. 15) def.; **Bratislava:** Lyceálna kn. (V. teol. 49 def.); **Banská Štiavnica:** Kn. ev. lyc. (Th. 2/27) def.; **Budapest:** OSzK (Ant. 6523), (Ant. 6524); **Stuttgart:** WLB (41/50072) Mikrofiche-Ausgabe, Leiden 1990, (B tschech. 156401)

1564 – tisková verze b.

Nowý | Zákon / z Ja=|zyku Řeckého | do Česstiny pře=|ložený. | Léta Páně 1564.

b.m. [Ivančice]; 12°; 325 [4] [1] [5] ll.

rub tit. l. prázdný

[na 2a:] Kněžjm a zpráv=cům lidu Páně / těm kteříž | Českým gazykem s'lužby | Božj wlidu geho konagj: | pozdrawenj. | ... | ... Zákon nowý / z | nowu wgazyk Český wy'ožil' sem | ... [3a] ... | Julij 19. anno 1564. Jan B'lahos'law. | ...

[na l. 3b:] Pořádek knih zákona | nowého.

[na l. 256b:] dřevorezová viněta znázorňující posla se psíkem

[na Ggg2a:] Registrum ksnad=|nému nalezenj Čtenj a Epi=|ssto' nedělnjch. ...

[na Ggg4a:] Omýlenj kteráž se přihodiŕa | znedopatřenj. | ... | Ostatek kdežby se nassŕa která chyba / zwŕásst' | k Ortografj přjležjcy / pobožný a rozumný | čtenář sobě snadně opravj.

[na Ggg4b:] IN NOVI TESTAMENTI RE=cens in linguam Bohemicam translati | editionem, Epigramma | G. V. | ... | Anno 1564. Idib; Augusti. [= 15.8.1564]

[na l. [1a]:] dřevořez s motivem 1 K 3,6, pod jeho dolním okrajem text Μη ύψηλοφρόνει. | Rom. 11 l. [1b] nepotištěný

[na 31a:] Registrum knalezenj pjsem přjpadných o některých | artykuljch njže poŕože=ných poabecedě / knowému zá=|konu náležjcy.

[na 35b] koncová viněta

na tit. s. renesanční kartuš se scénou proměnění Páně, text na tit. s. a l. 2a dvoubarevně

Knihopis 17.110 uvádí obě typografické verze vydání z r. 1564 pod jednou položkou

Dochované exempláře:

Praha: KNM (34 F 12) exempl. Šafaříkův, def. ll. 4, 96, 111–112, 313–319, 324 dopsány ručně; **Turnov:** Muzeum (134); **Bratislava:** Lyceálna kn. (V. teol. 165 def.); **Halle:** UB (Waisenhaus 47 I 17); **Wrocław:** UB (4 n B 60)

1568 – tisková verze a.

Nowy Zákon / wnowě | z Jazyku Řeckeho do Česstiny | přeložený.

Ivančice 1568; 8°; 367 ll.

na tit. s. kombinace erbů ostrve-hřeben (Pertold z Lipé a Zuzana z Boskovic)

Knihopis 17.112 uvádí obě typografické verze vydání z r. 1568 pod jednou položkou

Dochované exempláře:

Praha: KNM (24 C 10) def., poškozený tit. l., kniha poškozena ohněm, z knihovny Heřmana z Tardy; **Brno:** MZK (R A.I.c.20); **Zittau:** Stadtbibliothek (Boh. a 19/XXIII)

1568 – tisková verze b.

Nowy | Zákon / wnowě | do Česstiny | přeložený. | Secunda Editio diligenter Recognita Anno 1568.

Ivančice 1568

8°; 367 ll.

s. 1a prázdná

[na 2a:] Kněžjm A | zpráwcům Lidu | Páně / těm kteřjž Českým | Jazykem slůžby Božj w lidu ge=|ho konagj / Pozdravenj.

[na 3a:] ... | Měgtež se dobře ney=|milegssj w Pá=|nu Bratřj. | Iulij 19. Anno 1564. | Jan Blahoslav.

[na 3b:] Pořádek | Knih Zákona no=|wého.

[na 365a:] Registrum k snadné|mu nalezenj Čtenj a Epistol' | nedělnjch ec.

[na 367a:] Omýlenj sskodněgssj kteráž se při=|hodiŕa znedopatřenj.

na tit. s. nahoře beránek s praporcem, dole kartuš se scénou proměnění Páně se šesti figurami a symboly čtyř evangelistů, umístěných v rozích, znak žerotínský a boskovický (Jan st. ze Žerotína a Mariana Černoorská z Boskovic), v pravém dolní rohu monogram umělce I S, v levém dolním rohu monogram J. Blahoslava (jednoduchá mřížka); na 3a faksimile Blahoslavova podpisu; na posl. s. (367b) průpletová viněta s textem: „FINITVM IN INSVLA HORTENSI 1568 PRIDIE CALEN: AVGVSTI“ [= 31. července 1568]

Knihopis 17.112 uvádí obě typografické verze vydání z r. 1568 pod jednou položkou

Dochované exempláře:

Praha: KNM (34 E 5) def., tit. 1. tištěn na pergamentu, ručně kolorován a zlacen; NK (54 C 6) s vazbou vzniklou v ivančické dílně s monogramem HDZS (dle Vávry Jindřich Daniel ze Semanína); Strahov (BB V 41) def.; **Sušice:** Muzeum (D 697); **Brno:** MZA (G 21 III/422, inv. č. 777; stará sign. č. 144); **Kroměříž:** Arcibiskupská kn.; **Bratislava:** Lyceálna kn. (V. teol. 26) def.; **Wrocław:** BU (4 Z); **München:** BSB 4 B.rel. 12 (ztráta)

Příloha I.2.

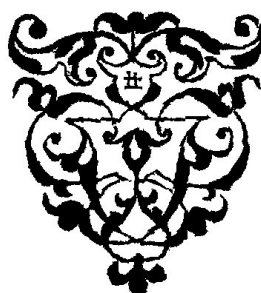
Přehled typografických odlišností
zkoumaných exemplářů prvního vydání Nového zákona 1564

verze	signatura	tit. l.	epigram	muž se psem	motiv 1 K 3,6	nepotištěný list	koncová viněta
a.	NK (54 G 724)	ano	1b	256b pes vl. za	Ggg4b	chybí	chybí
	KNM (34 F 27)	chybí	chybí	256b pes vl. za	Ggg4b	ano	chybí
	KNM (34 F 28)	ano	1b a opět Ggg4b	256b pes vpr. před	pův. na zvl. l. s rubem nepotištěným	chybí	ano
	KNM (34 F 29)	ano	1b	256b pes vpr. před	Ggg4b	chybí	ano
	NK (54 G 180)	chybí	chybí	256b muž bez psa	Ggg4b	chybí	ano
	NK (54 K 10.978)	chybí	chybí	dřevoryt vyříznut	?	chybí	chybí
b.	KNM (34 F 12)	ano	Ggg4b	256b pes vpr. před	na zvl. l. s rubem nepotištěným	na s. a motiv 1 K 3,6	ano
?	ÚCA ČCE (1 T 102)	chybí	chybí	256b pes vpr. před	?	?	?

II. Obrazová příloha

- 1 -

- 2 -

- 3 -

1. Iniciála H. Písňe duchovní evangelistské 1564, f 366b. Praha: NK (54 A 32)
2. Viněta. Blahoslavův jednoduchý emblém. Nový zákon 1564, f. 237b. Praha: ÚCA ČCE (1 T 102)
3. Vlys před první kapitolou knihy Zjevení. Nový zákon 1564, f. 305b. Praha: KNM (34 F 27)

Μὴ ὑψηλοφρόνι.
Rom. 11

- 4 -

- 5 -

- 6 -

4. Motiv 1 K 3,6. Nový zákon 1564, f. Ggg4b. Praha: KNM (34 F 27)
5. Posel a pes. Nový zákon 1564, f. 256b. Praha: KNM (34 F 27)
6. Posel a pes. Nový zákon 1564, f. 256b. Praha: ÚCA ČCE (1 T 102)

- 7 -

7. Iniciála B. Basilejská bible 1545, s. 779. Praha: NK (26 C 10)